VASS JUDIT

NOVELLAELEMZŐ ÉRETTSÉGIZŐKNEK

Corvina Kiadó, Budapest, 2011.

Tartalom

A novella műfaja
Mikszáth Kálmán: Az a fekete folt
Krúdy Gyula: Szindbád utazása a halálnál
Móricz Zsigmond: Tragédia
Csáth Géza: A kis Emma
Kosztolányi Dezső: Fürdés
Kosztolányi Dezső: Paulina
Kosztolányi Dezső: Az utolsó fölolvasás
Déry Tibor: Szerelem
Sánta Ferenc: Isten a szekéren
Spiró György: Apámmal a meccsen
Parti Nagy Lajos: A hét asszonya

GYAKOROLJUNK! DIÁKOK ELEMZÉSEI

Mikszáth Kálmán: Szegény Gélyi János lovai
Petelei István: A könyörülő asszony
Csáth Géza: A kút
Sánta Ferenc: Kicsik és nagyok
Lázár Ervin: Csapda
Parti Nagy Lajos: Szende

A NOVELLA MŰFAJA

Az újkori novella a prózai kisepika műfaja, amely a reneszánszban született meg. Első jelentős képviselője Boccaccio. A reneszánsz kori novella az anekdotából nőtt ki, rövid, csattanóra épülő történet volt. A szó „nouvelle" új, érdekes történetet jelent. A novella a legkoncentráltabb prózai műfaj, mely kis terjedelemben sokat mond el. *„Írni úgy kell, hogy a szavaknak minél kevesebb, a gondolatoknak annál tágasabb helye legyen" („Писать надо так, чтобы словам было тесно, а мыслям просторно.")* – írta Csehov, a klasszikus novella egyik legnagyobb mestere, s aki nagy hatással volt a magyar realistákra.

Mint minden epikus műnek, a novellának is van története, amely önmagán túlmutat, valamilyen elvont téma szemléltetésére szolgál. Móricz Zsigmond *Tragédia* című novellájának cselekménye például egy morbid anekdota: Kis János halálra eszi magát. Ez a történet csak a cselekmény, a novella témája a parasztság kegyetlen sorsa, amit egy egyedi, szélsőséges példán mutat be.

Mivel epikus mű, minden novellának van elbeszélője (narrátora), az ő személye és stílusa alapvetően befolyásolja a mű értelmezési lehetőségeit.

A továbbiakban nem különböztetek meg elbeszélést és novellát, mert felfogásom szerint csak terjedelmi különbség van közöttük, nevezetesen az elbeszélés hosszabb, több csomópontot emel ki a hős életéből, míg a novella csak egyet. A szerkezet és elbeszélésmód szempontjából megkülönböztethetünk klasszikus és modern novellát.

A klasszikus novella

A klasszikus novellának két virágkora volt: a reneszánsz és a realizmus, illetve naturalizmus. Ez a novellatípus történetelvű, azaz a mű egy lineárisan végigvezethető, lekerekített történetre épül, amelyben a külső eseményeknek, az egyedi történetnek van egy mélyebb, absztraktabb jelentése. Az egyedi történet magába sűríthet lélektani, filozófiai, morális vagy társadalmi kérdéseket, a hős története önmagán túlmutató, általános emberi jelentést hordoz. Ez a történetelvű szerkesztés a valóság illúzióját kívánja felkelteni.

A klasszikus novella határhelyzetre, a hős életéből kiemelt rendkívüli eseményre épül, melyben megmutatkozik a hős igazi jelleme. Általában három nagyobb egységre osztható: az expozícióban az író bemutatja az időt és a helyszínt, megteremti a mű atmoszféráját. Gyakran röviden elmeséli a hős előéletét, amelynek során kialakul róla egyfajta kép. Itt általában a narráció dominál. A novella legnagyobb részét a határhelyzet bemutatása teszi ki, amelynek során a hős szavaiból és tetteiből indirekt módon bontakozik ki jelleme. Itt általában lelassul az idő, a narrációt felváltja a dialógus, a cselekmény drámaivá válik. A konklúzió lehet zárt és nyitott, azaz lekerekítheti a történetet, vagy nyitva hagyhatja a hős további sorsát. A klasszikus novella szerkezete azonban lehet másfajta is, van olyan mű, amely in medias res kezdődik, és azonnal a határhelyzetben látjuk a hőst, a múltra csak a szereplők szavaiból következtethetünk.

A határhelyzet különböző hatásokkal lehet a hősre:

- felfedi vagy leleplezi igazi jellemét (eddig rejtett tulajdonságaira derülhet fény)
- változást indíthat el személyiségében (negatív vagy pozitív változást)
- önreflexióra késztetheti ─ elgondolkozik életén, elindul az öntudatosodás útján
- vezethet tragédiához (pl. belehal a határhelyzetbe, vagy más halálát, tragédiáját okozza)

A modern novella

A modern novella a 19-20. század fordulóján alakul ki, a klasszikus modernség irányzatainak (impresszionizmus, szimbolizmus) hatására. A történetről, a külső eseményekről a hangsúly a belső történésekre helyeződik át, egyre nagyobb szerepet kap az alkotó egyéni látásmódja. A realizmus hanyatlásával eltűnik a mindentudó és mindenható narrátori magatartás, mivel a modern író már nem hisz a valóság teljes körű, totális bemutathatóságában. Jelentős változást hoz az introspektív[1] vagy asszociációs prózatechnika megjelenése, amelynek gyökerei az impresszionista látásmódra vezethetők vissza. A történet helyett a pillanatnyi benyomáson van a hangsúly, azon, hogy az elbeszélő vagy a hős hogyan éli meg az eseményeket. A külső történéseket nem valami ok-okozati viszony, hanem a képzettársítások, asszociációk véletlenszerű és egyedi láncolata irányítja. A külső valóság ábrázolása tehát elhalványodik a

[1] introspektív: befelé figyelő

belső valóság mellett. A William James, amerikai filozófus által tudatfolyamnak (stream of consciousness) nevezett elmélet alapvetően befolyásolja a modern prózát, amely szubjektivizálódik[1] és intellektualizálódik[2].

A modern novella következő állomása az abszurd megjelenése, amely a klasszikus novellára jellemző valósághű határhelyzetet valamilyen irracionális vagy fantasztikus eseményre cseréli föl. A fantasztikumnak nincs racionális megfejtése, a mű attól válik abszurddá, hogy a hősök úgy viszonyulnak hozzá, mintha valóban megtörtént volna. Az abszurd lényege tehát a hősök irracionális viselkedése. Az abszurd próza megteremtője Franz Kafka, híres elbeszélése, *Az átváltozás* már az abszurd világképet képviseli. A 20. századi modern novella egyik, Örkény István által megteremtett típusa az egyperces, amely végletekig sűrített abszurd vagy groteszk történetre épül.

A posztmodern próza is kifejlesztette a maga novellatípusát, amelyben megszűnik a klasszikus értelemben vett történet, egy lekerekített cselekménysor helyett eseménytöredékek szimultaneitása[3], vagy véletlenszerű, az elbeszélő által lélektanilag nem motivált történések követik egymást.

- **Az impresszionista vagy lírai novella** : a történet nem releváns, a hangsúly a hősök hangulatán, életérzésén van. Pillanatnyi benyomások, hangulatok uralkodnak. A szöveg lírai, szereti a metaforikus beszédet, a nyelv zenei eszközeinek alkalmazását, a hangulatfestő szavakat, az expresszív jelzőket. (Krúdy-novellák)
- **A szimbolista novella**: a történet parabola (példázat) jellegű, a helynek, az időnek, a szereplőknek szimbolikus jelentése van. A szöveg metaforikus, mindennek konnotatív, többletjelentése van. Általában szimbolikus kulcsmotívumokra épül. (Kosztolányi: *Az utolsó felolvasás*)
- **Az abszurd novella**: a történetelvűség háttérbe szorul, a hangsúly a szereplők tudati folyamatain van. A történet alapja valamilyen képtelen, a hétköznapi logikának ellentmondó, (esetleg fantasztikus) esemény, melyre a szereplők és az elbeszélő úgy reagálnak, mintha valóban megtörtént lenne, tehát a reakciójuk irracionális (az értelemnek ellentmondó), abszurd. (Gogol, Kafka, Örkény)
- **A posztmodern novella**: nem történetelvű, nincs egy végigvitt történet, csak történetrészletek, a fragmentáltság jellemzi, az elbeszélő szeret önmagára vagy a

[1] személyesebbé válik, a belső élményekre koncentrál
[2] a szellemi élményekre koncentrál, a művelt olvasóra számít
[3] egyidejűsége

szövegre magára reflektálni, esetleg intertextualitás, azaz más szerzőtől vett vendégszöveg vagy reminiszcencia, parafrázis jellemzi. A szöveg a beszélt köznyelvet imitálja, kerüli a kauzalitást. Mind a történet, mind a nyelv szintjén a dekonstrukció[1] jellemzi: a nyelvtani szabályokat megtöri, a mondatszerkesztés gyakran szabálytalan, az élőbeszéd lazaságát tükrözi.

A novella osztályozása

1. **A téma szerint**

- **anekdotikus novella**: a hangsúly az érdekes, szokatlan eseményen van, a jellemek nem részletesen kibontottak, csak egy-két ecsetvonással megfestettek.
- **lélektani novella** : A hangsúly a főhős belső, lélekben megtett útján, pszichológiai kérdéseken van, pl. Kosztolányi: *A kulcs, Fürdés*
- **szociografikus novella**: A főhős egy jellegzetes társadalmi réteget, típust, magatartásformát képvisel. Az egyéni és tipikus vonások egyensúlyban vannak. Pl.: Mikszáth: *Az a fekete folt*, Móricz: *Barbárok*. A realista novellában jelenik meg a kisember hős, többnyire hivatalnok, akinek esetén keresztül az adott társadalmi réteget vagy az egész társadalmat jellemzi, azaz szociális kérdéseken van a hangsúly.
- **eszmenovella**: A történet valamilyen morális, filozófiai vagy politikai témát dolgoz fel. Pl.: Sánta Ferenc: *Nácik*
- **zsánernovella:** A történet egy jellem vagy jellemvonás kibontására szolgál, annak mozgatórugóit, a magatartásforma következményeit boncolgatja. (Csehov: *A csinovnyik halála)*
- **parabola**: A történet a történelmi múltban játszódik, valamely híres személyiség vagy történelmi esemény köré csoportosul. Az egyedi történet példázatértékű, bármely más, hasonló korba áthelyezhető. (Kosztolányi: *Caligula, Paulina*)

[1] szétbontás

2 . Az elbeszélő

- Az elbeszélő lehet **objektív** (elfogulatlan), aki csak a tényeket közli, de nem értelmez, azt az olvasóra bízza. Teljes objektivitás az irodalomban nem létezik, hiszen a mű minden eleme az író, vagyis egy egyedi, szubjektív tudat által formált szöveg. Az objektivitás csak látszat, írói módszer, amely kerüli a didaxist[1], az értelmezést az olvasóra bízza, így a befogadónak nagyobb szabadsága van a történések megítélésében.
- Az elbeszélő lehet **szubjektív** (elfogult), aki maga is értelmezi, közvetlenül jellemzi hőseit ─ ez a realista novellában ritkán fordul elő. Az elbeszélő szubjektivitásának jele lehet a hősök vagy a történtek közvetlen értékelése, de a véleménynyilvánítás eszköze lehet a hangnem is, például a pátosz, a gúny vagy az irónia. A szubjektív elbeszélő szűkebb teret hagy az olvasói értelmezésnek, direkten,[2] egy bizonyos szempontból, szubjektív tudatán keresztül láttatja a történetet. Ez lehet tudatosan választott korlátoltság, amellyel az író elrejti a mélyebb, összetettebb jelentést, amit az olvasónak kell felderíteni úgy, hogy az elbeszélői szubjektivitást lehántja a történetről. A korlátolt látószögű elbeszélő kiválóan alkalmas az előítéletes gondolkozás bemutatására.
- Az elbeszélő vagy **mindentudó**, aki egyaránt tudósít a külső eseményekről és a hősök belső, lelki-szellemi folyamatairól, vagy **korlátozott hatókörű**, aki csak a külső történéseket, tényeket közvetíti, a hősök belső világáról közvetlenül nem ír, annak közvetítését szavaikra és tetteikre bízza, amelyekből az olvasónak kell következtetnie a belül zajló folyamatokra.
- Az elbeszélő lehet **nézőpontváltó**, azaz hol az egyik, hol a másik hős szempontjából, szemén keresztül láttatja az eseményeket.
- Az elbeszélő lehet **író-elbeszélő**, objektív vagy szubjektív.
- Lehet **fiktív** (kitalált) **elbeszélő**, aki kívülállóként vagy a történet szereplőjeként mondja el az eseményeket. Ő is lehet objektív vagy szubjektív, közvetítő vagy értelmező szerepű. A fiktív elbeszélő az írói hang elidegenítését szolgálja, ez is a szerzői objektivitás egyik eszköze.

[1] didaxis: tanító jelleg, „szájbarágás”
[2] direkt: közvetlen

3. Szövegtípusok

- **A narráció** (elbeszélés), melynek során az elbeszélő elmondja a történteket, vagy leírja a környezetet, a hősöket. A narráció elsősorban az események továbbvitelére szolgál, összekötő szerepe van a kiemelt határhelyzet és a kerettörténet között. Az elbeszélés lehet egyes szám első, harmadik vagy többes szám első személyű, jelen idejű vagy múlt idejű. A narráció része lehet a **függő beszéd**, amelyben az elbeszélő egyes szám harmadik személyben közvetíti a hős gondolatait. Az **álfüggő beszéd** az elbeszélői szövegbe fűzött, a hős stílusára jellemző szófordulatok, stílus alkalmazása, amely a narrációt közel hozza a hős tudatához.
- A **dialógus**, amelyben a hősök szavait egyes szám első személyben közvetíti, cselekményessé, drámaivá teszi a szöveget, a hősök tetteiből és szavaiból indirekt módon ismerjük meg jellemüket. A dialógus kiválóan alkalmas arra, hogy a szereplők beszédstílusát s azon keresztül személyiségüket jellemezze.
- A **belső monológ**, amely a hős gondolatait adja elő **egyenes vagy függő beszédben**, a szereplő belső világát, lelkiállapotát, világképét közvetíti. Egyenes beszéd az, amikor a hős egyes szám első személyben beszél hangosan, vagy magában gondolkodik. Függő beszédben az elbeszélő egyes szám harmadik személyben közvetíti a szereplő gondolatait.
- **Metafiktív** megnyilatkozás is előfordulhat a szövegben, amikor az elbeszélő a megírás körülményeire, önmagára, vagy magára a szövegre reflektál.

4. Cselekmény- és időszerkezet

A novella ideje mindig sűrített, általában rövid időt ölel át, és a határhelyzetre koncentrál. Ha hosszabb időt fog át a történet, akkor csak a lényeges csomópontokat jeleníti meg cselekményben, a téma szempontjából lényegtelen időt, eseményt röviden írja le. Megkülönböztetünk történetidőt és novellaidőt. A történetidő a valóságos időtartam, ami alatt az események lezajlanak, pl. két év. A novellaidő annyi, amennyire a történetet sűríti, azaz

annyi, amennyi a műben cselekményszerűen megjelenik. Pl. 3 nap, félóra stb. Az idősűrítés eszköze a történet csomópontjainak kiemelése, csak azt cselekményesíti a történetből, ami a téma kifejtéséhez szükséges, azaz a lényegtelen mozzanatokat elhagyja. Az időszerkezet lehet:

- **lineáris**, azaz az eseményeket kronologikus sorrendben követjük végig.
- **retrospektív**, azaz a történet a jelenben kezdődik, majd visszatér a múltba, hogy azután fokozatosan újra elérje a jelent. Ez a fajta **magyarázó szerkezet** alkalmas arra, hogy a hős talányos jelenkori személyiségét vagy sorsát a múlt fokozatos feltárásával értsük meg.
- **idősíkváltásos,** azaz a történetben váltakoznak a múlt és a jelen történései, az idősíkok egybecsúsznak.
- **szimultán**: nem egy eseménysort visz kronologikusan végig, hanem egyidejű történéseket rendel egymás mellé; ugyanabban az időben egymás mellett zajló eseményeket váltogat különböző helyszíneken.

5. Térszerkezet

A novella térszerkezetének lehet szimbolikus jelentése, vagyis a helyszínek a hős belső, lelki folyamatinak egyes stádiumait jelképezik.

6. Az elbeszélés módja

- **narratív novella :** A szövegben a **narráció dominál**, vagyis az elbeszélő mondja el az eseményeket, mutatja be a szereplőket. A narráció váltakozhat függő beszéddel, amely a hősök gondolatait, érzéseit közvetíti. Itt az elbeszélő stílusa meghatározó, az ő szemszögén keresztül látjuk az eseményeket objektíven vagy szubjektíven elmesélve. Kevésbé drámai, mint a dialogikus novella. Pl. Déry: *Szerelem*.
- **dialogikus novella:** szövegben a **dialógus dominál**, narráció alig van. Ez a legobjektívebb elbeszélői magatartás, a téma a hősök szavain és tettein keresztül bomlik ki. A dialógus lehet realista, tehát tükrözi az élőnyelvet, ezáltal is jellemezve a hőst. A hiányos, rövid mondatok nemcsak az élőbeszédet imitálják, de feszültséget is keltenek, az olvasót intenzív

gondolkodásra késztetik. A dialogikus novella cselekménye mozgalmas, dinamikus, nem lassítják hosszú narrációs részek. (Móricz: *Barbárok*, Sánta: *Nácik*)

- **monologikus novella:**A szöveg nagy részét a hős vagy az elbeszélő belső monológja teszi ki egyes szám első személyben, ez a legszubjektívebb novellatípus. Ha a szöveg a belső monológra épül, akkor introspektív prózáról beszélünk.
- **komplex novella :** A szövegben a narráció váltakozik a dialógusokkal, esetleg belső monológokkal. (Kosztolányi: *A kulcs*)

7. Stílus

- **romantikus :** A történet nem hétköznapi, esetleg egzotikus vagy a fantasztikumban játszódik, de az elképzelt világ a valóságos világot tükrözi. Másik típusa az, amelyben a történet valóság és fantasztikus síkján váltakozik. (Poe : *Az Usher ház)*
- **realista vagy naturalista :** A történet a valóságban lehetséges, valószerű eseményekre épül, a dialógusok a hősök valódi beszédstílusát tükrözik. Az elbeszélő objektív, háttérbe vonul, a hősöket a cselekedeteiken és szavaikon keresztül jellemzi.
- **impresszionista:** Általában az introspektív próza jellemzője, a külső esemény elhalványul a belső történések, hangulatok mellett. Pl.: Krúdy-novellák
- **szimbolista:** A történetnek szimbolikus jelentése van, a szövegen végigvezet szimbólumokat, amelyek az események mögötti absztrakt jelentéssíkot képeznek. Pl.: Krúdy: *Szindbád találkozása a halálnál,* Kosztolányi: *Az utolsó felolvasás*
- **groteszk:** A groteszk a humor egyik fajtája, melyben a torz, csúf kiváltotta komikum a pátosszal vegyül, így szánalmat kelt. (Gogol: *A köpönyeg*)
- **szatirikus:** A szatíra a gúnyos humor eszköze, amely valamilyen hibát, társadalmi torzulást felnagyít és kifiguráz. (Csehov: *A csinovnyik halála*)
- **abszurd:** A történet egy fantasztikus eseményre épül, amire nincs racionális magyarázat. A történet abszurditását az adja, hogy a szereplők úgy viszonyulnak a fantasztikus eseményhez, mintha az valójában megtörtént

volna. Az abszurdnak mindig szimbolikus jelentése van. (Gogol: *Az orr*, Kafka: *Az átváltozás)*

- **posztmodern:** nem történetelvű, az események lélektani motivációját nem jelzi, a nyelvi dekonstrukció[1], intertextualitás[2], töredezettség jellemzi. A dekonstrukció azt jelenti, hogy a kerüli a szabályos nyelvtani szerkezeteket, vagy a mondatok között nincs kohézió[3].

8. Hangnem

- neutrális (semleges) – tényközlő előadásmód, visszafogott hangnem jellemzi, az elbeszélő nem mutat érzelmeket
- patetikus (emelkedett, ünnepélyes)
- ironikus – az elbeszélő iróniával kezeli a hőst (hősöket)
- humoros , esetleg kedélyes hangnemű
- gúnyos, szarkasztikus

9. Cím

- témamegjelölő (pl. Móricz: *Tragédia, Barbárok*)
- metaforikus (szimbolikus) (pl. Kosztolányi: *A kulcs*)
- metonimikus (csak egy részt emel ki a történetből, pl. a hős nevét (Kosztolányi: *Paulina*)

[1] dekonstrukció: szétszedés
[2] intertextualitás: szövegköziség, vendégszövegek
[3] kohézió: összetartóerő (nyelvtani vagy jelentésbeli)

A NOVELLAELEMZÉS MENETE

1. **a téma** meghatározása (lélektani, szociografikus, eszmenovella, parabola, jellem novella) Először röviden összefoglaljuk a történetet, majd kifejtjük, hogy az adott egyedi történet milyen általánosabb, egyetemesebb téma szemléltetésére szolgál. (Pl. a rabság lélektana, elidegenedés, szülő-gyermek viszony stb.)
2. **az elbeszélő** személyének tisztázása: író-elbeszélő? fiktív (kitalált) elbeszélő? objektív? szubjektív?
3. **szövegtípusok**: Mi dominál: a narráció vagy a dialógus, mire szolgálnak? Részletező-e a narráció, vagy csak a legfontosabb információkra hagyatkozik? Realisták-e a dialógusok, vagy a szereplők az elbeszélő stílusában beszélnek? Az elbeszélő tulajdonságainak, módszereinek szemléltetése idézeteken keresztül.
4. **a novella cselekmény- időszerkezete**; Hogyan viszonyul egymáshoz a történetidő és a műidő? Milyen csomópontokat emel ki a történetidőből? Mit hagy ki? Miért? Van-e az időnek szimbolikus jelentése? (ld. *A kulcs* – mindössze egy fél óra, s ezalatt egy világ omlik össze a főszereplőben – *Paulina*: mindössze pár perc, amíg végighurcolják Róma utcáin, mégis megismerjük az átlagember és az írástudók reakcióját – az egész társadalomról képet kapunk) **feszültségkeltés** eszközei: információ késleltetés? Hiányos dialógusok? kihagyás-sejtetés-elhallgatás? Anticipálás?
5. **a novella térszerkezete**; van-e szimbolikus jelentése a térnek vagy a hős által bejárt útnak (A kulcs - a hivatali labirintus a bonyolult felnőtt társadalmat tükrözi, melyben a kisfiú megzavarodik, nem érti; Paulina ─ kocsma –utca – palota (a szegénynegyedtől az átlagemberek világán keresztül eljutunk az írástudókig, azaz bejárjuk a társadalom különböző szintjeit)
6. **A hős külső-belső útjának** értelmezése. **Az expozíció** (bevezetés) szerepe
   A **felvezető mondat** szerepe: anticipál?, hangulatot teremt?, feszültséget kelt?
   Az expozíció szerepe: bemutatja a helyszínt és az időt, vagy in medias res kezd, elmeséli a hős előtörténetét, vagy rögtön a határhelyzetben látjuk?
   Mi **a határhelyzet**, milyennek ismertük meg előtte a hőst? Ad-e az előéletéről információt az elbeszélő? Milyen hatással van rá a határhelyzet? Milyen folyamatokat indít el? Ad-e kulcsot a belső folyamatok értelmezéséhez az

elbeszélő, vagy rábízza az olvasóra az értelmezést, tehát a befogadónak kell a külső történésekből és a dialógusokból kihámozni a lelki folyamatokat. **Jellemábrázolás**: mond-e az elbeszélő közvetlen véleményt a hősökről vagy csak szavaikon és tetteiken (gesztusaikon) keresztül jellemzi őket? Milyen szavak vagy tettek árulkodnak a lelki folyamatokról? Hús-vér figurák-e, vagy csak egy jellemvonásukat emeli ki a szerző? **Kulcsmotívumok:** Vannak-e szimbolikus elemek: tárgyak, színek, gesztusok, helyszínek a szövegben? Van-e végigvitt metafora, szimbólum stb.

Befejezés; lezárja-e a történetet, vagy nyitva hagyja a hős további útját. Az utolsó mondat szerepe: lezár vagy továbbgondolásra késztet. (Paulina: „Ez is valami." Az utolsó mondat hiányérzetet hagy az olvasóban, erkölcsi tudata lázadozik a szereplők közönyös viselkedése miatt.)

7. Hangnem (neutrális, patetikus, ironikus, gúnyos, humoros?)
8. **A cím szerepe**; van-e a címnek szimbolikus jelentése vagy előrevetítő szerepe, esetleg témamegjelölő cím (pl. Móricz: *Barbárok*) A cím lehet tudatosan „jelentésnélküli", ami nem árul el semmit a témáról. (pl. a hős neve vagy egy cselekménymozzanat: *Paulina, Az utolsó felolvasás*)

Mikszáth Kálmán

Az a fekete folt

Nincsen olyan híres akol, mint a brezinai akol... Bemeszelt fala van, veres födele van, ólomszegekkel a kapuja kiverve. Tulipánvirágok nyílnak a környékén. Magas, százados fák tartanak neki árnyékot, s fedik el kényesen: ne lássa minden bolond; csak a karcsú kémény magaslik ki, amint ott pipázik egykedvűen az akol végén, hol a "bacsa" lakik egy fedél alatt a juhaival.
Csak hadd beszélje bártan annak a kéménynek a kavargó füstje, hogy a híres brezinai számadó juhász, Olej Tamás most alkalmasint "méretlen húst" főz otthon a bográcsban, neki ugyan nem árt vele. A vén Mátrától le egészen a "Kopanyica" völgyig az egyedüli úr. - Méla furulyaszó egymásnak adja a nótát hetedhét mérföldön:
Olej juhainak
Selyem legelője,
Ezüst a nyakszíja,
Arany a csengője.
És amikor végiglépdel mind az ezer darab a harmattól csillogó gyepen, a nagy kilenc vezérkos legelöl, a kisebb bárányok szökdécselve, a jerkék mélán, a száz bársonygyapjas ürü méltóságos komolysággal, ha így együtt van az egész nyáj, és a Merkuj kutya vígan körülszaladgálja, hogy karikában tartsa, az Olej Tamás szíve olyan nagyra hízik a kevély gyönyörűségtől, mint egy uralkodóé, ha hadiszemlét tart.
Cifra halinás bojtár kíséri a nyáj egyik oldalát, míg a bal szárnyon maga a "bacsa" baktat utánuk, gyöngéden tekintve végig kedvencein, miket egytől egyig színről színre ismer. Még a történetét is tudja valamennyinek.
...Ott az a suta toklyó egyszer eltévedt a harasztosban, befonva magát átszakíthatatlan töviságak és iszalagok közé. A Merkuj akadt rá. Becsülettel kiszabadítá onnan, s úgy féldöglötten vonszolá a nyájhoz. Okos kutya az, megérdemli, hogy nem lett belőle - ember.
Annak a körbe futó szarvú ürünek meg amott, a fekete jerke mellett, el volt törve harmadéve a hátulsó bal lába. Az akolajtóba szorult volt bele. Olej három fadarab közé kényszeríté, s addig-addig orvoskodék mellette, hogy most olyan tökéletes és egyforma mind a négy lába, mint a parancsolat.
Az a fogatlan, vén anyajuh, mely most olyan vígan kaparja el lábával a harasztot, hogy alatta jóízűt torkoskodjék a titkon nőtt fűben, bezzeg milyen himpellér jószág volt valamikor! - kemény hideg éjjel ellett és idő előtt. Mikor a bacsa éjfél táján benézett az akolba, félig meg volt fagyva. Az anyja maga is beteg volt, s nem melengethette párájával: költözőben volt már az akkor... Olej megfogta az idétlen báránykát, és bevitte a szobába, de bizony ott is hideg volt, odafektette hát kísérletképpen a kis Anika ágyába a meleg párnák közé. Úgy aludt ott a gyermek és a bárány, nem tudva egymásról semmit. Reggel, mikor felébredtek, a gyermek mosolygott a felelevenedett állatnak, az meg a farkát rázogatta. Mind a kettő örült. És sem a mosolygó gyermeknek, sem a víg báránynak nem volt már édesanyja.
Az Anikáé is akkor halt meg, mikor Anika született. Az Isten úgy intézkedett Olej Tamással, hogy e gyermekért elvitte cserébe a feleségét, mert a jó Isten is csak ritkán ad ingyen valamit. Bizony, szomorú csere volt eleinte, de belenyugodott, mert a brezinai bacsa olyan ember, aki ösmeri a "mórest".
Az Úr akarta így. Három ura közül a legnagyobbik, az Isten, kibe nem lehet belekötni, kinek szabad a keze, és beéri az egész világot, úgy üt vele, amint akarja, ha fájó is az ütés nyoma, türelem annak az orvossága.
Urának tiszteli Olej még a talári herceg őkegyelmességét is, akinek számadással tartozik, akié az egész Brezina aklostól, mindenestül és még azontúl is, merre a szem lát. A talári herceg hatalmas, nagy ember, s kilenc vármegyében süvegelik, míg él. Tamás hűségesen szolgálja, mert nem okos ember az, aki olyan fának nyesegeti ágait, melynek árnyékába húzódott. Ami aztán a többi embert illeti, az mind nem parancsol a brezinai bacsának. A saját talpán áll őkelme. Meg nem bánt senkit, őt se bántsa meg senki. Az a kis gyengeség, hogy innen-onnan egy-egy birka kerül a bográcsba, mely nem tartozik a világ elejétől az ő nyájához, nem megy hiba számba, benne van az már a vérében a született juhásznak, amint azt minden okos ember tudhatja, kivévén a tekintetes vármegyét, melynek semmi érzéke nincsen a juhászvirtus iránt.
Sokszor támad hát egy kis torzsalkodás ezzel a harmadik urával, aki csak úgy maga teszi meg magát úrnak a többiek fölé. No de nem nagy baj ez. Egy-egy ajándékbárány még mindig telik Olejtől a szolgabírónak; annak a báránynak a mekegésétől nyomban elnémul az igazságszolgáltatás.
Olej nem tartozik az érzékeny emberek közé, kitől tanult volna meg ő érzékenykedni? Nem érintkezett az emberekkel, csak a juhokkal. Ezek a türelmes állatok pedig nem szenvednek ebben a fogyatkozásban; azoknak jó minden.
De azért megvolt hősünkben amaz ösztön, amaz őserő, amit az Isten talán azért oltott bele a legvadabb, a legmíveletlenebb szívbe is, hogy legyen valami benne, ami azt az ő arca felé fordítsa néha-néha.
Anikát ugyan nem sokkal szerette jobban, mint kedvenc bárányát, de azért ha már egyszer az Isten a nyakában felejtette a kis porontyot, nem tehette ki a farkasoknak a gyepre, dajkát fogadott mellé, és fölnevelte. Ma már

nagy lány, maga főzi a köménymagos levest meg a "demikatot", maga szabja, varrja Olej fehérneműit meg a bojtárét.
...Annyi tudománya van már, mint az anyjának volt.
Hát hiszen az anyját is sajnálta Tamás, mikor meghalt. Jó asszony volt. Isten nyugosztalja. Meg is érdemelte a tisztességes eltemettetést háromszori harangszóval, két óráig tartó búcsúztató versekkel. Az emberek, azok, akik odaát a faluban élnek, és civakodnak egymással, és akik részt vettek a temetésen, szemére vetik, hogy az "erdők vadállatja" még csak nem is sírt Boris után, egyetlen könnyét sem látták.
Olej nem ismerős a falusi szokásokkal. Nem sírt, nem akaródzott neki. Mit tudta ő, hogy azt így kívánja az illedelem. A Brezina hallgatag fái nem tanították meg őt hazudni.
Boris meghalt, oda van, vissza nem tér többé. Szíve elszorult. Némán, fedetlen fővel kísérte ki a nyugalom helyére, a temetés után kifizette a papot és a kántort, aztán keservesen szemébe nyomta a széles kalapot, s megindult a veres fedelű akolba.
Ugyan miről gondolkozhatott az úton?
A régi, ismerős, százszor megjárt gyalogút volt, mégsem ismert rá. Azt hitte, idegen helyen bolyong. Hát a brezinai háztáj hová lett? Minden úgy áll, mint azelőtt, szemben a bércek, alant a selyemrét a futó patakkal, a kerekes kút az udvaron, s a nagy vályú az akol mögött. Minden, minden ott van, minden, minden úgy van, s még sincs ott semmi és még sincs úgy semmi... Valami hiányzik, üres, néptelen az egész ház tájéka.
A tündér Brezina ki van cserélve - egy sokkal szomorúbbal!
Vajon tudta-e, miért?
És még most, tizenhat év múlva is, míg az Anika ábrándos dalait kéjelegve viszi fülébe a völgyből a szellő, ha a domboldalon bogárzó nyáj mellett a hétköznapi szűrén heverész, néha egy-egy suttogó, titokzatos hang zeng végig a lég miriád atomjain:
"Tamás!..."
Az erdő fái közül jön, és az erdő fái közt elsuhan. A bokrok megrezzennek tőle, a füveken végighullámzik, s mélységes csend ereszkedik utána a Brezinára.
A bacsa szíve nagyot dobban, hirtelen felüti lekonyított fejét. Hangzani fog-e még egyszer az a "Tamás" szó amaz ismerős, régi hangon, melyet talán tizenhat év előtt kapott el a visszhang azokról a szép piros ajkakról, amiket már azóta hamuszínű porrá őröltek a férgek odalenn a fekete földben.
És a brezinai visszhang tizenhat éven át mindig odább adta azt a hangot, erdő az erdőnek, patak a pataknak elkiáltotta azon módon, míg most nagy körútján visszajutott ismét az Olej fülébe, szíve közepébe...
Vagy talán nem úgy volna?
A meghalt feleség árnya jár a fák közt, az szólította meg édes, szelíd hangján? Vagy, hogy egyenesen a szívébe rajzolódott le valaha régen az a hang s mostan szárnya támadt?
A bacsa felugrik és a fejéhez kap. A sárga, nagy fésű, mellyel térdig érő haja le volt tűzve, lecsúszott a földre, s a haj végigfoly izmos vállain. Egy csomó odaszorul a cifra tüsző rézcsatja alá.
Olej nem veszi észre. Feszülten figyel, és fürkésző leg néz szét a tájon.
Ó, mert annak, ki negyven éve társalog az erdővel, a sziklával, a felhőkkel, olyan mindenféle gondolata támad!
Hátha csak úgy álmodta ő azt, hogy Boris meghalt... Hiszen az ő hangja volt ez! Szakasztott az ő hangja. A bacsa fölemeli ökleit.
Ki merte ezt a hangot utánozni?
És elboruló tekintettel hordozza körül szemeit, miknek fehéres része aláfordítja a kékeset.
Senkit sem lát, semmit sem hall.
A birkák némán legelésznek, a kolompos kos mereven, semmitmondó ábrázattal néz rá, a bojtár jóízűen alszik a gyepen, a fák levelei nem mozdulnak, még a madarak is hallgatagok.
Ki szólította meg hát Olejt?
Ki tudja?
Talán maga a némaság, melyet csak a méhek dongása rezegtet meg titokzatos, méla harmóniában.
Ha meg tudná mondani valaki, miről döngnek a méhek a brezinai völgyben!
Tudnak-e ők arról valamit, hogy a halottak olyan sokáig itt fenn bolyongnak, mikor már porrá lettek?
A bacsa újra visszadől félkönyökére, és elgondolkozik, különös gondolatok azok!
Aki az erdő fáitól, a sziklától, a zuhogó pataktól és a vándorló felhőktől kéri kölcsön a gondolatokat, az nem is fogy ki soha belőlük.
Az a nagy, mélységes talány, mely a természet fönséges arcán honol, betölti még azt a vad lelket is, és beszél hozzá, az meg felelget neki.
Ne higgyétek, hogy Olej nem gondolkozik.
Gondolkozik, és még sincs gondolatja, mert szétfolyt, mint a megolvasztott ólom.
Egy kavargó káosz az, mely nem nyer alakot; egy nagy éjszaka az, amelynek sötétsége fény. És ez a fény az ősköltészet.
Olej mindenről gondolkozik, de gondolatait nem cseréli meg senkivel. Mulatságból gondolkozik. És ez sohasem rossz mulatság. Csak szomorú néha.

Ritka nap, hogy most is ne jusson eszébe felesége, s meg ne emlékezzék a mulandóságról, mikor egyszer csak ő is majd kifeslik az életből, csendes, mozdulatlan halott lesz, szépen elszólítják innen a temetőbe, és sohasem fogja többé látni a Brezinát, sem a veres aklot, sem a kilenc vezérkost, sem a száz bársonyürüt, miknek nincsen másuk széles e világon. És a nap azután is csak így fog sütni, mint most, s az erdő akkor is oly rejtelmesen fog susogni, mint ma, a fű nőni fog tavasszal, a patak vize fölenged meg befagy, új báránynemzedék vígan ugrándozza körül az ismerős bokrokat - csak ő nem lesz itt soha többé.
Hát aztán ezeknél a szomorú gondolatoknál felhangzanak a völgyben Anika nótái, szinte jólesik a lelkének rájönni, hogy az életnek mégis lesz valami folytatása.
- Kár, hogy nem fiú lett - sóhajt fel, s szilajan vágja botját a nyáj közé, melytől az szaggatott csoportokká riad. Érezzék azok is a bacsa haragját, ki bosszús gondolatait így közli velök.
És ezalatt lenn az akolnál új meg új dal kél szárnyra a tót nép modorában, mélabúsan, fájón...
Jön már Garibaldi a szomszéd faluba,
Klapka is vele van, Graczát, Záhonyt hozza,
Bíróék Gyurija lovat kantározza.
Hogy jutott el a politika is a brezinai völgybe, hol csak a madár jár? Ki hozta ide a lezajlott harcok tépő emlékét és reményeit? A levegő hozta. Becsempészte a költészet ruhájában. Így aztán szívesen látott vendég. Ma Anika dalolja. Erdő madarai hallgatják. Holnap már a rigó is utánafütyüli.
Olej előtt felélednek a régi emlékek, a nagy "háború" zaja, amikor Gracza, Záhony Brezináról tettek kirohanásokat. Vitéz két honvéd volt... vagy most is az még, mert hát a jó tót nép, ámbár bebizonyult, hogy orv kezek által haltak meg Vadkerten, midőn menekültek, még mindig visszavárja valahonnan.
Olej nem vett részt a háborúban; neki nem lehetett, hanem azt beösmeri, hogy szép világ volt; mert már az is valami, mikor két jóravaló legény összeméri az erejét, hát még két ország...
... Ne lett volna csak a keze alatt akkor is ez a nyáj, melynek a kolompja olyan édesen hívó, marasztaló, mint a mesebeli tündérnek!
Órákig eltűnődik ezen - míg lassan aláereszkedik az est. A nyáj pihenője megjött. Sűrű gombolyagba torlódik össze, annak jeléül, hogy jóllakott, s most már csak kérődzni akar.
A bojtár reggel óta először meri megszólítani a bacsát.
- Nem hallja, gazduram, estét harangoznak Taláron!
- Hallom. Ne fecsegj annyit! Keresd meg inkább az ólmos botomat, aztán megyünk. Oda dobtam a nyáj közé.
Még egyszer végignéz birkáin, ha vajon jól van-e lakva valamennyi, vajon nincs-e híjuk?
Tán ha egy hiányoznék is, gyakorlott szeme, mely ezerhez szokott, a kilencszázkilencvenkilencben legott észrevenné az apadást.
Nincs semmi baj. Nyugodtan kanyarítja nyakába a szűrt, aztán lassan leereszkednek a völgybe.
A kilenc vezérkos csengettyűje szép összhangba vág ki, s a bojtár dudája is megszólal, Anika messziről hallhatja, hogy a nyáj hazatért, s a tűzre teheti a finom "demikát"-ot, a juhászok címeres eledelét, hogy éppen akkorra forrjon fel, mikor hazaérnek.
A bojtár hátára akasztja a dudát, amint az akol közelébe érnek, és kémlelő szemekkel néz az otthonra, nem látja-e meg az udvaron annak a sugár, délceg alaknak körrajzát, aki úgyis mindig a szemei előtt van - még ha be is hunyja. Be sokért nem adja, hogy így meglophatja a lehetetlenséget.
Anika már künn várja őket, ami jólesik Matyinak. Pedig hát ki tudja, miért van künn, talán unalomból, talán, hogy a nyájat lássa.
Gyönyörű teremtés, amint ott áll, karcsú termete meghajolva, szemei ábrándosan kémlelik a távolt, a természettől puha kis keze aláeresztve, hogy odaszaladhasson, s elérhesse az ismerős öreg birka, ki báránykorában mellette aludt. Hálából, szeretetből nyalja-e meg vagy megszokásból? Arra emlékszik-e vissza, hogy együtt aludtak valaha régen, vagy arra, hogy ez a sós bödönbe vájkáló gazdasszonyi kezecske igazán milyen jóízű.
Ki ismerhetné a birkafilozófiát egészen?
- Jó estét, Anika - szólítja meg Matyi a leányt szelíden. - Hogy mulattál azóta?
- Ma jobban, mint tegnap - felel az mosolyogva. - Hát kendtek hogyan dicsérik meg a napjukat?
- Megvolnánk, kis fecském - mondá a bacsa, halináját levetve -, kérdés, ha te megvagy-e a vacsorával?
- Már párolog a pörkölt, édesapám.
A bacsa arca kiderült a pörkölt szóra, ünnepi eledele ez neki.
- Eredj, Matyi fiam, kavard föl a tűzön, mert én babonás vagyok az ilyenekben, s azt tartom, úgy lehet csak jóízű a pörkölt, ha juhászkéz is csinál benne valamit.
- Azt sem tudom, gazduram, merre a tűzhely, aztán nem is értek a szakácsmesterséghez.
- Ne okoskodj, kópé, ha mondom... hát nem a tűzhelyen öntöttétek együtt az ólmot Anikával Szent András éjszakáján, amikor a te fizonómiád öntődött ki a lányom jövendőbelijének?
- Nem egészen... mondja Matyi elpirultan -... csak egy ólomfigura volt az dudával a vállán...
- Nem is duda volt - ellenveté Anika -, hanem...
- Hanem? - hörgé Matyi.

- Puska, ha éppen tudni akarja kend.
Mintha kést szúrtak volna a Matyi szívébe.
Miért hogy puskának nézi azt Anika most, amit dudának tartott eddig? Valami szomorú sejtelem kezdte összeszorítani a szívét!...
Gépileg sietett bezárni az akolajtót a betódult nyáj után.
Olej gondolatai rögtön visszatértek a pörkölthöz, vagy hogy talán még el sem távoztak tőle.
- Pörkölt lesz? No, ez derék dolog, Anika. Azt hinné az ember, vendég van a háznál.
- Amint van is. Mindjárt itt lesz.
- Kicsoda?
- Hát bizony az egy nagyon különös ember - felelt Anika.
- Ösmerősöm?
- Nem, nem. Egy úr, valami vadász... Sohasem láttam.
- Nem vadász lesz az, leány, hanem a vármegyén könyöklő. Hogy csak nem lehet az ember soha békén!
- Nem megyei úr az, nagyon fiatal még ő ahhoz. Olyan az arca, mint a patyolat, tán még szél sem érte.
- Van-e puskája? - kérdé a bacsa.
- De még milyen!
Matyi most már egészen lehúzta a kalapot szemére, s a nagy jegenyefának támaszkodék, mert olyan keserű gondolata támadt, mint a mélységes pokol: jaj, mindjárt elszédül.
- Bátor fickó lehet - dünnyögi Olej Tamás -, hogy mer jönni vadászni a herceg erdeibe. Ha nem volna vendégnek ígérkezve, leakasztanám a puskáját.
- Úgy uzsonna táján jött ide - fecsegett Anika tovább. - Képzelhetik kendtek, mennyire megijedtem tőle eleinte. Tejet kért inni. Hoztam neki, erre ezt az aranyos pénzt adta.
- Minek fogadtad el? - méltatlankodék Olej.
- Mondtam, hogy nem pénzért adjuk a tejet, van hála Istennek elég, de csak itt felejtette az asztal csücskén.
- Visszaadjuk - szólt Olej. - Isten ments! Mit gondolna a világ brezinai bacsáról, ha pénzért adná a hozzá betérőnek a tejet is.
Azzal a kezébe vette a pénzt, és ámulva kiáltott föl:
- Ne legyen Olej a nevem, ha ez nem koronás arany! Tudjátok-e, hogy mit gondolok? - tette hozzá suttogva - ez vagy Gracza lesz, vagy Záhony. Náluk láttam ilyen pénzt... ezer mennydörgős mennykő, Matyej, ma nagy ünnep lesz. Ne búsulj fickó, hanem inkább le kell vágni még egy bárányt. Aztán szaporán borért! Mondom nektek, hogy vagy Gracza, vagy Záhony. Ide jött a brezinai bacsához.
Anika mosolyogva rázta a fejét. Olej pedig oda volt a lelkesüléstől.
- És jó helyre jött, mert itthon lesz. Úgy megőrzöm, mintha a saját édesanyja kötényében ülne. Olej Tamás kezéből ki nem veszi ezer zsandár sem. Micsoda? Puskája is van? Keveset mondtam! Ötezer sem veszi ki. Hanem aztán csitt, gyerekek, még a falnak is füle lehet.
Anika még mindig hitetlenül rázta fejét.
- Váltig mondom kendnek, édesapám, hogy az egy fiatalember, aki annyi sok mindenféle bolondot összefecsegett...
- Mit bírnád te azt megítélni, tacskó!
- Mezei virágnak, szíve bálványának nevezett.
- Éppen ilyen nagy selyma Záhony, ha vászoncselédet lát.
- De Záhonynak, apám, már idősebb embernek kell lennie.
- Tesz is az valamit! Záhony olyan nagy "gaukler", ki tetszés szerint változtatja fizonómiáját. Ma nyolcvan éves aggastyán, hosszú, ősz szakállal, tar fejjel, holnap meg már pelyhedző állú siheder. Éppen arról ösmerek rá.
- De mikor azt is mondta, hogy kendet nem ösmeri.
- No, bizony, hát miért ne mondta volna? Mondás, levegőrontás, aki hiszi, annak szentírás.
Anikának mégis olyan nehéz volt elhinni, hogy a vén Záhony lenne az a deli ifjú.
- Aztán meg azt is, hogy én tündér vagyok, és erőnek erejével meg akart csókolni.
Matyi önkéntelenül fölemelte az öklét.
- Igazán? - hörgé tompán.
- Mellém ült a pitvarküszöbre, s olyan édesen rimánkodott, hogy engedjem egyszer, egyetlenegyszer csak átkarolni a derekamat, mert megőrül, ha nem hagyom.
- Hát hagytad, ugye? - szisszent föl Matyi.
- Mikor olyan igazán mondta, hogy ő akkor megbolondul.
- Szakasztott Záhony! - rikkantott föl kedvteléssel az öreg.
- Midőn aztán meg akart csókolni, úgy odavágtam a gyomlálástól piszkos kezemet a képéhez, hogy finom arcán, tudom, ott maradt a nyoma.
- Ó, ó! - nevetett a bacsa. - Nem haragudott meg?

- A másik arcát nyújtotta ide, hogy üssem meg azt is. Azt mondta, nagyon jólesett neki, és soha sem fog többé mosakodni, nehogy letörölje. Nyájasan búcsúzott el, kérve, jó vacsorát készítsek, mert ha kijárta magát, visszafelé benéz. De nini, ott is jön már!
Olej és Matyi a mutatott irányba vetették a szemeiket, karcsú vadász lépegetett le a domboldalon, zöld hajtókás szürke zubbonyban, térdig érő csizmában, úrias vadászszerelvénnyel.
- Jó estét, juhász! - szólt, kalapját sem érintve meg, amint az udvarba lépett. - Nos, kész-e a vacsora, galambom?
- Fogadj Isten - felelt Olej lehangoltan, egyrészt, mert nem Záhony a vendég, másrészt bosszantotta, hogy a titulusa akként csorbíttassék. Ha nem nála történnék a formalitások ilyetén megsértése, bizony furcsa dolog lehetne a következése, mert azért bacsa az ő neve, hogy fölötte áll a juhászhivatalnak, aztán meg azért vagyon kalap az emberek fején, hogy legyen mit megemelni, mikor tisztességes háztájékra lépnek. De csak mégis mind el kell ezt nyelni a vendégtől.
- Készen a vacsora, csak magát vártuk - szólt Anika, s befutott a szobába.
A bacsa közel lépett a vendéghez, s odanyújtotta kérges, nagy tenyerét.
- Kerüljünk beljebb.
A szoba csinos volt és tiszta: három tulipántos láda a szögletekben, néhány pad, egy szék meg egy csinos abrosszal megterített asztal képezték bútorzatát. Falát a juhászok mennyei közbenjárójának: Szent Vendelnek arcképe és földi közbenjáróik: a szépen egymás mellé felaggatott kancsók és pálinkás butykosok díszíték: de a legnagyobb ékessége az egésznek a párologó tál volt az asztalon, melyből finom paprikás pörkölt mosolygott eléjök.
- Tessék hozzálátni, mintha otthon lenne - biztatá a bacsa vendégét, a legöblösebb fakanalat markába nyomva. - Hármunknak elég lesz.
- Négyen vagyunk hozzá.
- A lány nem számít, úrfi, annak ha jut valami, úgy is jó.
A vadász mohón nekiesett az ételnek, s váltig dicsérgette:
- Még ilyet nem ettem.
- Meghiszem. Olyan pörköltet a talári hercegnél sem főznek, mint a brezinai bacsánál.
A vendég mosolygott.
- Bárcsak mindennap ehetném.
A bacsának erre azt illett mondani:
- Jól van, azt eszünk hát holnap is.
- Köszönöm meghívásodat, eljövök.
A bacsa ajkaiba harapott. Ez már mégiscsak sok. Ilyen siheder szólítja "te"-nek, aki még szopós gyerek volt, mikor őt már a nótárius is megkendezte.
Hej, ne volna csak vendég!
- Nemhogy eljön, hanem el sem megy ma. Jó helyen van itt. Anika a kamrában vet majd ágyat. Hova menne most már, mindjárt koromsetét lesz.
- Ide rendeltem a kocsimat az akolhoz.
- Tán a környékről való az úrfi? Ha meg nem sérteném a kérdezősködéssel.
- Innen a közelből.
- Bajjal talál ide a kocsi.
- Dehogy. Az Olej aklánál volt mondva. Téged hívnak, ugye, Olejnek?
- Olej Tamás a nevem, az egész nevem pedig - mondá a türelemből kijött gazda hetykén - Olej Tamás, a Brezina bacsája, és hozzátehetném: ura.
A vendég nevetett.
- Ha te vagy a Brezinának az ura, öreg, mi marad akkor nekem?
A bacsa sértődve nagy szemeket meresztett a nevetőre, s önkéntelenül is kifakadt belőle a kevély kérdés:
- Mi is légyen hát a becsületes neve és állapota? Mert azok szerint szoktuk egymást tisztelni, mi, gyarló emberek.
- Én Taláry Pál herceg vagyok.
Olej kezéből kiesett a villa, ijedten ugrott fel, és elsápadt. Nagy szó volt az neki. A fiatal herceg ül vele szemben, akinél a király is már csak egy paraszthajszállal nagyobb úr; ki gondolta volna.
- Ó, kegyelmes uram... ó, kegyelmes herceg - dadogta félénken - ki tudhatta azt!
- Nincs semmi baj, öreg - szólt a herceg vidáman -, ha nem is a tied a Brezina, van neked annál többet érő kincsed is, a szép Anika.
Matyiban, ki ott ült az asztalnál a herceg mellett, jéggé fagyott minden csepp vér, nem bírt volna megmozdulni, vagy egyetlen szót kiejteni, ha fejét veszik sem.
- Nem érték a leány, kegyelmes uram, inkább költség.
E percben lépett be Anika, bort helyezve az asztalra. Elfogulatlan pajkossággal töltött az ifjúnak poharába, s azt mondta neki:
- Aztán csínján bánjék a borral: könnyen megzavarhatja a fejét.
- Eléggé megzavartad már te.

- Mikor már tán azelőtt is zavaros volt - felelt a leány naiv pillantással, amitől a selymes szobák hősének melegen kezdett a szíve dobogni.
- Ó, te boldogtalan! - förmedt rá az apja. - Miként merészelsz? Ó, ó!...
- No, bizony - felelt vissza Anika gyorsan. - Hiszen nincs cukorból, se nem vicispán. Ismerjük mi már egymást délutánról. Ha megharagszik, majd kibékül a maga kenyerén.
A herceg még sohasem érzett hasonló gyönyört, mint most, amint azokról a duzzadt, piros ajkakról ilyen fitymáló szavak peregtek. Szívébe rajzolódott le a bűbájos ékesszólás. Elhallgatná ezer esztendeig.
- Csitt, leány! Tanuld meg, vakmerő, kivel beszélsz. Őkegyelmessége a fiatal herceg, a mi urunk.
Anika felkacagott. Üde nevetése olyan volt, mint egy tündércsengettyű.
- Jajaj! Majd bizony bolonddá tesznek. Hiszi a piszi. A fiatal herceg nem jár a Brezinára, de még Talárba se. Bécs városában lakik a színarany palotában, száz vadász lövöldözi a vacsorára valóját, nemhogy ő maga csatangoljon nyúl után a Brezinán. De meg kell is annak az Olejék pörköltje, tejfelt vacsorál az, rozmaringvirág magjából sütött kenyérrel. Aztán olyan is a herceg, mint a többi ember! Mintha nem tudnám! Nem azért herceg, hogy olyan legyen.
- Bocsásson meg ennek a bűnös gyermeknek, kegyelmes uram.
A kegyelmes úr pedig annyira megbocsátott, hogy elkezdett Anikával versenyt kacagni, amire Anika azon hitben, hogy őt neveti, egyszerre duzzogó, haragos arcot vágott (illett neki), mire durcásan kifordult az ajtón, olyasvalamit motyogott: kikéri magának, őt ne tegyék bolonddá.
De mikor már künn volt, mégis szöget ütött fejébe a dolog. Hátha mégis a herceg. Hátha eljött Bécsből. Azt Anika is hallotta a csősztől, Lapaj Istóktól, hogy azelőtt egy öreg herceg volt az urok, s most halála után a fiatalra szállott a rengeteg sok uradalom. Bizony nem lehetetlen! Istenem, milyen kár érte, hogy herceg: mikor olyan módos lenne parasztlegénynek is.
Egészen elszomorodva futott föl a létrán, az akol padlására, hogy onnan lenézzen a szürkülő tájra.
Szíve nagyot nyilallik. Csakugyan a herceg. A talári várkastélyon, melynek csillogó bádogfödele ide látszik, ott lobog a zászló. Lapajtól hallotta, hogy a herceg jelenlétét ez tudatja a környékkel.
...Könyörülő Isten; ő arcul ütötte a kegyelmes urat. Ellenkezett vele, megcsúfolta, kinevette. Jaj, uram, teremtőm, tán fejét is veszik.
Anika szorongó szívvel lépett le a létrán, éppen azon gondolkozva, hová bújjék szégyenletében, és valljuk meg, félelmében is a herceg előtt - midőn fényes hintó állott meg a ház előtt, és mire Anika az utolsó fölhágó pálcáig lekászmálódék, azalatt maga Pál herceg is az udvaron állt. Ó, csak meg ne látná.
De bizony azért is meglátja, s valóság-e vagy káprázat, ő maga ugrik a lajtorjához, hogy a hágcsóról csintalanul felkapva, mint valami pelyhet a földre emelje, amitől Anika nem érez, nem tud semmit, mert minden érzékét fogva, elzsibbasztva tartja valamely igézetes félálom, gyötrelmes és mégis kellemetes félébrenlét.
- Már most elhiszed, ugye, hogy én vagyok a herceg?
Azzal a délceg ifjú nevetve a hintóba pattan, búcsút int kezével, az öreg Olejnek, Anikának pedig azt súgja lágy, behízelgő hangon:
- De ne legyek én előtted soha herceg, Anika. Te pedig hercegnő leszesz előttem mindig... mindig...
A hintó elrobog, de a búcsúszavak itt maradnak. Csodálatos szavak! Égő tűzből vannak szőve, mely hosszú lángnyelveket ereszt egyenesen a szívnek, amik úgy égetik, úgy megdobogtatják azt, mintha vesztét akarnák. Félrevert harang a szív most: a csodálatos szavakat kongatja folytonosan, és utána egyik estétől a másikig ismétli minden, minden... Éjjel a sötétség kiáltja, reggel a fák levelei suttogják, a hallgatag bércek hangot adnak, a föld párázata azt sóhajtja a füveknek, még a felforrt demikát is erről zúg a pattogó tűzhelyen:
"Te pedig hercegnő leszesz előttem... mindig... mindig..."
És Anika olyan szívesen hallgatja azt, amiről minden beszél.
Egész nap szórakozott, hallgatag. A Brezinák dalai pihennek. Anika nótáit nem hallja ma sem Olej, sem Matyi; valamint a Matyi dudája is néma. Igazibb költészet uralkodik itt ma! Félre a bokorral, erdő jött helyette...
A leány arra gondol, hogy minek is van a világon herceg, mikor olyan szép az, hogy a gerlicemadár nem mondhatja párjának: különb madár vagyok, fényesebb tollam van, nem szerethetlek. Olyan nagyon szép az, hogy a gerlicemadár mind egyforma madár.
A bojtár pedig arra gondol, hogy miért lett a duda egyszerre puskává a Szent András napján ólomöntelékben elővarázsolt jövendőbeli vállain...
Szomorú kérdésre szomorú felelet minden jel.
Este, mikor a bacsával hazatért, megint az az újság, hogy ott volt a herceg.
És ezután másnap, harmadnap is mindig ott vadászik a fiatal uraság, és mindig betér egy pohár tejre Anikához. Nagyon szeretheti a vadat és a tejet.
Az öreg Olej harmadnap már összeráncolta homlokát e hírre, s így szólt a bojtárhoz:
- Holnap magad nézel a nyáj után. Az uraság sokat vadászik itt. Beszélni akarok vele.
Anika összerezzent, s egyetlen szavát nem lehetett venni az este.
Olej otthon maradt másnap. Húsz év óta kétszer sem történt tán ilyen eset. Az ezer darab birka ugyancsak gondolkozóba eshetik, hova maradt el mellőlük földi gondviselőjük, a hatalom derék jelvényével, az ólmos

bottal és a megszokott "nete ne" és a "brcs ki" vezényszavakkal. Nem lesz nekik ma jóízű még a só sem, és rosszabb lesz még a fű is! Legalább Olej hiszi úgy, ki szintén unja magát nyája nélkül. Anikát elküldte mindjárt délután üzenettel Lapaj Istókhoz, honnan csak késő este jöhet meg, maga pedig megtömte a "vászonpipát", abból a boldogtalan növényből, melyért királyok és népek kapnak egymással hajba, amelyet úgy szokott szaporítani a juhász, mint a tavaszi gyapjút: nedves helyen tartja, hol megszíván magát egy kis vizenyősséggel, még egyszer annyit ad ki. Olej rágyújtott, hanyatt feküdt a hímes gyepen az udvaron, és az aklot nézte, szép veres födelét, ékes fehér falait, a kikandikáló izmos gerendákat... Sokáig nézegette, és sohasem tudott betelni vele... Uram, én teremtőm, de helyes kőmíves lehetett, aki megalkotta!
Amint így bámészkodik, mozgó árnyékot vett észre a falon, s amint hátratekint, Pál herceget pillantja meg. Éppen őt várja Olej.
Egyenesen a pitvarajtónak tart, de midőn az ajtómadzagot megrázva, a závár még nem enged, kedvetlenül kerül az ablaknak, s bezörget.
- Nyisd föl az ajtót, Anika! Talán elaludtál, szép tündérem, kis báránykám...
De bizony hiába zörgetett a herceg, a bárányka nem eresztette be, helyette Olej durva hangja felelt:
- Be van csukva az ajtó, kegyelmes uram. Én vagyok itt, ha talán valamit parancsolna hercegséged?
- Hm! Te vagy itt, öreg Olej? Nos, hol van Anika?
Olej megrázta cifra tüszőjét derekán, aztán végigsimítá nagy barna kezeivel homlokát.
- A leány nem áll az uradalom szolgálatában - szólt -, én és egy bojtár vagyunk itt kegyelmességed rendelkezésére: a leánnyal csak én rendelkezhetem.
Taláry Pál csodálkozó szemeket meresztett Olejra.
- Mit akarsz ezzel mondani?
A bacsa egészen közel lépett a főúrhoz, és megrázta ökleit a levegőben. A bornyúszájú ing szétvált, s látni hagyta hatalmas izmait, füstös hangja dörgővé, viharossá vált:
- Azt akarom mondani, hogyha ott az akol környékén vadászgat ezentúl, bár a puskáját csak madárseréttel tölti, könnyen megeshetik, madár helyett medvével állhat szemben.
És e szavainál jellemzőleg öklével saját mellét ütötte meg, mintha mondaná: "Én leszek az a medve."
A hatalmas úr, kinek hetven faluban harangoznak, ha meghal, s kilenc vármegyében süvegelnek, ha él, oly piros lett, mint a pipacs, s amint ott állt, nem tudta, hova legyen, mit feleljen, amint a brezinai bacsa reá szegezte nagy, vérben forgó szemeit, s nézés behatása alatt elkezdtek a lábai reszketni. A puska, melyet a válláról leemelt, hogy tán Olejra szegezze, szintén reszketett.
- Megfeledkeztél, kivel beszélsz? - hebegé.
- Tudom, kivel beszélek: urammal. De kegyelmességed se feledkezzék meg, kivel beszél.
- Vajon kivel?
Olej magasra emelte fejét, kevélyen, mint egy hős.
- Annak a leánynak az apjával.
Taláry könnyedén bólintott. Egy jó gondolata támadt.
- Jól van, bacsa, úgy beszélek hát veled, mint egy apával illik. Nekem a leányod kell minden áron.
- Én pedig nem adom semmi áron.
- Hallgass meg, bacsa. Mit szólnál hozzá, ha ez az akol a tied lenne minden birkájával, ha neked ajándékoznám?
A bacsának nem lehetett volna nagyobbat mondani. Az ezeregy éj szemkápráztató regéi mind csak hitványság e vakító valósághoz képest! A brezinai veres födelű akol, a kilenc vezérkos, a száz selyemürü és a többi birka mind az övé lenne. Mennyi kevés maradna ezenkívül a többi embereknek, kik még a világon vannak!
Ingadozva állt ott, mint a mérleg, melynek egyik serpenyőjébe egy olyan nagy súlyú darabot dobnak, mely még akkor meglógázza azt egy pár percre, ha nem nyomná is tán alá később.
A herceg gyönyörrel nézte e biztató inogást.
- Így aztán igazán te lennél a Brezinák ura.
A bacsa mereven nézett maga elé. Fényes képek vonultak el lelki szemei előtt a jövőből. Aranyos csat lesz a tüszőjén; selyemből lesz az inge; mikor a nyájjal kimegy, mézes-pálinkás butykost fog hordozni utána egy szolga, ki csak arra való lesz, hogy valahányszor egyet húz a butykosából, kedves egészségére kívánja, minden élő ember megsüvegeli s megirigyli: ni, ott megy a brezinai bacsa, kinek annyi a gazdagsága, kincse, hogy a burkus király ládafiának sem válnék szégyenére.
Olej megrázkódott.
De azt is megtudják, ki adta neki a rengeteg kincsét, és azt is megtudják, miért adta. Mit ér minden hiú becsültetés, ha egy nagy fekete árnyék jár majd a nyomában? Egy nagy fekete árnyék - az önvád.
- Nos, Olej, határozz!
- Nem, nem, kegyelmes úr, hagyjon el engem, kérem. Hagyjon el, hagyjon el. Becsületes szolgája voltam apjának, ne csúfolja meg ősz fejemet!
- Vigyázz, ne hamarkodd el! Nem mindig találsz tékozló kedvemben. Ezer ember közül egy, ha visszautasítana ilyen ajánlatot! Anikát szeretem, magammal viszem Bécsbe, olyan jó dolga lesz, mint egy grófkisasszonynak. Ő maga is szeret engem, s szívesen jő. Mit gondolkozol hát, öreg Olej? Ide a tenyeredet!

Az öreg arcáról nagy verejtékcsöppek gyöngyöztek, halk, reszkető hangon mondá: - Soha!... Soha!...
- Bolond vagy, esztelen vagy. Értsd meg, mit kívánok. Azt, hogy szemet hunyj, ne vicsorgasd a fogadat és ne ordítozd tele a világot. Ezért adom oda az aklot s juhait. Semmi szenny nem fog hozzá tapadni. Ha például megszöktetem Anikát, tudtod nélkül történik, nem tehetsz róla. Ez csak a sors kereke lesz, melynek küllőibe nem lehetett kapaszkodnod.
Olej elfordította a fejét.
- Minek mondta hát el akkor - hörgé tompán -, cselekedett volna anélkül...
- Jó, tehát anélkül fogom cselekedni - szólt a herceg hirtelen megfordulva -, Isten megáldjon!
Ezzel sietős léptekkel fütyörészve távozott.
Olej a falnak tántorodék. Elhagyta ereje. Kiáltani akart még valamit a távozó után, de csak a szája mozgott, hanggal nem rendelkezett; vadul forgó szemei leírhatatlan pillantással szegeződtek a herceg után; ijedtség, undor tükröződött bennök.
A falhoz lapulva s támaszkodva tántorgott be a szobába. Feje szédült, gyötrelmes gondolatok gomolyogtak benne, melyek mint megannyi meredek hegyről guruló szikla, lassan a szívére ereszkedtek, és összeszoríták.
- Jaj, a kólika! - kiáltá hörögve.
A bércek visszamondták: jaj, a kólika.
És Olej tudta jól, hogy ez nem igaz. Az ember hazudik önmagának.
A szobába érve ágyba feküdt, elhitette magával, hogy kólikában szenved. Eleinte nyögött, mint egy beteg vadállat, később aztán kísértetiessé vált arcát a párnák alá rejtve, azon könnyebbséget találta fel kínjai elviselésében, hogy elkezdett énekelni.
Hátha a daltól kölcsönkért gondolatok elkergetik az ő fekete gondolatait?
Sokáig kínlódék így, mígnem feszülten figyelve, meghallotta künn az Anika ruganyos lépteit.
- Megjött, látni fog! - kiáltá az öreg ember, és fölugrott, mint az őrült. Átellenben az ággyal a tükör függött, mely dúlt arcát mutatá: megállt előtte, üvegesedő szemekkel nézve a saját énjét - aztán egyszerre fölordított, fölemelte öklét, odarohant és oly rettenetest ütött rá, hogy millió darabra zúzódva pergett szét üvegje.
Kezeiből a vér folyt, szemei fölfelé fordultak karikáikkal, mire Anika bejött, a Lapajtól hozott üzenettel, eszméletlenül hevert a földön.
Anika el nem bírta gondolni, mi baja, sietve föllocsolta vízzel, és ismét ágyba fekteté. Egész éjjel félrebeszélt, vívódva, csodálatos szörnyekkel, kígyókkal, sárkányokkal, mik a szívét marták, és a máját akarták kivájni.
Hajnalra jobban lett, kihajtotta a nyájat Matyival, de nem költötte fel Anikát, mint egyébkor szokta, reggeli végett: úgy mentek el éhgyomorral.
Szép nyári reggel volt. A természet derült mosolyából minden tárgynak jutott. A harmatos fű buján kínálta magát a birkáknak, s azok szót fogadva, vígan ropogtatták, a madarak szintén vidáman csicseregtek... egyszóval, olyan kellemes reggel volt, minőt a poéták szoktak megénekelni, de amely mindig mögötte marad a valóságnak: a természet az egyedüli melyet a fantázia nem szépíthet, nem nagyíthat, csak törpíthet.
Minden vidám volt, csak Olej mogorva és Matyi szomorú.
Olej nem találta helyét egész nap. Feküdni rossz volt, a nyájat dirigálni, kast kötni is unalmas volt, járni-kelni fárasztó volt, gondolkozni, ó, gondolkozni gyötrelmes volt.
És mégis lehetetlenné vált menekülni a gondolatoktól; megrohanták, utánamentek mindenüvé, elöl ügettek minden foglalkozásában.
A gondolatok szemtelenek, és nem engedik magoknak azt mondani: "Takarodjatok innen!"
Mi lesz Anikából? Ő el akarta adni gyermekét, ő, Olej Tamás, a brezinai bacsa. Kincsért, gazdagságért a vérére alkudott. Soha! Soha!
És az a hang, mely tizenhét éve bolyong az erdő fái közt, ma már harmadszor szólította meg szemrehányólag: Tamás! Tamás!
Irtóztató! A kilenc vezérkos csengője mikor összevág ebbe a rímbe megy ki: "Aklot cserélt... becsületért."
- Hej, bojtár, szedd le azokat a csengőket!
Matyi engedelmeskedik, de el nem gondolhatja, hova lett a bacsa esze.
- Hej, bojtár, hallod-e, hagyd a csengőket: mást gondoltam. Vedd föl a szűrödet! Mennyi idő lehet?
- Túl van a nap a fele útján.
- El fogsz menni Talárba.
- Értem, gazduram.
- Ott a hercegi kastélyba mégy, s azt mondod, hogy a brezinai bacsa küld, magával a herceggel akarsz beszélni.
Matyi úgy figyelt, hogy a lélegzetét is elfojtá.
- Beeresztenek. Oda fogsz állni a herceg elé, és ezt fogod neki mondani, szóról szóra: "Kegyelmes uram, azt üzeni a brezinai bacsa, hogy abból a bizonyos dologból soha nem lehet semmi: tegyen le róla kegyelmes uram." Megértettél-e? Siess!
Matyi szerette volna még jobban megérteni, mi az a bizonyos dolog, de a bacsa kevély természete nem tűri a beavatkozást, de még a kérdezősködést sem. Ösztönszerűleg sejté, hogy az üzenet nem lesz a hercegnek kedves - és sietett vele.

Uzsonna ideje volt, mire megjárta Talárt. Lihegve, fáradtan, és mégis fütyörészve került vissza. Hol a pokolban szedte ezt a jókedvet?
- Mit üzen a herceg? - kérdé a bacsa fojtott hangon.
- Hát csak semmit, gazduram: még annál is kevesebbet.
- Tán bizony nem is beszéltél vele? - faggatá szorongva.
- De nem ám - felelte nyugodt lelkiismerettel.
- Nem parancsoltam? - ordítá dühösen.
- Akár parancsolta, akár nem... a herceg ma déltájban elutazott Bécsbe; oda csak nem mehettem utána - szólt a bojtár némi kötődéssel, azon biztos tudatban, hogy jó hír hozója.
A bacsa nem szólt semmit, csak a szemei dülledtek ki, és arca sápadt el még jobban. Nyakába kanyarította a halinát, és elkezdett eszeveszetten futni hazafelé.
Sejtelme valósult.
A ház előtt friss keréknyomok látszottak. Bent a szobát üresen találta.
Anika hétköznapi ruhája hevert az asztalon: a fehér pettyes kendő, az olajos pruszli, a zöld rása szoknya, és a skófiummal kivarrt, viseltes sárga ködmön. Az ünneplőjét vitte magával. A ködmönre egy írás volt kiterítve, a talári herceg címeres pecsétjével, fogai közt kardot tartó oroszlánnal. Ez az ajándéklevél az akolról és a nyájról.
A bacsa szívébe mintha éles kést döftek volna, mikor ezeket megpillantotta. Mindent kitalált, mindent megértett. Az önvád találékony útmutató! A herceg úgy tett, amint ő hagyta meg neki: magától cselekedett, éspedig villámgyorsan.
Az öregember megsimította a homlokát, tétován nézett körül, és elkezdett kiáltozni kétségbeesetten:
- Anika! Anika!
Tudta pedig, hogy nem jő felelet sehonnan. Hol van már Anika azóta! Bécs városa felé röpíti a vasút!
Midőn aztán jól kikiabálta magát, egyszerre elcsendesült, sápadt arcáról eltűnt a bánat és kétségbeesés, sötétté, dacossá vált, kiment az ajtóba, leült küszöbre, s megtömvén pipáját, oly egykedvűen eregette ott a füstöket, mintha legföljebb azon tűnődnék, lesz-e vajon eső holnap?
Egyszerre azonban hirtelen felállott, és megfenyegette mutatóujjával az eget.
- Hallod-e, Isten! Mutatok én még ma neked valamit!
Aztán megint leült, s mintha egyéb dolga se volna, pipázott szakadatlanul.
Csak akkor emelkedék föl ismét, midőn a nyáj Matyi kormányzata mellett besétált az udvarra.
- Jó, hogy jössz, édes Matyi fiam - szólt a bojtárhoz, oly nyájasan, mint még soha azelőtt. - Egy sürgős írás van odabenn az asztalon, melyet rögtön el kell vinned a tiszttartó úrhoz Talárba; küldje a kegyelmes úr után, de ne pecsételje be még ma, várjon holnapig. Holnap több írnivalója is lesz hozzá.
- Mindjárt bemegyek érte, gazduram.
- Ne fáraszd magad, majd kihozom.
- De legalább egy kis főtt ételt hadd kérjek Anikától.
- Ne bánts. Itt ez a pénz, ihatsz és ehetsz útközben.
Matyi fejét csóválta. Mi történhetett odabenn, hogy az öreg be nem ereszti? Bizonyára Anika végett. Tán alszik? Tán sír? Pedig olyan jólesnék Matyinak, ha megpillanthatná legalább fél percre, hogyan néz ki. Mindennap látja, mindig előtte lebeg, s mégis mindennap elfelejti a kinézését. De furcsa is az a szerelem.
Mindegy no, ma csak hadd évődjék a herceg távozása miatt, holnap-holnapután már megint visszatér a szeretete őhozzá. Megint duda lesz az öntött ólomfigura vállain...
Matyi jókedvvel indult el a herceg által otthagyott okmánnyal. Olej keresztbe tett kezekkel nézett utána, míg csak beláthatta, csak aztán fordult be az akolba.
Sorba járta kedvenc birkáit, itt-ott megállt, egyik vagy másik előtt, és értelmetlen félszavakat morgott hozzá; végre még ezek a félszavak is elvesztek előtörő zokogásába. A brezinai bacsa sírt, mint egy gyermek.
Mélyen lehúzta kalapját szemére, ne lásson alóla semmit, úgy ment ki az akol ajtaján. Midőn kiért, kétszer fordítá meg a kulcsot az ajtózárban, mint mindig tenni szokta éjszakára, de amit sohasem tett meg azelőtt, most egyenesen a vályú melletti kúthoz lépett, s a kulcsot egy nagy sóhajjal a kútba dobta.
Most már a dologhoz látott, bár már sötétedni kezdett. Az udvaron egy boglya száraz nád volt, azt emberfölötti gyorsasággal hordta szét, s az akol körül állítá föl, tömötten, vastagon.
És mikor mindennel készen volt, felölté cifra halináját, és meggyújtá a nádat vagy hat helyen: egy nagy égő kévét pedig, fölhágván a létrára, a takarmánnyal telerakott padlásra dobott.
A szél mohón kapott a vígan lobogó tűznyelveken, s egy pillanat alatt óriásokká nevelte.
A híres brezinai bacsa pedig futott tüskön, bokron keresztül irány, cél nélkül; vissza sem nézett többé... Minek is? Tudhatta úgyis, mi történik. Amerre futott, mindenütt világos az erdő, mintha fényes nappal lett volna.
Messzebb azután, ott, hol a sűrű fákon át nem tudott hatolni a tűzfény, valami csodálatos, hernyó alakú állatok szálltak a levegőből arcára, mik csípték és viszketegséget okoztak... Egyet megfogott futtában, markába vette, hogy megvizsgálja, mi! Nem hernyó volt, hanem fekete pernye, mit idáig hozott a szél a brezinai égő akolról...
És a brezinai bacsa egyre futott. A jó Isten tudja, hol fog megállni?...

Midőn Matyi hazakerült hajnalban, a brezinai aklot nem találta sehol, csak egy nagy füstölgő foltot a helyén. Halomra dőlt gerendák, leomlott falak, megfeketedett csontok...
Emberé volt-e valaha az a csont vagy birkáé?
Az a nagy, megdöbbentő talány, mely előtte kitárult, összeszorította a bojtár szívét.
Anika és a bacsa nevét kiáltozta.
Senki sem felelt.
"Istenem, hol lehetnek"...
A tüzes sziporkák, mik itt-ott kicsillogtak a hamu alól, bizony nem adtak erre feleletet.
És a brezinai völgy csendes azóta, kövér füvét nem tapossa sem ember, sem állat; évek jönnek, mennek, a vadkörtefa meghozza gyümölcsét meg elhullatja, a fű megnő, és újra kiszárad, csak egy nagy fekete, négyszögletű folt nem zöldül ki soha. Ki tudja, miért nem? Még a búsongó nóta is csak annyit mond útbaigazításul:
Ott künn a Brezinán az a fekete folt...
Fekete folt helyén valaha akol volt.

ELEMZÉS

Vázlat

1. Bevezetés: a népi hős a magyar irodalomban

2. Téma

- Korai szociografikus novella : bevezet a civilizációtól távol élő parasztok világába (életmód, mentalitás, archaikus világkép)
- Lélektani novella: Olej Tamás bűne és bűnhődése (balladai történet)
- Jellegzetesen romantikus téma: természet és civilizáció ellentéte (parasztromantika)

3. Elbeszélő:

- E/3., mindenható, **félfiktív**: úgy beszél, mintha egy lenne a bacsa környezetéből, de egyben író-elbeszélő is. Kedélyeskedő, bizalmas: „ne lássa minden bolond", „Isten is csak ritkán ad ingyen valamit." „De azért megvolt hősünkben amaz ösztön, amaz őserő…"
- **Értelmező mondatok**: „Olej nem tartozik az érzékeny emberek közé, kitől tanult volna meg ő érzékenykedni?" „Ne higgyétek, hogy Olej nem gondolkozik."
- Stílusa metaforikus, anekdotázó, kedveli az ál-függőbeszédet, amellyel intim viszonyt alakít ki az olvasóval, másrészt jelzi az elbeszélő érzelmi azonosulását a hőssel.

1. **Szerkezet:**
   - Klasszikus novellaszerkezet : expozíció (atmoszférateremtés, a hős bemutatása, előélete), határhelyzet (Olej megkísértése, természet és civilizáció találkozása, konfliktusa), konklúzió (tragédia, bűnhődés)
   - **Expozíció**: bevezetés az archaikus világba, a hős előélete, mindennapjai − balladai felütés, a harmadik mondattól vált át prózára – atmoszférateremtés – a hős felvezetése („ a híres brezinai számadó juhász") monumentális – birkák, Anika, urai, jelleme, világképe (mágikus) − a narráció észrevétlenül éri el az elbeszélői jelent: „míg lassan aláereszkedik az est." − a múlt átcsúszik a jelenbe
   - **Határhelyzet**: Olej megkísértése − morális válság − „bűn"
   - **Konklúzió**: megvilágosodás − bűnhődés (önbüntetés) − balladai keret − a hős legendává emelése

A népi hőst a romantika fedezi fel a szépirodalom számára a 19. században. A népi világ iránti érdeklődés eredendő forrása a romantika természetkultusza, ami a vidéki életben a romlott civilizációval szembeni természetes erkölcsöket feltételezi. Egy idealizált, patriarchális életmód iránti nosztalgia tükröződik az irodalmi népiesség jegyében fogant művekben. A polgárosult irodalmakban elsősorban az egzotikum szerepét tölti be a paraszti világ megjelenítése, kritikus ábrázolása csak egy-két műben látható, mint például Robert Burns szatirikus *Tam O' Shanteré*ben, amit Arany János fordított le magyarra, illetve Petőfi *A helység kalapácsa* című vígeposzában. A polgárosodás kezdetén álló, nemzeti identitásukat kereső kelet-európai népeknél a népi hős irodalomba való beemelése egyrészt a kultúra demokratikusabbá tételét, másrészt az irodalom nemzeti jellegének erősítését szolgálta. A magyar népi hős a verses epikában jelenik meg először, majd Mikszáth Kálmán prózájában, a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* c. novelláskötetben (1882). A parasztromantikával majd a realizmus szakít, legerőteljesebben Móricz Zsigmond a 20. század elején.

Az *Az a fekete folt* a *Tót atyafiak* kiemelkedő darabja, amely rétegzett témájú, komplex novella. Egyrészt egy korai szociografikus érdeklődés ihlette; Mikszáth kedvét leli a felvidéki parasztvilág bemutatásában, életmódjuk, mentalitásuk alapos, habár idealizált megrajzolásában. Ezzel még a romantikus couleur locale irodalom áramlatába illeszkedik.

Megjelenésekor méltán aratott nagy sikert, hiszen a magyar olvasó számára addig felfedezetlen, egzotikus világot mutat be, a távoli hegyekben élő, nemzetiségi életet.

Olej Tamás történetének irodalmi előzményeiként meg kell említenünk a népballadákat és Arany János lélektani balladáit, hiszen ez a mű is a bűn és bűnhődést, annak lélektanát boncolgatja. Egyben a romantika kedvelt témáját is kibontja: természet és civilizáció ellentétét, s romantikus módon a természetes erkölcs fölényét hirdeti, hiszen a mű végére Olej a cinikus Taláry herceg fölé magasodik. A novella átmenetet képez a romantika és a realizmus között: a téma romantikus, a jellemábrázolás még néha direkt és idealizáló, de az elbeszélői magatartás már a realizmus irányába mutat.

A novella története a folklórból átvett toposz, a szegény ember megkísértése a gazdagság által, illetve a szegény lány elcsábítása. Míg a népmesékben mindig győz a szegény ember becsülete, addig Olej Tamás megkísértését Mikszáth a balladák tragikumával ruházza fel, s emeli az egyszerű pásztort a morális tragédiák nagyformátumú hősévé, egyetemes erkölcsi példázattá.

A bacsa történetén keresztül betekintést kapunk egy archaikus világba, melyben szinte megállt az idő, a civilizációval csak hébe-hóba érintkezik, s ahová a történelem is csak távoli, kalandos meseként szűrődik be. Ennek a világnak évszázadok óta változatlan törvényei vannak, a természeti népek kultúrája jellemzi. Olej kapcsolatban van ugyan a faluval, de annak értékrendje, szokásai alig hatnak rá, személyiségét sajátos életmódja formálta. A hegyekben, ahol szinte soha nem találkozik emberrel, ősi szellem uralkodik, természet és ember még nem távolodott el egymástól, a civilizáció elidegenítő hatásai itt nem érvényesülnek, magán- és közerkölcs nem vált még szét. Ebben a világban másképp kommunikálnak, a szavaknál fontosabb a gesztusok, a tettek üzenete, azaz a nonverbális kommunikáció. Míg a civilizáció embere sokat beszél, és szentimentálisan fejezi ki magát, az archaikus világhoz tartozó ritkán szól, inkább ösztönét követi, mint a társadalmi elvárásokat. Mikor Olej nem sír felesége temetésén, a falusiak megszólják: *„szemére vetik, hogy az „erdők vadállatja" […] Olej nem ismerős a falusi szokásokkal. Nem sírt, nem akaródzott neki. Mit tudta ő, hogy azt így kívánja az illedelem. A Brezina hallgatag fái nem tanították meg őt hazudni."* Az elbeszélői értelmezés romantikusan idealizáló, hiszen Olej tud hazudni, ezt bizonyítja az a rész, melyben kólikára panaszkodik, holott a lelkiismeret-furdalás gyötri. *„− Jaj, a kólika! − kiáltá hörögve. A bércek visszamondták: jaj, a kólika. És Olej tudta jól, hogy ez nem igaz. Az ember hazudik önmagának."* De nemcsak az emberek közti kommunikáció más itt, a bacsa világában, hanem maga az emberi tudat is egy ősi, mágikus világkép tükre. Ennek a mágikus tudatnak a jele, hogy Olej felesége halála után tizenhat évvel is az ő hangját

hallja a fák susogásában, hogy Anika és Matyi ólomöntéssel firtatják a jövőt, s az akol maga fétissé nő a bacsa értékrendjében. Ebben a világban mindennek lelke van, varázslatos jelentése. Az akol felgyújtása, a birkák elpusztítása, mint önbüntetés megint csak romantikusan mitizáló cselekményszövés egy talán soha nem volt természetes erkölcsiségről. Mikszáth jól érti ezt az archaikus világot, de elfogultan ábrázolja, kihagyva belőle annak vad nyersességét, amit Móricz Zsigmond már nem hallgat el. Igaz, Olej és Anika kapcsolatában többször is hangsúlyozza, hogy a bacsa szemében a nő csak alacsonyabb rendű tulajdon, mégis lánya elvesztése ébreszti föl benne a morális tudatot, s nő egyszerű népi hősből a bűnhődés mitikus alakjává a novella végén. Anika Olejjel szemben halványabban megrajzolt figura, a romantikus művekből megszokott „természet leánya", akinek naivitását, természetes erkölcsét rontja meg a civilizációból érkező cinikus hős. Naivitását jól mutatja népmesékbe 9llő ábrándozása Taláry hercegről: *„Bécs városában lakik az színarany palotában, száz vadász lövöldözi a vacsorára valóját, nemhogy ő maga csatangoljon nyúl után a Brezinában. De meg kell is annak az Olejék pörköltje, tejfelt vacsorál az, rozmaringvirág magjából sütött kenyérrel."* Olej archaikus világát ellenpontozza Taláry herceg, aki nem hús-vér figura, csak jelzésszerűen megrajzolt, amolyan romlott gyermeke a civilizációnak. Erkölcstelen ajánlatával megkísérti Olejt, s ezáltal romba dönti világát, hiszen rafináltan túljár a bacsa eszén. Mikszáth Olej-ábrázolásában romantikus és realista szándék keveredik. A beszélő erdő, az akol felgyújtása Olej erkölcsi érzékenységét, sőt Taláry herceggel szembeni morális felsőbbrendűségét hivatott bemutatni romantikus, mitizáló céllal, ugyanakkor realista szemléletmód tükröződik Olej önellentmondásának érzékeltetésében. Amíg azt hiszi, hogy Záhony, a negyvennyolcas népi hős járt a Brezinán, csak mosolyog azon, hogy a vendég ölelgette a lányát és enyelgett vele. *„Tesz is az valamit! Záhony olyan nagy „gaukler"…"* Ugyanezt azonban már nem nézi el a Taláry hercegnek. Miért? Nem valamiféle kettős erkölcsiség van itt, hanem ez is Olej archaikus tudatát, világképét jelzi, amelyben hierarchikus rendben válnak szét a társadalom szintjei: Isten − Taláry herceg − vármegye a három istenség, s utánuk következik Olej világa, ahová Záhony is tartozik. Olej tudatában ezek között a szintek között nincs átjárás, a Taláry herceg a természet törvényét szegi meg azzal, hogy átlépi a köztük lévő határt. Azzal, hogy a birkákat ígéri Anikáért cserébe, megzavarja Olej világképét és erkölcsi tudatát. *„Értsd meg, mit kívánok. Azt, hogy szemet hunyj, ne vicsorgasd fogaidat és ne ordítozd tele a világot. […] Ha például megszöktetem Anikát, tudtod nélkül történik, nem tehetsz róla.*" Így beszél az, akinél magán- és közerkölcs már kettészakadt. S íme a hatása: *„Minek mondta hát el akkor − hörgé tompán −, cselekedett volna anélkül…"* − azaz Olej egy pillanatra meginog, de azután felülkerekedik benne a plebejus büszkeség, s

hogy erkölcsi tudatával összhangba kerüljön megint, megüzeni a Taláry hercegnek, hogy ajánlatát nem fogadja el, nem is sejtve, hogy már késő. Mikor rádöbben, hogy becsapták, szinte az egész világgal, Istennel szemben is fellázad. *„Egyszerre azonban hirtelen fölállott és megfenyegette mutatóujjával az eget. −Hallod-e, Isten! Mutatok én még ma neked valamit!”* A lázadó ember méltóságát jelzi az az ünnepélyesség is, amivel lassan elszívja utolsó pipáját, felveszi cifra halináját, mielőtt rituális komolysággal felgyújtja az aklot, s a birkákat, mindazt, ami a legfontosabb volt az életében. Olej mint népi hős romantikus, szinte mesébe illő alakban jelenik meg, de Olejt, a drámai hőst, a bűn és bűnhődés téma hordozóját már realista eszközökkel, lélektanilag hiteles módon ábrázolja Mikszáth. A bacsában dúló érzelmi-morális válságot realista, vagy ha tetszik shakespeare-i, aranyi részletességgel jeleníti meg. Ezen a szinten Olej már nem egyszerű, népi hős, hanem a nagy tragédiák monumentális alakja, egyetemes archetípus.

A novella narrátora félfiktív, mert hol író-elbeszélőként nyilvánul meg, hol pedig egy, a bacsa környezetéből származó mesemondóként. Hol realista módon, kívülről szemléli hősét, hol pedig a naiv, falusi anekdotázó kedélyes hangján szólal meg. Ez a kedélyesség bizalmas kapcsolatot hoz létre az olvasóval, a narráció az élőbeszéd közvetlenségét utánozza, a népmesék poétikáját követve. A folklór általi ihletettséget jelzi a novella balladai kerete is, amely a műnek lírai felhangot kölcsönöz. *„Nincsen olyan híres akol, mint a brezinai akol…”.* A balladák ritmikáját követi az első mondat is: *„Bemeszelt fala van, veres födele van, ólomszegekkel a kapuja kiverve.”* A ritmikus szöveg a harmadik mondattól vált át prózára, hogy a novella végén újra a balladának adja át a helyet. Az elbeszélői magatartás és stílus tehát összetett. Nézzünk példát a mindenható író-elbeszélőre a szövegből! Mikszáth még nem az objektíven háttérbe vonuló narrátor, időnként maga értelmezi hősét: *„Olej nem tartozik az érzékeny emberek közé, kitől tanult volna ő meg érzékenykedni? [...] De azért megvolt hősünkben amaz ösztön, amaz őserő, amit az Isten talán azért oltott bele a legvadabb, legmíveletlenebb szívbe is, hogy legyen valami benne, ami azt az ő arca felé fordítsa néha-néha.”* Az értelmező mondatok mellett az elbeszélői szubjektivitást tükrözik a lírai leírások is, a metaforikus beszéd alkalmazása. *„Gondolkozik, és még sincs gondolatja, mert szétfolyt, mint a megolvasztott ólom. Egy kavargó káosz az, mely nem nyer alakot; egy nagy éjszaka az, melynek sötétsége fény. És ez a fény az ősköltészet. […] Csodálatos szavak! Égő tűzből vannak szőve, mely hosszú lángnyelveket ereszt egyenesen a szívnek, amik úgy égetik, úgy megdobogtatják azt, mintha vesztét akarnák. Félrevert harang a szív most: a csodálatos szavakat kongatja folytonosan, és utána egyik estétől a másikig ismétli minden, minden…Éjjel a sötétség kiáltja, reggel a fák levelei suttogják, a hallgatag bércek hangot adnak, a föld*

párázata azt sóhajtja a füveknek…" Ha közelebbről megnézzük ezt a lírai, metaforikus beszédet, láthatjuk, hogy Mikszáth kedvelt eszköze az átlelkesítés, az antropomorfizáció, ami kiválóan alkalmas a naiv hősök archaikus, mindent átlelkesítő tudatának a tükrözésére. Ahogyan Olejhez meghalt felesége hangján suttog az erdő, Anika érzései is úgy vetülnek ki az őt körülvevő tájba, Taláry herceg csábító szavait visszhangozza a természet minden eleme. Amint Mikszáth átváltozik író-elbeszélőből a félfiktív, naiv elbeszélővé, megváltozik a stílus is: a narrációban a népnyelv fordulatai, szólásai jelennek meg. *„A talári herceg hatalmas, nagy ember, kinek hetven faluban harangoznak, ha meghal, s kilenc vármegyében süvegelik, míg él. Tamás hűségesen szolgálja, mert nem okos ember az, ki olyan fának nyesegeti ágait, melynek árnyékába húzódott. […] mert azért bacsa az ő neve, hogy fölötte áll a juhász hivatalnak, aztán meg azért vagyon kalap az emberek fején, hogy legyen mit megemelni, amikor tisztességes háztájékra lépnek."* A mikszáthi félfiktív elbeszélő legjellegzetesebb stíluseszköze a szabad vagy ál-függőbeszéd. Az ál-függőbeszédben az elbeszélő a hős szófordulatait, sajátos beszédmódját rejti el az egyes szám harmadik személyű narációban. Nézzünk egy jellegzetes példát a novella elejéről! Az akol leírásában keveredik az író-elbeszélő lírai stílusa a naiv hős stílusával: *„Magas, százados fák tartanak neki árnyékot s fedik el kényesen: ne lássa minden bolond; csak a karcsú kémény magaslik ki, amint ott pipázik egykedvűen az akol végén…"* A költői leírást a „*ne lássa minden bolond*" mondat, valójában a hőstől átvett gondolat szakítja meg, s így egyszerre két szempontból látjuk az aklot: az abban gyönyörködő elbeszélő és tulajdonosa, a hős szemszögéből. De nemcsak a hős stílusát rejti el itt Mikszáth, hanem a füstölgő kémény megszemélyesítésével egyben a főhőst is színre lépteti: „*amint ott pipázik egykedvűen az akol végén*…". Az ál-függőbeszéd alkalmazása jelzi az elbeszélő érzelmi azonosulását a hőssel, hiszen az ő szófordulatait, tehát nézőpontját emeli be az írói szövegbe, s ezzel az olvasóhoz is közelebb hozza a szereplőt, mintegy kettős tudaton keresztül látjuk a történéseket: a hőst kívülről szemlélő elbeszélőén és a hős szubjektivitásán át. Ennek a mondatfűzésnek nagy az evokatív (felidéző) ereje s a hősök külső-belső világát rendkívül expresszíven kelti életre. Nézzünk példát erre a bizalmas kommunikációt megteremtő ál-függőbeszédre!„*Olej nem vett részt a háborúban; neki nem lehetett, hanem azt beösmeri, hogy szép világ volt; mert már az is valami, mikor két jóravaló legény összeméri az erejét, hát még két ország…"* „Olej nem vett részt a háborúban; neki nem lehetett…" − ez idáig objektív elbeszélői közlés. „hanem azt beösmeri, hogy…" − innentől ál-függőbeszéd a mondat, melyben az elbeszélői szövegbe Olej szóhasználatát (*beösmeri*), az élő népnyelv gondolatfűzését emeli be (*mert már az is valami…*). Ez a hőssel nyelvileg-lélektanilag azonosuló elbeszélői stílus teszi Mikszáth prózáját patriarkálisan

bensőségessé, ezzel kerüli el a realista távolságtartást, megmaradva a romantika keretein belül. Ez az azonosulási képesség, szándék teremt az olvasó számára is bensőséges viszonyt a mikszáthi hősökkel, s teszi intimen átélhetővé az ábrázolt világot.

A mű mesterien szerkesztett, klasszikus novella, mely a hős előtörténetére, a drámai határhelyzetre s a tragikus végkifejletre épül. Az expozícióban a balladai felütéssel és az akol már idézett lírai leírásával megteremti az egzotikus atmoszférát, komótosan hömpölygő, többszörösen összetett mondatokkal vezet be minket ebbe a lassú, a természet nyugodt ütemével együtt élő világba. Először csak az „egykedvűen" pipázó bacsát látjuk a kémény képében elrejtve, majd a nyáját terelve jelenik meg, mint valami bibliai pátriárka: *„ És mikor végiglépdel mind az ezer darab a harmattól csillogó gyepen, a nagy kilenc vezérkos legelöl, a kisebb bárányok szökdécselve, a jerkék mélán, a száz bársony-gyapjas ürü méltóságos komolysággal, ha így együtt van az egész nyáj és a „Merkuj" kutya vígan körülszaladgálja, hogy karikában tartsa, az Olej Tamás szíve olyan nagyra hízik a kevély gyönyörűségtől, mint egy uralkodóé, ha hadi szemlét tart."* Az atmoszférateremtő bevezetés után a nyáj leírása közben meséli el Olej előtörténetét, felesége halálát, Anika gyermekkorát, Olej hétköznapjait, s a mindennapok leírásába beleszövi Olej gondolatvilágát is, mintegy a közhit ellenpontozásaként, bizonyítva, hogy „az erdők vadállatja" érző-gondolkodó lény. Olej szomorú elmélkedése a halálról előrevetíti a történet tragikus végét: *„Ritka nap, hogy most is ne jusson eszébe felesége s meg ne emlékezzék a mulandóságról, mikor egyszer csak ő is majd kifeslik az életből, csendes, mozdulatlan halott lesz […] És a nap azután is csak így fog sütni, mint most, s az erdő akkor is oly rejtelmesen fog susogni, mint ma, a fű nőni fog tavasszal, a patak vize fölenged meg befagy, új báránynemzedék vígan ugrándozza körül az ismerős bokrokat − csak ő nem lesz itt soha többé."* A hős mindennapjainak leírásában keveredik az elbeszélői múlt a jelen idővel, az eseményeket múlt időben, Olej gondolatait jelen időben meséli el, így szinte észrevétlenül éri el a cselekmény a novellaidő szerinti jelent. *„Órákig eltűnődik ezen − míg lassan aláereszkedik az est*."

Itt kezdődik a határhelyzet, a hősök életéből kiemelt rendkívüli esemény, amely megváltoztatja sorsukat. Míg eddig a narráció dominált, és évtizedeket foglalt össze egy tipikus nap leírásába, most lelassul az idő, s a dialógus válik uralkodóvá, ami drámaivá teszi a cselekményt. A három ember (Olej, Matyi, Anika) idilli, évődő dialógusát a feszültségkeltésre építi fel Mikszáth, Anika szavaiból csak lassan derül ki a váratlan vendég megjelenése, majd további késleltetéssel annak valódi kiléte. A játékos találgatást, Anika jókedvét Matyi rossz előérzete ellenpontozza: *„ Valami szomorú sejtelem kezdte összeszorítani a szívét!..."* Ez az elbeszélői előrevetítés jellegzetesen romantikus vonás, Jókainál is gyakran találkozunk ilyen

mondattal, mellyel feszült várakozást kelt az olvasóban. A realista elbeszélésben ilyen direkt írói eszközzel már nem találkozunk, a hős lelki történéseit szavaiból és tetteiből kell az olvasónak magának kikövetkeztetnie. Ugyancsak jókais vonás a retorikus kérdések alkalmazása, melyekkel az elbeszélő kiszól az olvasóhoz, s egyben titokzatossá teszi az ábrázolt világot. *„Vagy tán nem úgy volna? […] Vagy hogy egyenesen a szívébe rajzolódott le valaha régen az a hang, s mostan szárnya támadt?" „És a brezinai bacsa egyre futott. A jó Isten tudja, hol fog megállni?..."* A modern olvasó számára ezek a kérdések már didaktikusan hangzanak, a korabeli olvasó még igényelte ezt a közvetlenséget.

De Mikszáth már birtokolja a realista jellemábrázolás fortélyait is. *„Matyi önkéntelenül fölemelte az öklét. − Igazán? − hörgé tompán."* Itt az elbeszélő nem fűz a hős szavaihoz értelmező mondatot, ezáltal indirekt és realista módon érzékelteti ki nem mondott gondolatait. A feszültséget fokozza Olej és a titokzatos vadász fojtott párbeszéde. Míg Olej csak egyszerű vadásznak tekinti a vendéget, addig udvarias, de kioktató a stílusa. *„A bacsa sértődve nagy szemeket meresztett a nevetőre s önkéntelenül is kifakadt belőle a kevély kérdés: − Mi is légyen hát a becsületes neve és állapota? Mert azok szerint szoktuk egymást tisztelni mi gyarló emberek."* Amint Taláry kimondja a nevét, Olej méltóságteli magatartása alázatossággá törpül. A dialógusok már realista szándékot mutatnak, Mikszáth, ha nem is az igazi, keresetlen népnyelvet, de az élőbeszédet imitálja, annak szaggatottságát, drámai tömörségét. A határhelyzet tetőpontján következik be Olej megkísértése azzal, hogy Anikáért cserébe Taláry felajánlja neki az akolt a birkákkal.

Ha megnézzük ezt a határhelyzetet (a vacsorától Taláry és Olej párbeszédéig), azt látjuk, hogy a realista megjelenítés dominál, a közvetlenül értelmező mondatok száma jóval kevesebb, mint az expozícióban. Ettől drámai a cselekmény, s a lélektani folyamatokat anélkül ábrázolja, hogy az elbeszélő maga pszichologizálna vagy moralizálna, azaz kevésbé didaktikus, romantikus a szöveg. Onnantól, hogy a herceg naponta kijár Anikához, Mikszáth már nem értelmezi, hogy mi zajlik le Olejben, csak egyetlen feszültségkeltő gesztussal jelzi: *„Az öreg Olej harmadnap már összeráncolta homlokát…"*

Olej és Taláry „összecsapását" a shakespeare-i drámák megidéző erejével építi fel. A találkozást a bacsa előkészületei előzik meg, melyeket Mikszáth nem magyaráz, ezért az olvasó feszült várakozással tekint az események elé, s fokozatosan világosodik meg előtte a lelki történések iránya. Mondhatnánk azt is, hogy az elbeszélő balladai homállyal fedi azokat, de látni fogjuk, hogy ezt a homályt maga oszlatja szét a jelenet után.

„ Ingadozva állt ott, mint a mérleg, melynek egyik serpenyőjébe egy oly nagy súlyú darabot dobnak, mely még akkor meglógázza azt egypár percre, ha nem nyomná is tán alá később."

Ez a mondat előrevetíti Olej későbbi győzelmét a kísértés felett, de előtte még megjárja az erkölcsi válság minden kínját. A gazdagság és dicsőség csábító képei váltakoznak az odaveszett becsület mardosó önvádjával. Taláry cinikus érvelése *(„Semmi szenny nem fog hozzátapadni. Ha például megszöktetem Anikát, tudtod nélkül történik, nem tehetsz róla.")* ingatja meg végleg Olejt, s ejti ki a végzetes mondatot: *„− Minek mondta hát el akkor − hörgé tompán −, cselekedett volna anélkül…"* Innentől a bacsa lelki tusájának vagyunk tanúi. Ezt a belső harcot Mikszáth a hős fizikai leírásába, cselekedeteibe vetíti ki. Ebben nagy mestere volt Arany János, aki egy-két gesztusban, a testbeszéd megjelenítésében bonyolult, gyakran mélylélektani folyamatokat volt képes elrejteni. *„Olej a falnak tántorodék…[…] vadul forgó szemei leírhatatlan pillantással szegződtek a herceg után; […] Feje szédült, gyötrelmes gondolatok gomolyogtak benne, melyek mind megannyi meredek hegyről guruló szikla, lassan a szívére ereszkedtek és összeszorították*." A testi gyötrelmek már a bűnhődést, a lélek önbüntetését jelzik, az erkölcsi válságot a szimbolikus tükör-jelenetbe vetíti ki Mikszáth. *„Átellenben az ággyal a tükör függött, mely dúlt arcát mutatá: megállt előtte, üvegesedő szemekkel nézve saját énjét − azután egyszerre fölordított, fölemelte öklét, odarohant és oly retteneteset ütött rá, hogy millió darabra zúzódva pergett szét üvegje.*" A tükörkép szétverése Olej lelkiismeret-furdalását mutatja, erkölcsi tudata nem képes elviselni saját megingását, már szinte a téboly határára sodródik az önvádtól. Hogy mit határozott el, Mikszáth késlelteti, a másnap leírását csak egy tárgyszerű mondattal nyitja: *„Hajnalra jobban lett, kihajtotta a nyájat Matyival, de nem költötte fel Anikát, mint egyébkor szokta, reggeli végett: úgy mentek el éhgyomorral."* Olej jellemrajza következetes, a nagy cselekedetek, elhatározások előtt néma, nem beszél. Mikszáth azonban vérbeli romantikus, s bár birtokában van a realista megjelenítés eszközeinek is, nem állja meg, hogy ne értelmezze a történéseket. *„Mi lesz Anikából? Ő el akarta adni gyermekét, ő, Olej Tamás, a brezinai bacsa. Kincsért, gazdagságért vérére alkudott. Soha! Soha!"* Ezekkel a mondatokkal oszlatja szét a balladai homályt az előző éjszaka eddig kimondatlan lelki folyamatairól.

A lányszöktetést Mikszáth nem jeleníti meg, azáltal annak kiderülése drámai erővel hat, a tragikus befejezést az Olejre jellemző némasággal vezeti be. *„A bacsa nem szólt semmit, csak szemei dülledtek ki és arca sápadt el még jobban."*

A befejezés, Olej lázadása az őt legyőző hatalmak (Isten, Taláry) ellen, és önbüntetése, az akol felgyújtása is az archaikus, mágikus világkép törvényei szerint megy végbe. A történteken nem lép túl, a naiv ember logikájával nemcsak önmagát, hanem a „gonosz erőket" is bünteti. Rituális lassúsággal és szótlansággal végzi be sorsát. *„ Aztán megint leült s mintha egyéb dolga se volna, pipázott szakadatlanul…[…] És mikor mindennel készen volt, felölté*

cifra halinájá̋t és meggyújtá a nádat vagy hat helyen…”. Mikszáth nem mondja ki, hogy Olej mit határozott el, fokozatosan értjük meg cselekedeteiből, a közvetett leírásból. *„A szél mohón kapott a vígan lobogó tűznyelveken s egy pillanat alatt óriásokká nevelte.”* Egy realista író itt fejezné be a novellát, Mikszáth azonban következetes marad önmagához, a balladai felütést a balladai zárlat kerekíti le. A bacsa történetét nyitva hagyja, pontosabban Olejt a mitikus hősök szintjére emeli az utolsó képben. *„ A híres brezinai bacsa pedig futott tüskön-bokron keresztül irány cél nélkül, vissza sem nézett többé […] Amerre futott, mindenütt világos az erdő, mintha fényes nappal lett volna.”* Kinek ne idézné fel ez a mondat Arany híres sorait?

„ Körötte ég földszint az ég:
A velszi tartomány.”

A novella zárlata is lírai: *„És a brezinai völgy csendes azóta, kövér füvét nem tapossa sem ember, sem állat…”* Mikszáth az elbeszélői stílust minden bizonnyal Jókaitól, a lélektant azonban Aranytól tanulta. A lelki történések tájba való kivetítése az Arany-balladák egyik legfőbb poétikai eszköze, ezt honosítja meg Mikszáth a prózában.

Krúdy Gyula

Szindbád útja a halálnál

Ötödik út

Abban az időben Szindbád, a csodahajós igen szegény volt, elhagyatott, és beesett, sárga arcát többnyire a hold világította meg, amikor éjszakánkint Sztambul külvárosában bolyongott.
Régente azt írták volna a meseírók, hogy Szindbád gonosz emberek kapzsisága miatt veszítette el vagyonát. Pedig nem így történt. Szindbád a maga könnyelműsége és kapzsisága miatt ment tönkre. Szíriai kereskedőkkel kockázott, s a perdülő kockán elúszott Szindbád vagyonkája, hajója, selyemköpenye. Kifosztott kolduskénti bolyongott az éjszakában, és valóban igen céltalannak látta az életet, amelyhez pedig mindig ragaszkodott.
Ebben a nyomorúságos időben a hajósnak még a szerelemhez sem volt kedve, és csupán megszokásból bámult utána egyik-másik asszonynak: A cipők, a nyergesek, a magossarkúak vagy a szalagos félcipők még megdobbantották szívét, ha csinosabb nő viselte lábán, de tovább már nem jutott Szindbád.
A szegénységben elerőtlenedve, ellustulva nem vállalkozott könnyű kalandokra, és dehogyis örült, ha bársonyos, álmodozó vagy révedező pillantásokkal találkozott a szeme.
A gazdag és vidám Szindbád azelőtt messzi utakra is hajlandó volt, ha egy szoknyafodrocska csalogatta. Ment Pestről Budára, a Népligettől a Margitszigetig vagy talán még tovább is. De most a legközelebbi sarokig sem ment, ha elsuhant mellette egy kedves kis nő, akinek fehér fátyola volt és szalagos félcipője.
Szindbád a sorsra, a véletlenre bízta élete hajóját, csak homályosan sejtette, hogy most is, mint már annyiszor, valamely leány vagy asszonyféle akad útjába, aki majd új életet önt belé, friss vért az ereibe és új gondolatokat kiégett agyvelejébe. Harminc esztendős volt, és már tizenöt esztendős kora óta a nőknek és a nőkért élt.
Csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték. Amit tanult, olvasott vagy utazott, mind csak azért tette, hogy a nőknek hazudhasson, mesélgethessen. A legszebb tengeren, a legnagyobb felhők és a legpirosabb vitorla alatt sem látott mást, mint a tengerparton fürdő halászleányt.
Ismeretlen nagy városok aranyos tornyai alatt bolyongva, a csodák világa nem hatotta meg szívét, de felvillant a szeme, ha egy kedvére való asszony lépkedett el mellette.
A nőket kereste mindenütt: erdőkbe utazva vagy a téli tájon szánon nyargalva. A színházban csak a balett, a templomban az imádkozó asszony érdekelte. Midőn céltalanul, ok nélkül utazott messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában titkon és igazán csak az idegen, eljövendő nőket leste a szemével, a szívével.
Sokszor bolyongott kisvárosok girbe-gurba utcáin, idegen kis házak között, ahol teljesen ismeretlen emberek laktak, és mint a lesben álló vadászon fut keresztül az izgalom, úgy állott meg Szindbád az ablak alatt, ahol egy csinosabb, kedvesebb női fejet fedezett fel. Ah, mily óriási diadalom volt ismeretlen városokban, ismeretlen nőket elcsábítani! - aztán tovább utazni! Csókokat lopni nőktől, akik soha nem látták, nevét nem tudták, hírét sem hallották!
Gyakran üldögélt Fiumében egy kávéházban, a hátulsó ablaknál, ahonnan a kilátás egy szűk, nedves utácskára nyílik, ahol az emeleti ablakokon tarka ruhákat szárítanak, és egy varróiskola van ott valahol, ahol fiatal süldőleányok varrogatnak. A varróleánykákat megleste Szindbád, és vélük sokszor elmulatgatott, midőn estefelé hazamentek, és sokszor kedves emlékkel utazott tovább...
Máskor a soktornyú Lembergbe ment, ahol vallásos zsidónők tarka ruháikban szívesen néztek az idegen utazó szemébe, és a megvesztegetett kapus titkon nyitja ki előttük a fogadó ajtaját az esthomály beálltával. Sok tüzes szem, sok forró csók, sok őszinte szívből jövő ölelés emléke fűzte Szindbádot a szeles Lemberghez.
Így élt Szindbád, amíg fiatal volt, és gyakran hódított meg nőket hevességével vagy közönyével.
Akkoriban - midőn szegény és a szegénységében ellustult volt - egyszer találkozott végre egy leányzóval, aki virágot árult egy táncoshelyen, és megigézetten telepedett le Szindbádhoz. Szindbád álmosan nézte a táncospárokat, és eleinte ügyet sem vetett a leányzóra. Csak jó darab idő múltán vette észre, hogy a leánynak harmatos szeme van és szívalakú arca. Az ajka sokatmondólag remegett, amint Szindbád az arcát az ajkához nyomta. A keze lehanyatlott.
- Nos, mit akarsz mondani? - kérdezte Szindbád azon a fojtott, mély hangon, amely hasonlatos volt a mélyhegedű hangjához, és amely hangon némely nőkkel beszélni szokott.
A leányban valami csendes zokogás rejtőzött, amely olyanforma volt, mint egy hosszú és hatalmas sírás maradványa. Lassan, fojtva felelt, hogy zokogása elő ne törhessen.
- Szeretnék meghalni, és nemsokára meg is fogok halni.
Szindbád, bár már sokszor hallott ilyent a nők szájából, szelíden megsimogatta a leány nedves, meleg arcát.
- Kár volna érted, még fiatal vagy.
A leány csak a vállát vonogatta, és elszántan nézett maga elé.
- Pedig úgy lesz, ahogyan mondom.
Szindbád álmosan, félig lehunyt szemmel nézte a táncoló és kurjongató mulatókat.

- Talán szerelmes vagy? - kérdezte később.
- Nem vagyok szerelmes.
- Hát?
A leány a nedves, összegyűrt kendőjét a szájára szorította, és a zokogással együtt a mondanivalóját is visszafojtotta. Szindbád elfordította a fejét, és hallgatott. A virágárus lány egy darabig még sóhajtozva, pihegve, mint egy sebzett madár üldögélt Szindbád asztalánál, aztán a kosarát felkapva, gyorsan tova sietett. A hajós elgondolkozva nézett utána. Tizenhat éves lehetett a leány, és aranybarna haja koszorúban volt, mint a virágszál. A termete karcsú, vékonyka: igen szép menyasszony lesz belőle a másvilágon - gondolta Szindbád, amíg tunyán felhajtotta poharát.
A zene zengett, és a szivarfüst könnyű fellegként lebegett a lámpások körül. A nők - itt többnyire könnyűvérű, éjszakai nők találkoztak - farsangi jókedvvel emelték kezükkel uszályukat, és a fényes cipőket könnyű por lepte be. A hajdíszek megbomlottak, és a kiszabadult hajszálak, mint a hosszú fűszálak a szélben, röpködtek tánc közben. A nők többnyire itt tanultak meg táncolni, és a valcert mindnyájan férfimódjára táncolták, mint azon idős, de még nem elvirult, hervatag, de még szépségére büszke, hatalmas termetű, bécsi asszonyság táncolta, aki csak néha-néha ereszkedett a táncolók közé, és briliánsai, valamint mályvaszínű selyemuszálya előtt tisztelettelje sen nyitottak utat a ház fiatal hölgyei. A zene ilyenkor vígabban, erőteljesebben zengett az emelvényről, a szemüveges karmester fogatlan szájával sűrűn kiáltotta:
- Brávó, Téssza!
És a bécsi hölgy hatalmas termetével, büszke, gúnyos mosollyal lendült tova gavallérja karján.
Diákok, iparosok, éjszakázó lumpok zörögtek cipőikkel a tánchely parkettján, szélesre kötött nyakkendők libegtek, és a söröspalackok nagyot puffantak.
A szívalakú arcocska ismét megjelent Szindbád mellett.
- Kérem az urat, kísérjen haza! - mondta szégyenlősen, megzavarodva a virágárus hölgyecske. Fejére immár zöld harasztkendő volt borítva. A szeme vörös volt az előbbeni sírástól, és gyönge, halovány szeplőcskék látszottak finom, ideges orra mellett.
Szindbád készségesen felállott, és olyanformán hajolt meg a kis virágárusnő előtt, mintha az hercegnő volna:
- Parancsára állok! - szólt, és karonfogva a leányt, ünnepélyesen és gyors léptekkel kivezette a teremből.
Szótlanul mentek a téli hajnalban. Az utcákat nagy hó borította, és a kocsik tompán gördültek tova pislogó lámpásaikkal. A Keleti pályaudvar órája bágyadtan világított a magasból, sötét árnyak suhantak el a hóvilágította téren, a leányka erősen kapaszkodott Szindbád karjába.
- Ezen az úton már egyszer megtámadtak... Azért kértem. Bocsásson meg.
A kendőt az arcára húzta, és a keze remegett Szindbád kezében.
A Nefelejcs utcán befordultak, és egy kapu előtt megállottak.
- Isten áldja meg önt, köszönöm, hogy elkísért - mondá a leány, és a csengő gombját hosszasan megnyomta.
Szindbád csodálkozva nézett a leányra:
- Nos? Már elválunk egymástól? Hisz még meg sem ösmerkedtünk! Engedje meg, hogy szobájába kísérjem, idekünn hideg van, megfáztam.
- Máskor, uram.
- Szép gyermekem, nem bánja meg, ha szeretni fog...
- Máskor, uram. Most valami dolgom van otthon. Kérem, maradjon itt a ház előtt. Valami virágot vagy egyebet ledobok önnek ablakomból, ha szobámba értem.
Így szólt a leányka, és ugyancsak kellett vigyáznia, hogy a fojtogatott zokogás el ne némítsa hangját. A kendő alatt forrón és erősen megszorította Szindbád kezét.
- Ön jó fiúnak látszik...
A kapu e percben felnyílott, és a leány kendőjét arca elé rántva, gyorsan, titokzatosan besurrant a kapun. A kaput dörmögve vágta be valaki, és Szindbád elégedetlenül tett néhány lépést a ropogó havon.
- Bolond kis teremtés - dünnyögte.
Néhány perc múlott el. Az éjszaka, a hajnal nagyon csendes volt a Nefelejcs utcában. Hallani lehetett, hogy valahol messze döcög egy szekér... Ekkor odafent, a magasban hangos robajjal nyílott ki egy ablak.
- Odalent van, uram? - kiáltotta egy gyönge hang nagyon messziről.
Szindbád a magasba fordította a fejét.
A szürke felhők alól, a hideg magasságból egy fehér lepke szálldosott lefelé. Egy fehér madár röpült le a téli éjben a havas föld felé. A virágárusnő volt, aki levetette magát a ház harmadik emeletéről.
Szindbád, mint babonás ember, később egy marék véres havat vett a kezébe, és magában azt gondolta, hogy a szegény leány kiomlott vére feloldozza őt eddigi balsorsa alól. Csillaga újra felragyog, és hajója szerencsés szelekkel röpül tova.

1911

ELEMZÉS

Vázlat

Bevezetés: Krúdy − új világlátás (homo aestheticus), új, lírizált novella, narratív (alig van dialógus), introspektív próza

Téma: az élet misztériuma, profán megváltás

Elbeszélő: E/3, a történet elmondása objektív, tényszerű, a belső világ, gondolatok érzések közvetítése lírai (metaforák, hasonlatok, hangulatfestő szavak, impresszionizmus, szecesszió, szimbolizmus)

Szerkezet: klasszikus (előtörténet, határhelyzet, konklúzió)

- Expozíció – atmoszférateremtés, a hős előtörténete, anticipálás, Szindbád időtlenítése − konkrét helyszínek − Ezeregyéjszaka (mítosz) − a Monarchia városai (jelen) valójában kortól és időtől független történet
- Határhelyzet – szimbolista – táncoshely (bál-toposz) = élet, két elkülönülő hős: Szindbád (kiégett, cinikus, kívülről szemlél mindent, irónia), virágáruslány (fiatalság, szépség, érzelem, tragikum) , a lány és az öreg táncosnő ellentéte
- Konklúzió − a szimbolikus határhelyzet értelmezése, a jövő előrevetítése

A cím : szimbolikus − út toposza, halálnál − szokatlan határozórag, a konkrét halál absztrahálása

1911 a modern magyar introspektív[1] próza nyitánya. Ekkor indul útjára a Szindbád-sorozat, amellyel Krúdy nemcsak új prózastílust és novellát, hanem egy új szemléletmódot is teremt. Az introspektív próza önmagában nem új, hiszen a vallomás- és memoárirodalom, illetve a szentimentalista regény már régen meghonosította. Lényege, hogy a szöveg a belül megélt valóságra koncentrál, azaz a tudati folyamatokra, s a külső történések elhalványítottak vagy lényegtelenek. Az elbeszélő főleg a hős gondolatait, érzéseit közvetíti, a műnek epikus története alig van. A Krúdy-féle próza még nem a modern tudatfolyam[2] joyce-i változata, melyben szinte eltűnik az elbeszélő, hogy a hős belső monológjai, asszociációi[3] vegyék át a terepet, de már közel áll ahhoz, amennyiben a történetet a szereplő visszaemlékezései irányítják. Nála azonban még nagyon is jelen van az elbeszélő, a hősök csak ritkán beszélnek, lelki folyamataikat a narrátor szövege tartalmazza, nem belső monológ.

[1] introspektív: befelé figyelő
[2] tudatfolyam: „stream of consciousness”, William James, amerikai filozófus kifejezése
[3] asszociáció: képzettársítás

Krúdy stílusa túlnyomórészt impresszionista, ő teremti meg az úgynevezett lírai novellát a magyar prózában addig uralkodó anekdotikus helyett. Az anekdotikus novella lényege a rövid, váratlan fordulatra, esetleg csattanóra épülő történet, amit az író lélektanilag vagy filozófiailag elmélyíthet. Krúdy szakít az ideologikus irodalommal, kerüli a nagy társadalmi kérdéseket, világa a magánélet szférájára terjed ki, hősei ideológiamentes hétköznapokban élnek. Főhőse vagy alteregója, Szindbád archetipikus[1] csavargó, egyszerre mitikus és Krúdy korabeli figura, az *Ezeregyéjszaka* hajósa, a pikareszkek kalandvágyó utazója, másrészt egy újfajta szemlélet megtestesítője: igazi homo aestheticus[2]. Az életben a szépséget, az érzéki örömöket keresi, nem filozofál, nem moralizál[3], Kosztolányi szavaival élve „mint a fű-fa élő, / csoda és megcsodáló”[4]. Az élet kimeríthetetlen esztétikuma számára a nőkben testesül meg, mindig újabb és újabb kalandokban keresi a szerelem testi-lelki élményét. Élete műalkotás, amely a szépség áhítatos vagy extatikus pillanataiban íródik. „*Mindent szeretett, ami hazugság, illúzió, elképzelés, regény…”*[5]

A *Szindbád útja a halálnál* szimbolista mű az élet misztériumáról, életről-halálról, de olyan távolságtartással, ami megakadályozza a történet szentimentálissá válását. Bár konkrét helyszínen játszódik (a Keleti pályaudvar környékén), a tér és az idő lényegtelen, a táncterem toposza[6] időtleníti, szimbólumokká emeli a hősöket. A történet csak ennyi: az elszegényedett és megcsömörlött Szindbád egy táncoshelyen megismerkedik a virágáruslánnyal, akit hazakísér, majd tanúja lesz öngyilkosságának. A lány kiömlött vérét sorsa jobbrafordulásának előjeleként értelmezi.

Mint epikus műveknél általában, először az elbeszélő személyét, nézőpontját kell kideritenünk, hogy tisztán lássuk azt a tükröt, amely a történetet és a hősöket vetíti elénk. A novella narrátora író-elbeszélő, aki egyes szám harmadik személyben, visszafogott hangon, a hőstől távolságot tartva, olykor ironikusan mondja el az eseményeket. Objektivitása azonban csak álca. Ez a távolságtartás valójában Szindbád távolságtartása az élettől válságos korszakában, amikor „ellustult” és kiégett volt. Nézzünk egy példát a távolságtartó iróniára!
„*Tizenhat éves lehetett a leány, és aranybarna haja koszorúban volt, mint a virágszál. A termete karcsú, vékonyka: igen szép menyasszony lesz belőle a másvilágon − gondolta Szindbád, amíg tunyán felhajtotta poharát.”* Az első mondat az elbeszélő leírása, amelyben egy lírai hasonlattal jeleníti meg a lány szépségét. A második mondat már Szindbád

[1] archetípus: ősi kép, szimbólum
[2] homo aestheticus : az esztétikum, a szépség, a művészet embere
[3] moralizál: erkölcsi fejtegetésekbe bocsátkozik, erkölcsi ítéletet mond
[4] Kosztolányi Dezső: Esti Kornél éneke
[5] Krúdy Gyula: *Szindbád*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 13.o.
[6] toposz: gyakran használt kép, szimbólum

gondolata, amely folytatja az elbeszélői leírást, és észrevétlenül vált át a hős cinikus reflexiójába. Az „amíg tunyán felhajtotta poharát" újra az elbeszélő szövege, amelyben a „tunyán" szó érzékelteti Szindbád közönyét és egyben az elbeszélői iróniát. A narrációra ez az észrevétlen nézőpontváltás jellemző, az eseményeket és a szereplőket mindig két szempontból látjuk: az író-elbeszélő lírai megjelenítésében és Szindbád életunt közönyén keresztül. Ez a kettősség valójában Szindbád két énjének a kivetülése: a lírai leírások fiatal kori, lelkes, az élet szépségeiben gyönyörködő szemléletét tükrözik, az ironikus-cinikus szövegrészletek a harmincévesen megcsömörlött férfi közönyét.

A novella felépítése a klasszikus hagyományt követi, az expozícióban a hős előéletét idézi fel, majd jön a sorsfordító határhelyzet (a virágáruslány halála), végül a jövőt előrevetítő befejezés.

Az expozíció időszembesítésre épül, a harmincéves Szindbád életérzésének és múltjának ellentétére. A válság korszakára az elbeszélő csak általánosságban utal: „abban az időben", akkoriban". Ezek a névmási időhatározók választják el a múlt két síkját, a válság előttit és alattit. A bevezetés retrospektív[1], a válság időszakának leírásával kezdi, majd ellenpontozásként felidézi a korábbi múltat, ekképp látjuk a hős előéletét mindössze két oldalban összegezve. Ez a szerkezet szinte minden Szindbád-novellában visszatér, az eredetileg folytatásokban megjelent sorozat darabjai így válnak önmagukban is kerek egész történetekké, jellemrajzzá.

A novella szimbolizmusának egyik forrása Szindbád alakjának időtlenítése. A felvezető mondatban az *Ezeregyéjszaka* hőse jelenik meg: *„Abban az időben Szindbád, a csodahajós igen szegény volt, elhagyatott, és beesett, sárga arcát többnyire a hold világította meg, amikor éjszakánkint Sztambul külvárosában bolyongott."* A mesék mitizáló világát idézi a hold és a bolyongás toposza, amelyek sejtelmes atmoszférát teremtenek itt a mű elején. Ezt a misztikus hangulatot töri meg az elbeszélői irónia: „*Régente azt írták volna a meseírók […] Pedig nem így történt."* A csodahajós elszegényedésének története már romantikától mentes élettörténet, a hazárdjátékos Szindbád balszerencséje. Az *Ezeregyéjszaka* világa észrevétlenül csúszik át Krúdy jelenébe: a második bekezdésben Szindbád, a hajós még szíriai kereskedőkkel kockázik Sztambulban, pár mondattal később már a Margitszigeten utazik egy „szoknyafodrocska" után. Ezek a tér- és időbeli áttűnések, a hős átváltozásai teremtik meg azt az időtlen, álomszerű világot, amelyben Szindbád él. A válságos korszak jellemzését egy, a befejezést előrevetítő mondat zárja le: *„…csak homályosan sejtette, hogy most is, mint már*

[1] retrospektív: visszatekintő

annyiszor, valamely leány vagy asszonyféle akad útjába, aki majd új életet önt belé, friss vért az ereibe és új gondolatokat kiégett agyvelejébe." Ez a mondat előrevetít meg nem is, hiszen valóban a virágáruslánnyal való találkozás lesz sorsfordító, de nem a lány személye, hanem halála.

Az expozíció második részében az ifjú Szindbád életét idézi fel az elbeszélő. *„Harminc esztendős volt, és már tizenöt esztendős kora óta a nőknek és a nőkért élt."* A hőskor megidézésekor téren és időn keresztül csapong az elbeszélés, tengereken és kávéházakban járunk, Fiumétól Lembergig, azaz az Osztrák-Magyar Monarchiában, de a konkrét helyszíneknek nincs jelentősége, Szindbád igazi világpolgárként csavarog az életben. *„A nőket kereste mindenütt: erdőkbe utazva vagy a téli tájon szánon nyargalva. A színházban csak a balett, a templomban az imádkozó asszony érdekelte."* Ez utóbbi mondat árulkodik leginkább Krúdy hőséről. Az élet esztétikuma, a természeti szépségek, kulturális értékek csak díszletei az életnek, amelyek nem hozzák izgalomba, csupán a nők. A templomban imádkozó asszony erotikus vonzereje nemcsak profán, hanem kifejezetten pogány életörömről vall, amely nem ismer társadalmi kötöttségeket. Szindbádnak nincs vallásos hite, sem eszméi − ekképp előítéletei sem, ezért nyitott minden ismeretlenre. Egyetlen krédója[1] a gyönyör keresése. Innen és túl van erkölcsi normákon, ezért szabad és független, mindentől és mindenkitől. Ezért kíván mindig újabb nőket, mert mindegyikükben a szépségnek, a gyönyörnek csak egy-egy részletét találja meg, egy titokzatos tekintetet, egy kecses bokát, egy vonzó kézmozdulatot. Érzelmileg nem kötődik hozzájuk, de nem a puszta szexuális vágy hajtja. *„Ám ruhátlanul egyformák a nők, s a boldogtalan Szindbád erre sohasem gondolt."*[2] A legszenvedélyesebb pillanatokban is megőrzi távolságtartását, készen az elutazásra, újabb kalandra. A birtoklás, a kielégülés egyben az érdeklődés elveszítését is jelenti, márpedig az ő hajtóereje az illúzió, aminek, mint tudjuk, a valóság a halála. Az elbeszélő szerint Szindbádot „*Csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték*." S valóban, az elbeszélés során, mintha két különböző tekintetet követnénk, Szindbádét, akit hidegen hagy a világ, csupán a nőket figyeli, és az elbeszélőét, aki hősével ellentétben gyönyörködik az élet szépségeiben, hiszen rendkívül érzékletesen írja le azokat a helyszíneket, ahol Szindbád csak a nőket veszi észre. „*A legszebb tengeren, a legnagyobb felhők és a legpirosabb vitorla alatt sem látott mást, mint a tengerparton fürdő halászleányt. Ismeretlen nagy városok aranyos tornyai alatt bolyongva, a csodák világa nem hatotta meg szívét, de felvillant a szeme, ha egy kedvére való asszony lépkedett el mellette.[…]Ah, mily óriási diadalom volt ismeretlen városokban, ismeretlen*

[1] hite
[2] Krúdy Gyula: *Szindbád*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 14.o.

nőket elcsábítani! − aztán tovább utazni!" Az idézet utolsó mondata kilóg az elbeszélői szövegből, hiszen az valójában a hős felkiáltása, Krúdy verbálisan[1] nem készíti elő a narrátor átváltozását, belső azonosulását a hőssel, pusztán a felkiáltójel és az „ah" indulatszó utal rá. Ez az időnkénti átváltozás, amire már láttunk előbb is példát, azonban felhívja a figyelmünket arra, hogy az elbeszélő ironikus távolságtartása valójában a hős önirónáját tükrözi. Szindbád nemcsak az őt körülvevő világot, s benne a nőket, de önmagát is kívülről szemléli, egyedül az izgató ismeretlenség titokzatos, költői pillanatait, a birtoklás előtti vágyakozást, azaz az illúzió lelkiállapotát hajszolja. „*A világ csak − hangulat*." − írja Reviczky Gyula *Magamról* című versében, s ezt a szemléletet érjük tetten a Szindbád-novellák hősében és elbeszélőjében is. Mindketten a varázslatos hangulatokat keresik, Szindbád a nőkben, az elbeszélő pedig mindent, amit leír, sejtelmes hangulattal ruház fel, nem a valóságot festi, hanem annak szubjektív lenyomatát, egy költőibb-festőibb élet illúzióját. Ez a lelki motiváció teszi lehetetlenné Szindbád számára az egyhelyben maradást, a tartós kapcsolatokat, hiszen a megszokás szétoszlatja az illúziókat. Az újabb és újabb ismeretlenek hajszolása azonban csömörhöz vezet, ez is az illúzió természetéből fakad. Így lett Szindbád harmincévesen kiégett.

„Akkoriban" − így kezdődik a sorsfordító határhelyzet, melynek leírásakor Krúdy a szimbolizmus eszközeivel él. A bál az újkori irodalom toposza az életre, a konkrét helyszín az emberi világ, társadalom táncterembe sűrített szimbóluma. A környezet vidám, életörömtől harsogó, s ebben a derűs, felszabadult közegben találkozik Szindbád a virágáruslánnyal. Mindketten kiütköznek a környezetből, hiszen nem vesznek részt a mulatságban. Szindbád az életunt kívülálló, a virágáruslány pedig a szegény, magányos és tragikus hős. A fiatal, halálra készülő lány ellenpontja a *„hervatag"* és gazdag bécsi asszonyság, aki életörömtől duzzadva járja táncát. Életöröm és halálvágy, illetve közöny egy helyen, egy időben − ez maga az élet különbözőképpen megélve.

A jelenetet Krúdy drámaian építi fel: a táncmulatság zenétől, életörömtől hangos közegében hangzik el Szindbád és a lány csendes párbeszéde, ezt a hangulati ellentétet fokozza a két hős közötti különbség is. Szindbád a nőkkel szemben begyakorolt, rutinszerű gesztussal fordul a lányhoz: „− *Nos, mit akarsz mondani? − kérdezte Szindbád azon a fojtott, mély hangon, amely hasonlatos volt a mélyhegedű hangjához, és amely hangon némely nőkkel beszélni szokott.* Erre a flörtöt kezdeményező álérdeklődésre a lány válasza váratlan mélyvallomás: „− *Szeretnék meghalni, és nemsokára meg is fogok halni."* A mondat

[1] szavakban

tragikumát az elbeszélő azonnal letompítja a következő mondattal: *„Szindbád […] már sokszor hallott ilyent a nők szájából…”* A készülődő tragédiát Krúdy fokozatos feszültségkeltéssel vetíti előre, de mivel a jelenetben Szindbád közönye és a fergeteges táncmulatság leírása dominál, az olvasó sem veszi túl komolyan a lány szavait. Szindbád nem hagyja, hogy beszéljen önmagáról, az elbeszélő pedig nem mondja el a lány történetét, így az a befogadó számára átélhetetlen marad, s az utolsó pillanatig más, hétköznapibb befejezést vár. Ez az elhallgatás teszi azután még drámaibbá a lány öngyilkosságát. A virágáruslány visszatérő alak az újkori irodalomban, általában a tiszta értékek, a romlatlan ifjúság szimbóluma. Szindbádra azonban nincs hatással, a lányt körülvevő tragikus légkör nem érinti meg, kétségbeesett szavaira cinikusan reagál. *„Kár volna érted, még fiatal vagy.” „Talán szerelmes vagy?” „Bolond kis teremtés.”* A lány vallomásra kész gesztusaira nem válaszol, *„tunyán felhajtotta poharát.”*

A jelenet leírásakor az elbeszélő eltávolodik hősétől; míg Szindbád a táncot és a lányt fásult, már-már cinikus közönnyel nézi, addig az elbeszélő belefeledkezik a táncmulatság, a környezet expresszív leírásába, a lány szépségének költői megjelenítésébe. A harmatos szem és szív alakú arc már előrevetíti a tragédiát, amint az esti utca megjelenítése is. „*A virágárus lány egy darabig még sóhajtozva, pihegve, mint egy sebzett madár üldögélt…[…]A keleti pályaudvar órája bágyadtan világított a magasból, sötét árnyak suhantak el a hóvilágította téren…”* Az ablakból kizuhanó test leírása is szimbolista: „ *A szürke felhők alól, a hideg magasságból egy fehér lepke szálldosott lefelé. Egy fehér madár röpült le a téli éjben a havas föld felé.”* A leírás toposzai, a lepke, amely a lélek szimbóluma, a fehér szín, amely a tisztaságé, a téli éj, amely a halálé, az ártatlan áldozat archetipusává[1] emelik a lányt.

A befejezés mindössze két mondat, a váratlan halál keltette katarzis is szindbádi. Krúdy kerüli a mély megrendültséget, megmarad a szimbolizmus távolságtartó, az egyéni tragédiát jelképes síkra emelő világában. A cím is elidegenítő: „Szindbád útja a halálnál.” A szokatlan határozórag (-nál) elvonatkoztat a lány konkrét halálától, a hősre nem a lány személye van sorsfordító hatással, hanem a halál maga. „*Szindbád, mint babonás ember, később egy marék véres havat vett a kezébe, és magában azt gondolta, hogy a szegény leány kiomlott vére feloldozza őt eddigi balsorsa alól.”* A mondat megfogalmazása: „kiomlott vére”, „feloldoz” a keresztény frazeológiát[2], Jézus passióját idézi, Szindbád útja a halálnál így válik profán megváltástörténetté. Pogány misztérium ez, vagy modern újjászületés „túl jón és rosszon”.

[1] archetípus : ősi szimbólum
[2] frazeológia: szóhasználat

Móricz Zsigmond

Tragédia

Mindenki a Sarudy lány holnapi lakodalmáról beszélt. Ebéd után leheveredtek az aratók a keresztek tövébe, vagy a villákból, gereblyékből rögtönzött apró sátorok alá, ahol egy-egy szoknya adott egy kis árnyékot a fekvők arcára. Elég az, hogy napszúrást ne kapjon az ember.
A nagy sárga mezőn vidáman izegtek-mozogtak ezek a hangyaszorgalmú emberek, s az embertelen nagy munka közben, amely úgy tetszik, mintha végtelen és határtalan volna, örömet találtak abban, hogy a karjukat mozgatták, szájukat jártatták, és a legények meg a lányok olyan kacagva csipkedték meg egymást szóval és kézzel, mintha ez volna az élet fő tennivalója.
Kis János megette az almás ételt, amit szeplős, málészájú fia, aki ijesztően hasonlított hozzá, kihozott utána. Azután körülnézett, de lusta volt a keresztig menni, s ott helyben dűlt el a tarlón. A kalapját az arcára tette, s nyomban elaludt. Még annyit hallott, hogy Sarudy Pál bornyút is vágatott a lakodalomra.
Azzal elaludt.
Senki sem törődött vele, a tulajdon fia sem. Ez elővette a cserépfazekat, s belenézett, nem hagyott-é az apja egy kicsit neki is benne? Bizony nem hagyott. Olyan üres volt az edény, mintha a Bodri már ki is mosogatta volna. Ezzel felborította a mázas csuprot, s elment a kutya után fődi mogyorót keresni.
Mikor Kis János felébredt, első dolga volt megnyalni a száját. Álmában lakodalomban volt, s nagyon jól teleette magát. Kedvetlenül gondolt rá, hogy elfelejtett mindent, azt is, hol volt, azt is, mit evett. Legalább ne ébredt vón fel.
Hozzá volt szokva, hogy neki egész életében mindenről le kell mondani, hát nem soká sajnálkozott. Másik oldalra fordult, s újra el akart aludni. Nem sikerült. Az arca olyan vörösre vált a kalap alatt, mint a főtt rák. Lelökte a piszokban feketült szalmakalapot, s jólesett, hogy a mezei szellő hűvösen érte a bőrét.
- Egye meg a fene ezt a vén Sarudyt - gondolta magában -, eleget dógoztam neki életemben, meghíjhatna a jánya lakodalmára. Hadd laknék jól eccer.
Felemelte a hüvelykujját:
- Lesz húsleves. Jó sárga, zsíros tyúkhúsleves. Az jó lesz. Abbul megeszek egy tállal.
És már habzsolta is, szopogatta a sűrű, apró, sárga színű tésztacsigákat, amiket marokszámra eregetett le a nyeldeklőjén.
- Dógozni emberek! - kiáltotta valaki.
Kis János meg se mozdult. Eszébe jutott, hogy egyszer gyerekkorában valami lakodalomban volt. Rokona is volt az a család, mégse kapott az egész lakomából mást, csak tyúklábat.
Tehetetlen harag, vad düh fogta el. A keze ökölbe szorult, s érezte, hogy most olyat, de olyat tudna ütni, hogy minden törne-zúzna utána.
De a hüvelyke mereven állott, erről lassan az eszébe jutott, amire az imént gondolt.
- Azután töltött káposzta... Hatvanat megennék belőle... de ha ötvenet nem, egyet se.
- Dologra! - kiabáltak amott.
Ő is feltápászkodott. Éhesnek érezte magát. Odanézett a fekete falú cserépedényre. Üres... Úgyse volna benne, csak valami lötty.
Megrúgta az edényt; megvetően és dühösen. Annak beszakadt az oldala. Különben is drótozva volt már, s egy drótszál a bocskorához akadt:
- Üssön meg a guta! - káromkodott Kis János, és lerugdosta a lábáról a kölöncöt. - Már míg élek, mindig ebbe a szegénységbe kell szuszogni. Az a vén bitang nem fog elhíjni.
Egész nap rosszkedvű volt. Észre se vette senki. Kis János amolyan láthatatlan ember volt, akit senki sem lát meg. Így élte le az egész életét, sohase volt egy percig sem érdekes ember. Se nem erős, se nem gyenge, nem kicsi, nem nagy; nem sánta, nem begyes; mi lett volna, ami feltűnt vón rajta. Olyan volt, mint egy ember; két szeme volt, meg egy orra. Bajusza is volt. És sohasem jutott eszébe semmi. Ha reggel volt, felkelt, este lefeküdt; mikor eljött az ideje, megházasodott. Akkor lakott utoljára jól, beteg is lett tőle. Katona nem volt, a faluból tízszer se volt kinn, akkor is csak a vásáron. Nevetni csak egyszer nevetett életében jóízűen, akkor, amikor az apja le akarta őt ütni, amért megette az egész tál galuskát, s amint feléje sújtott, a saját ütésétől megtántorodott, felbukott s falba vágta a fejét. Bele is halt.
Még ez az egy érdekelte: az evés. A feleségét emiatt szokta elverni, s ha gondolt valaha valamire, arra, hogy mit volna jó enni. De ezt nem tudott sokat elképzelni. Hiába, a tapasztalat nem segítette.
Este, ahogy hazamentek, s a gazdának megmondták, mit végeztek, - az ő falujokban mindenki a maga kosztján dolgozott -, azt mondta a vén Sarudy:
- Emberek, asszonyok, hónap este mindenki elgyühet a lyányom lakodalmára. Annyit ehettek, amennyi belétek fér.

Kis János majdnem elszédült. Valósággal megijedt. Attól ijedt meg, hogy nem bír majd megfelelni a feladatnak. A többiek ujjongtak, éljeneztek, de ő hallgatott. Ott állott hátul, setétedő este volt, senki se törődött vele. A többiek közt azután ő is elindult nehézkes léptekkel hazafelé.
Otthon megette a vacsorát; korpacibere volt. Csendesen, szótlanul. Felrúgta a macskát, amely a lábaszárába kapaszkodott s nyávogott. Nem gondolt semmit. De igen különösen érezte magát. Mintha nagy-nagy feladat várna reá, a legnagyobb életében. Nem volt tisztában vele, de félve gondolt a holnapi lakodalomra.
Egész éjszaka nem tudott aludni. Sokszor felébredt és ébren hánykolódott, de ha hozzáfogott arra gondolni, mi lesz holnap, igen nagy nyugtalanság fogta el.
Kinyújtotta a hüvelykujját:
- Először lesz tyúkhúsleves... Ebből megeszek egy dézsával.
Elmosolyodott. Arra gondolt, hogy ha egy kádba öntenék azt a sok krumplilevest, keménymagoslevest, meggy-, korpa-, lekvárciberét, meg azt a mindenféle habart lét, amit ő életében megevett, - ajajaj, olyan nagy kád nincs a világon, még az egri érsek pincéjében sincs olyan hordó. Ha azután együvé raknák azt a jó ételt, amit ő evett valaha, - avval tán még az az ócska fazék se lenne tele, amit ma felrúgott a mezőn.
Hirtelen úgy tetszett neki, mintha a lábán volna a bocskor, s érezné, ahogy beleakad a dróttal az edény. Nagyot rúgott. Ha ágyon feküdt volna, az menten összerogy, de ez a szalmadikó nem sokat törődik az ilyen fickándozással. Pedig Kis János nagyot rúgott. A szegénységet rúgta el magától.
Másnap reggel mogorván ébredt. Ahogy a rossz álmot kidörzsölte a szeméből, tisztán érezte, hogy igen nehéz a melle. Mintha pántok szorítanák.
- Egye meg a fene a vén Sarudyt, ma kieszem a vagyonából. Eleget kapáltam neki.
Nem mert reggelit enni. Ebédre meg se kóstolta az ételt, félt, hogy estére nem lesz éhes.
Máskor, ha összeveszett a feleségével, akárhányszor megtette, hogy egész napon át nem evett egy falatot sem, észre sem vette. Most reszketett az egész belseje, és szédülés fogta el az éhségtől.
Összeszorította fogát, széles, erős, nagy csontú állkapcáját, és szürke szemeivel mereven nézett előre. Egy vadállat makacs dühével viaskodott önmagával. De nem evett, megállotta.
- Ötven töltött káposztát! - ismételgette magában, s vaselhatározással vágta kaszájával a rendet. Taktusra, mint az aratógép.
Megszűnt körülötte a világ. Nem látta a nagy búzatáblát, se a körülötte dolgozó embereket, nem ismert senkit, semmit, nem volt múltja, jövője, egész valója egyetlen nagy akarattá keményedett. Úgy ment eléje, mint valami emberi léten felüli feladatnak. S érezte, hogy az egész belseje, gyomra átalakult, s hihetetlen munkára képes. Amint szikrázó szemmel belenézett a világba, képes lett volna vállalkozni arra, hogy a kévéket úgy eregesse le magába, mint a cséplőgépnél az etető a dobba.
Végre alkonyodott. Hazamentek a munkából. Otthon már dél óta állott a lakodalom. Idő sem volt a hozzákészülődéshez, le kellett ülni a terített asztalhoz.
Kis János egy zugba került; annál jobb. Falnak veti a hátát, s akkor hadd jöjjön az ellenség. Ezzel a vak és vad elszánással szállott szembe valamelyik őse egy kétezer emberből álló török sereggel.
Hozták a levest.
János nem sokallt, nem kevesellt semmit. Jó mély cseréptányért kapott, amit a szakácsné színig öntött neki. Ujjnyi vastag volt a tetején a sárga zsír, mely már nem is szakadt karikákra, hanem egybefolyt.
Kis János fogta fakanalát, s nyugodtan, komolyan kezdett munkához. A béle reszketett, s alig bírt uralkodni a mohóságán.
A tizedik kanálnál rettenetes megdöbbenés érte.
Úgy érezte, jól van lakva.
Sápadtság futotta el az arcát. Megérezte, hogy roppant feladatot vállalt magára. Megérezte emberi kicsinységét. Mint valami szél suhant át agyán a gondolat, hogy nem fogja megbírni, amit vállalt.
Összerántotta a szemöldökét; alacsony homlokán függőleges ráncok gyűrődtek, széles vas állkapcája összekattant, s nekidűlt újra a csatának.
Gépiesen, ahogy a kaszát eregeti ívben jobbra-balra, most a kanalat emelte taktusra a szájához, míg csak a tányér ki nem ürült.
Akkor szédülést érzett és utálatos csömört. Az étel túl zsíros volt kivánnyadt, gyenge, zsírtalan löttyökhöz szokott gyomrának.
Túrós csusza következett. Ízes, tejfölös, töpörtős, kövér. Jól telerakták a tányérját.
És Kis János kivette a sárga, csontnyelű törött villát, s ugyanolyan nyugodtan, mint az imént, ezt is sorra beraktározta. Nem érezte az étel ízét. Nyomást érzett odabent, és szeretett volna levegőre menni. Vagy legalább káromkodni egy nagyot, keserveset. És végtelen fájdalommal, irigységgel nézett körül a népen. Mindenki vidám volt, nevetett, habzsolt. És ő már tudta, hogy vége. Ma már annyit evett, mint egész életében egy ülésre szokott. De összecsikorította fogát, s odatartotta a tányérját a harmadik fogásnak. Ez lencse volt orrjával. Kint, a cselédek és munkások közt nem tartották meg a szokásos sorrendet, amit odabent a vőfély verssel szabott meg. Azt adták, ami közelebb esett. Ez ebből evett, az abból, Kis János mindenből.
Így ment ez két óra hosszáig, megállás, pihenés nélkül.

Akkor jött a töltött káposzta.
- Ötvenet! - mondta magában Kis János, és a szemére fátyol szállott.
Nagy darab húsok voltak a töltött káposzták közé téve ráadásnak. És Kis János, amint a három hatalmas töltelék után egy ilyen darab szívós, fövetlen, rágatlan húsdarabot le akart gyűrni, - rémülten állott fel. A szeme kidagadt, szinte kiugrott szemöldökei alól, nyakán az erek kötélvastagságra dagadtak.
Utolsó józan eszével kirohant a házból.
Az eperfához ért, mikor megszabadult a bajtól. A torkán szorult darab, amely már szinte megfojtotta, visszacsúszott a szájába.
Szemébe könnyek gyűltek, s állkapcsát olyan keményen vágta össze, hogy éket se lehetett volna közé verni.
Azzal a szenvedély részegségével mondta el magában:
Dögölj meg, kutya.
Újra lenyelte a húst.
És most is képtelen volt rá. Megakadt a torkán, s többet nem ment se le, se fel.
Az ember két keze a levegőbe kapkodott; sovány hosszú teste megfordult, s hanyatt vágódott.
Irtózatos vonaglásban vergődött hangtalanul a földön, míg csak végleg el nem csendesedett.
Senki sem vette észre, hogy eltűnt, mint azt sem, hogy ott volt, vagy azt, hogy élt.

1909

ELEMZÉS

Vázlat

Bevezetés: szakítás a parasztromantikával, az elbeszélői módszer megújítása, az anekdotikus novella elmélyítése, realizmus, naturalizmus, a dialógusok életszerűsége

Téma: rétegzett − a hős jelentéktelen kisember, a történet morbid anekdota − sorstragédiává emeli: Kis János öntudatra ébredése (lélektani novella) − a parasztság kegyetlen sorsa (ideologikus novella)

Az elbeszélő: narratív novella, objektív, egy-két elrejtett értelmező mondat („A szegénységet rúgta el magától"), ál-függőbeszéd („ s érezte, hogy most olyat, de olyat tudna ütni, hogy mindent törne-zúzna utána.")

Jellemábrázolás: nagyrészt indirekt – a hőst szavain és tettein keresztül jellemzi − groteszk megjelenítés, állatanalógia, naturalizmus − az ösztönök szintjére lecsupaszított hős (gogoli hatás)

Szerkezet: klasszikus, a hős külső-belső útja (1. expozíció: a környezet és a hős bemutatása – evés, alvás, közben a hős előtörténetének elmesélése, három nemzedékre tágítja ki Kis János sorsát; 2. határhelyzet. a „lázadás" 3. konklúzió: a hős öntudatra ébredése, az állatanalógia tetőpontja, a hős halála, az elbeszélő először nevezi embernek), drámai feszültségkeltés, késleltetés

Hangnem: groteszk, a végén átvált pátoszra

A cím: értelmező − feszültség az első, az utolsó mondat és a cím között

Mikor Móricz Zsigmond 1908-ban *A hét krajcár* című alkotásával feltűnik a *Nyugat* egén, a magyar novellairodalomnak már gazdag hagyománya van. 19. század végi prózaíróink, többek között Gozsdu Elek, Petelei István, Bródy Sándor tollából kimunkált művek jelentek meg, amelyek a klasszikus, anekdotikus novellát gondolatilag már elmélyítették. Az új hullám, a nyugatos első nemzedék, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Csáth Géza, Balázs Béla, Kosztolányi Dezső ezt a törekvést viszi tovább más-más eszközökkel.

Móricz átütő sikerét parasztnovellái hozzák meg, amelyekben szakít a romantika idealizáló felfogásával és a századfordulón divatos népszínművek parasztromantikájával. Akárcsak Ady, Móricz is az elkötelezett irodalom híve, műveiben társadalmi kérdéseket feszeget, ő is „a magyar Ugar" feltérképezője. Paraszti témájú novelláival az 1930-as években induló irodalmi szociográfiának töri az utat. Nála jelenik meg először a paraszti világ illúzióktól mentes, valódi arca, kritikai realizmussal és kegyetlen naturalizmussal bemutatva. Szakít a mikszáthi patriarchális, kedélyesen anekdotázó elbeszélői magatartással, az ő narrátora háttérbe húzódik, és objektíven, többnyire szenvtelen hangon adja elő a történetet. Dialógusaival is a realizmust erősíti, hősei már nem az iskolázott író stílusában beszélnek, hanem úgy, ahogyan az életben: szóhasználatuk, hiányos mondatfűzésük a paraszti élőbeszéd pontos lenyomatai.

A *Tragédia* témája rétegzett, egyszerre lélektani és ideologikus novella. A történet egy morbid anekdota, Kis János halálra eszi magát. Ezt a morbid anekdotát mélyíti el lélektanilag és gondolatilag úgy, hogy egy egyéni sorstragédián túl a parasztság kegyetlen, tragikus életét is bemutassa. Mint lélektani mű a tompa, ösztönlény szinten élő ember öntudatra ébredését kíséri nyomon, mint ideologikus novella a kiemelt hős életén keresztül egy társadalmi réteg, a parasztság reménytelen helyzetét, tudati szintjét ábrázolja. Nyilvánvaló a gogoli kisember-novellák hatása. Itt is, akárcsak az Arany János által lefordított *A köpönyeg* c. elbeszélésben, egy végletekig lecsupaszított, jellegtelen és jelentéktelen hőst tesz alkalmassá az író arra, hogy egy egész réteg képviselőjévé váljon, azaz egy szélsőséges esetben mutatja fel az általánost − ez az egyik legnehezebb írói feladat.

A *Tragédia* narratív novella, a szöveg nagy részét az elbeszélői szöveg teszi ki, amit csak néha szakít meg a hős egy-egy rövid mondata, ezért alaposan meg kell vizsgálnunk a narrátor stílusát, hiszen mindent az ő szemüvegén keresztül látunk. A móriczi elbeszélő egyes szám harmadik személyű, hanghordozásában szenvtelen, objektív, érzelemnyilvánítás nélkül közvetíti az eseményeket. A hőst indirekt módon, szavain és tettein keresztül jellemzi, közvetlen elbeszélői értékelés nincs, leszámítva egy-két értelmező mondatot, amelyekkel az olvasói megértést segíti. Ilyen értelmező mondatok elszórtan találhatók a szövegben, a

novella elején, közepén és végén: *„Senki sem törődött vele, a tulajdon fia sem." „A szegénységet rúgta el magától." „ „…egész valója egyetlen nagy akarattá keményedett. Úgy ment eléje, mint valami emberei léten felüli feladatnak." „Senki sem vette észre, hogy eltűnt, mint azt sem, hogy ott volt, vagy azt, hogy élt."* Ezek a mondatok a szöveg pillérei, amelyek a történetet a puszta anekdota szintjéről a sorstragédiák magasságába emelik.

Bár az elbeszélő végig távolságot tart a hőssel szemben, az időnként alkalmazott ál-függőbeszéddel testközelbe hozza őt. Az ál-függőbeszéd mikszáthi örökség, amely egy sajátos elbeszélői módszer, a hős szóhasználatának, stílusának elrejtése az egyes szám harmadik személyű narrációban. Nézzünk egy-két példát a *Tragédiá*ból! Néha csak egy tájnyelvi szóalak idézi a hőst: „ *Még annyit hallott, hogy Sarudy Pál* ***bornyút*** *is vágatott a lakodalomra." „…s elment a kutya után* ***fődi*** *mogyorót keresni."* Máskor egy egész mondatot fűz az elbeszélői szövegbe: *„A keze ökölbe szorult, s érezte, hogy most* ***olyat, de olyat tudna ütni, hogy minden törne-zúzna*** *után."* A vastagon szedett részletek valójában Kis János szavai vagy gondolatai, s arról árulkodnak, hogy az elbeszélői távolságtartás egyszerre valósul meg a hős testközelbe hozásával, az olvasó számára való érzékletessé tételével.

Kis János jellemének bemutatása, az utolsó sorok kivételével, végig groteszk, a kisszerű, szánalmasan komikus vonások hangsúlyozása vegyül a tragikus felhanggal. Már a hős felvezetése is groteszk: *„Kis János megette az almásételt, amit szeplős, málészájú fia, aki ijesztően hasonlított hozzá, kihozott utána."* Egyetlen mondat, mégis mennyi mindent rejt el benne Móricz! Először is a név tucatnév, amellyel máris jellegteleníti hősét, majd ezután következik egy indirekt leírás, amelyben a fiú külsejében tükrözteti az apát, valójában két nemzedéket jelenít meg. A „málészájú" jelző előrevetíti Kis János szellemi-lelki tompaságát, s egyben sorsának öröklődését.

A jellemábrázolás legfőbb eszköze a naturalizmus, a hős testi megnyilvánulásainak, gesztusainak részletes leírása. Ezekben a leírásokban az állatanalógia vonul végig, Móricz állandóan egy éhes kutyához hasonlítja hősét. *„ Olyan üres volt az edény, mintha a Bodri már ki is mosogatta volna." „Mikor Kis János felébredt, első dolga volt megnyalni a száját." „Egy vadállat makacs dühével viaskodott önmagával." „széles vasállkapcája összekattant"* Ennek a tudatosan végigvitt állatanalógiának a csúcspontja, amikor halála előtt Kis János azt mondja magának: „*Dögölj meg kutya!*" Ezzel az állatanalógiával Móricz dehumanizálja hősét, a naturalista leírások, a durva testbeszéd ismétlődése (Kis János dühében mindig rúg egyet) az állati szinten élő, ösztönlény képzetét keltik. A dehumanizáció mélypontja egy másik morbid anekdota Kis János apjának haláláról. „*Nevetni csak egyszer nevetett életében jóízűen, akkor, amikor az apja le akarta őt ütni, amiért megette az egész tál galuskát, s amint feléje*

sújtott, a saját ütésétől megtántorodott, felbukott s falba vágta a fejét. Bele is halt." Ez az embertelen történet Kis János halálának eseményríme a novellában, hiszen ő is étel miatt hal meg. Móricz így tágítja ki a hős nyomorult életét három nemzedékre, amelyeknek közös vonása az állandó éhség. Ez egyben a novella vezérmotívuma is. A hős dehumanizációját szolgálja az is, hogy életét, vágyait lecsupaszítja a puszta éhségre. Életének egyetlen öröme az evés. Kis János éhségét a hős megjelenésének pillanatától fokozatosan növeli úgy, hogy állandóan közbeveti az ételekről való álmodozását. *„−Lesz húsleves. Jó sárga, zsíros tyúkhúsleves [...] − Azután töltött káposzta ...[...] − Először lesz tyúkhúsleves...[...] Ujjnyi vastag volt a tetején a sárga zsír, mely már nem is szakadt karikákra, hanem egybefolyt."* Az ételek expresszív leírásának ismétlése az olvasó gyomornedveit is beindítja, Móricz ezzel kelti fel a hős iránti empátiát, miközben az állatanalógiával el is riaszt tőle, azaz a befogadó hőshöz való viszonya is ellentmondásos − együttérez vele, de viszolyog is tőle, a groteszk írói eszközök logikus következményeként. Ám nyilvánvalóan ez is az író célja. A puszta éhségre lefokozott hős szélsőséges alakjának nemzedékekre való kivetítése azonban jelzi, hogy ez az éhség maga a paraszti sors, amely ilyen ember alatti szintre szorítja le nemcsak Kis Jánost, de sorstársait is. Ebből a puszta létfenntartásért folytatott életből hiányzik az embertelenségből kiemelni képes lélek és szellem. „ *Olyan volt, mint egy ember; két szeme volt, meg egy orra. Bajusza is volt. És sohasem jutott eszébe semmi. Ha reggel volt, felkelt, este lefeküdt; mikor eljött az ideje megházasodott. Akkor lakott utoljára jól, beteg is lett tőle. Katona nem volt, a faluból tízszer se volt kinn, akkor is csak a vásáron."* Ha lehántjuk Kis János történetéről a morbid anekdotát, akkor íme, ez marad: a tipikus paraszti élet állati sorban. Az állatanalógia nemcsak Móricz írói eszköze a paraszti lét bemutatására. Juhász Gyula *Tápai lagzi* c. verse is ugyanezzel az eszközzel mutatja be ezt a dehumanizált világot.

„Az ember medve, alszik és morog.
Benn emberek és künn komondorok." (1923)

De itt van József Attila *Tiszazug* c. verse is, bizonyságul arra, hogy a móriczi látlelet még évtizedek múlva is igaz

„*Belül is pöttyös állatok,*
Ütődött, kékes öregek
Guggolnak, mordulnak nagyot,
Csupán hogy ne merengjenek." (1929)

Kis János sorsalakító éhsége valójában egy emberibb lét iránti sóvárgás, ez azonban nem tudatosul a hősben, csak az olvasóban. Az állati sorban élő parasztember csak annak a felismeréséig jut el, hogy az élet igazságtalan, van, akinek több jutott. Célja, hogy kiegye

Sarudyt a vagyonából, szánalmasan komikus vállalkozás, a hős tudati szintjén azonban maga a sors elleni lázadás.

A harcra készülő Kis János leírása ellenpontozásra épül: miközben a legyűrendő étel, mint cél komikussá, sőt primitíven groteszkké teszi szándékát, Móricz egy mondattal mégis heroizálja lázadását: „*Ezzel a vak és vad elszánással szállott szembe valamelyik őse egy kétezer emberből álló török sereggel."* Így kerül groteszk párhuzamba az ötven töltött káposzta és a kétezres ellenség, s ezért látjuk egyszerre komikusnak és tragikusnak a hőst. Az ellentétekre építő elbeszélő ekképp készít fel minket a címben előrevetített tragédiára, miközben folyamatosan a hős primitív lélektanát hangsúlyozza.

A novella szerkezete klasszikus, az expozíció, a határhelyzet és a konklúzió a hős külső-belső útját követi végig. Külső útja a morbid történet (halálra eszi magát), belső útja a haragtól a lázadáson keresztül a halál előtti megvilágosodásig tart.

Az expozíció, a hős környezetének leírása szinte még a parasztromantika világát idézi. A felvezető mondat: „*Mindenki a Sarudy-lány holnapi lakodalmáról beszélt*.", közvetlenül a cím után inkább szerelmi tragédiát vetít előre, mint a novella igazi témáját. Az aratók ebédszünetének leírása idillikus atmoszférát teremt. „ *Ebéd után leheveredtek az aratók a keresztek tövébe, vagy a villákból, gereblyékből rögtönzött apró sátorok alá, ahol egy-egy szoknya adott egy kis árnyékot a fekvők arcára. […] A nagy sárga mezőn vidáman izegtek-mozogtak ezek a hangyaszorgalmú emberek, s az embertelen nagy munka közben, amely úgy tetszik, mintha végtelen és határtalan volna, örömet találtak abban, hogy a karjukat mozgatták, szájukat jártatták, és a legénynek meg a lányok olyan kacagva csipkedték egymást szóval és kézzel, mintha ez volna az élet főfő tennivalója."* Ha alaposan megnézzük ezt az idillikus képet, láthatjuk, hogy Móricz szinte észrevétlenül vezeti fel a novella igazi témáját, a paraszti sors kegyetlenségét, amit az „embertelen" jelző vetít előre. De az enyelgő fiatalok viselkedésére tett megjegyzés: „*mintha ez volna az élet főfő tennivalója*" is anticipál, a sorsukba beletörődő, állati sorban élő emberek tudati szintjét mutatja meg. Ettől a környezettől távolodik el ebéd közben különcként az érzelmek és gondolatok nélküli, primitív ösztönlény Kis János, hogy azután lázadó hőssé nőjön. Paradox módon ebben a primitív ösztönlényben ébred fel egyedül a sors elleni tiltakozás eszméje, s emelkedik halála előtt egy magasabb tudati szintre. Igazi hőssé válását azonban megakadályozza jelentéktelensége és láthatatlansága, amelynek hangsúlyozásával Móricz a paraszti réteg magára hagyatottságát, a környező társadalom közönyét érzékelteti.

A novella eseményszövése, a jellemábrázolás már elemzett módszere Kis János tudati változását követi nyomon a drámai feszültségkeltés eszközeivel. Az előtörténet ideje két síkon

mozog: miközben a hős lakodalom előtti napját követjük végig, az elbeszélő beleszövi Kis János előéletét, melynek során kialakul bennünk a primitív ösztönlény képzete. Ebben a részben Móricz halmozza a hősben dúló harag gesztusait: *„A keze ökölbe szorult…[…] Megrúgta az edényt…[…] lerugdosta lábáról a kölöncöt […] Nagyot rúgott […] A szegénységet rúgta el magától."* A „rúg" ige ismétlődő használata jelzi a készülődő lázadást, egyelőre csak érzelmi szinten. Ezek, a hős érzelmi-indulati folyamatait nyomon követő mondatok torkolnak a novella kulcsmondatába: „*Úgy ment eléje, mint valami emberi léten felüli feladatnak."* Ez a lélektanban jártas elbeszélő reflexiója, a hősben ugyanez a gondolat nem tudatosul, hogyan is tudatosulna, hiszen Kis Jánosnak nincsen magasabb szempontú rálátása saját életére, lázadása az ösztönök, indulatok szintjén marad.

A novella határhelyzetét az ötven töltött káposztával folytatott komikus és reménytelen harcának részletes leírása teszi ki. Az olvasó eleve tudja a cél elérhetetlenségét, ezért a hős kudarca mintegy kódolva van a történetbe, a részletező leírás csak fokozza annak várhatóságát − és egyben elfedi a hősben belül zajló folyamatot. Az ételek leírása, Kis János konok habzsolása, az állatanalógia ismétlődése („*összecsikorította fogát", „nyakán az erek kötélvastagságra dagadtak"*) a puszta testi küzdelmet hangsúlyozzák, hogy a tetőponton, a hős halála előtti pillanatban, előkészítés nélkül Kis János önreflexiójába fussanak: „*Dögölj meg, kutya*." Az elbeszélő által következetesen alkalmazott állatanalógia itt válik a hős önreflexiójává. Azzal, hogy kutyának nevezi magát, most már egy magasabb tudati szinten értelmezi saját sorsát. Az elbeszélő és az olvasó azt mondaná: ez az ember állati sorban, emberhez méltatlan körülmények közt élt. Kis János nem tud így fogalmazni, de ösztönösen megérzi. Eljutott egy magasabb emberi létezés küszöbéig, az öntudatosodásig, de története a megvilágosodással lezárul, az állati sorból való kitörés lehetősége nem adatott meg. Története párhuzamba állítható Akakaij Akakijevics történetével, ott is csak a lázadásig jut el a hős, egy emberibb életben való újjászületése már nem lehetséges. Abban is hasonlít a két hős, hogy Gogol kishivatalnoka is extrémül jelentéktelen voltában jut el az emberi méltóság küszöbéig, környezetében ő az egyetlen, aki − ha csak egy pillanatra is − kilép dehumanizált létéből, míg a többiek ugyanúgy élik tovább szánalmas életüket.

Ezt megvilágosodást és tragédiát hangsúlyozza a novella konklúziója, melyben az elbeszélő hangneme a groteszkből a pátoszba vált át, és először nevezi hősét embernek, mintegy az eddig uralkodó állathasonlatok ellenpontjaként: *„ Az ember két keze a levegőbe kapott; sovány hosszú teste megfordult, s hanyatt vágódott. Irtózatos vonaglásban vergődött hangtalanul a földön, míg csak végleg el nem csendesedett."*

A novella címe beszédes ellentétben áll az első és az utolsó mondattal. Az első mondat: *„Mindenki a Sarudy-lány holnapi lakodalmáról beszélt”* „félrevezeti” az olvasót a novella témáját illetően, azután a groteszk hőssel és történettel tompítja a „tragédia” szó pátoszát, sőt komikumba fordítja, hogy végül a kisszerű és szánalmas hős igazi tragédiáját bontsa ki − lázadásának reménytelenségét, észrevétlenségét.

Csáth Géza

A kis Emma

Az alábbi történetet egy naplóban olvastam. A naplóíró fiú távoli rokonom volt, és húszéves korában öngyilkossággal pusztult el. Az édesanyja nemrég halt meg, és ezután kerültek hozzám a fia naplói. Hosszú ideig nem jutottam hozzá, hogy beléjük pillantsak. A napokban végre hozzákezdtem az olvasáshoz. Meglepett az írás közvetlensége és egyszerűsége. A harmadik füzetben pedig ráakadtam azokra az érdekes följegyzésekre, amelyeket kissé rövidítve és az interpunkció némi változtatásával itt közlök.
A kis Emma a legszebb volt az összes lányok között, akik húgommal, Irmával barátkoztak. Szőke haját, szürke szemeit és finom arcocskáját már első látásra édesnek találtam.
Én a második elemibe jártam, ő Irmával együtt az elsőbe. A többi fiúknak is tetszett, de nem beszéltek róla. Szégyellték volna elárulni, hogy törődnek egy lánnyal, hozzá aki még csak elsőbe jár.
Én azonban rögtön tisztában voltam vele, hogy szeretem, és bár szintén szégyelltem a dolgot, elhatároztam, hogy mindig szeretni fogom, és feleségül is veszem.
A kis Emma gyakran járt hozzánk. Ilyenkor együtt játszottunk a két húgommal és Gábor bátyámmal. Néha más lányok is jöttek, például az unokahúgaink, Ani és Juci, akikkel azelőtt rendszerint csókolózni is szoktunk a pincében, a padláson, a kertben és a fáskamrában.
Gyönyörű meleg szeptember volt. Még inkább tudtam örülni most a szép időnek, mint nyáron, mert újra az iskolában kellett ülni kettőtől négyig, és délelőtt is nyolctól tizenegyig, és utána annál jobban esett a szabad levegő és a labdázás. Így azután nem untunk bele a játékba, hanem hazajöttünk, meguzsonnáztunk és lótottunk-futottunk, míg csak vacsorázni nem hívtak.
Az iskola is érdekesebb, mulatságosabb volt. Az új tanító tudniillik egy magas, vékony hangú és vörös arcú ember, Szladek Mihály - vágatott.
A házunk az ötödik kerületbe tartozott, emiatt ide, a külvárosi iskolába kellett járnunk. Az osztály túlnyomó többsége parasztfiúkból telt ki. Részint mezítlábasok, tarka kockás ingekben, mások meg bársonynadrágban és csizmában. Irigyeltem őket, mert úgy éreztem, hogy általában különbek, keményebbek, merészebbek, mint én. Volt egy Zöldi nevű, aki valamennyiünknél négy-öt évvel idősebb volt, bicskát hordott a csizmaszárában. Egyszer megmutatta nekem. Azt mondta:
- Az atyaúristentől se ijedek meg.
A bátyámnak ezt elbeszéltem. Nem hitte.
Az új tanító nem szeretett olvastatni vagy szépírást íratni, mint a volt kedves és jó elsőosztályos tanítónk, hanem magyarázott, és feleltetett. Ha valaki beszélgetett, vagy játszott, csak egyszer figyelmeztette. Másodszorra már kihívta, és csendesen ezt mondta neki:
- Feküdj le, fiam!
Azután az osztályhoz fordult:
- Hármat fog kapni, ki akarja kiadni neki?
Ilyenkor nagy izgalom támadt. Rendesen tízen-tizenöten álltak föl. A tanító szemlét tartott a kéredzkedők fölött, végre kiszólított egyet, és kezébe adta a nádpálcát.
- Ha nem ütöd teljes erővel - mondotta -, akkor te kapsz!
Azután halálos csendben leste az osztály az ütéseket és az ordítást. Azokat a fiúkat, akik meg se nyikkantak és nem is sírtak, mindenki bámulta, de úgy vettem észre, hogy mindenki gyűlölte is egy kicsit. Miért, ezen sokat gondolkodtam, de nem tudtam megmagyarázni.

Én magam nem féltem a büntetéstől. Tisztában voltam vele, hogy a tanító tekintetbe veszi, hogy az apám őrnagy, és hogy éles kardja van, tehát nem fog merni megvágatni.
A tanító hamar rájött, hogy a Zöldi tud legjobban pálcázni. Ettől kezdve ő osztotta ki az összes büntetéseket. Remekül értette. Még a pálca is másképp állt a kezében, mint a többinek. Nemigen múlt el óra egy-két "vágatás" nélkül. Voltak azonban meleg, sárga őszi délutánok, amikor nagyon figyelmetlen, nyugtalan volt az osztály, és ilyenkor az egész második óra, háromtól négyig, veréssel telt el. Minden második-harmadik padban egy síró fiú kucorgott.
Egy ilyen alkalommal eleredt az orrom vére, és lemehettem mosdóvizet kérni az iskolaszolgához. Hamarosan megszűnt a vérzés. Már vissza akartam térni az emeletre, mikor a földszinti folyosón, a lányok folyosóján megláttam a kis Emmát. Az osztályajtóban állt, befelé fordulva. De hamar észrevett. Nyilvánvaló volt, hogy kiállították. Odamentem hozzá. Szerettem volna megcsókolni és vigasztalni, de azután észrevettem, hogy egyáltalában nem szomorú. Egy szót se beszéltünk, csak néztük egymást. Édes volt és büszke. Mintha most is éreztetni akarta volna, hogy az én apám csak őrnagy, és az övé alezredes. Előrehúzta a copfját, kioldozta a rózsaszínű pántlikát, és újra masniba kötötte. Így zavartalanabbul nézhettem. Amikor pedig közben föl-fölnézett felém, mindannyiszor erősen megdobbant a szívem.
Másnap délután, amikor átjött hozzánk, titokban megkért, hogy ne szóljak senkinek arról, hogy az ajtó elé állították. Nem is szóltam. Irmától azonban megkérdeztem este, hogy miért kapott büntetést az Emma?
- Semmi közöd hozzá - ez volt a válasz.
Irma gyűlöletes volt. Szerettem volna e pillanatban összevissza verni és rugdosni. Határozottan féltette tőlem Emmát. Nem akarta, hogy szeressem, és hogy ő szeressen engem. Nem engedte velem hunyni. Állandóan mellette maradt, becézte, ölelte és csókolta. Még azt is megakadályozta, hogy sokat beszéljek Emmával. Elhívta, karon fogta, és az udvar túlsó végében sétáltak együtt. Sokszor nagyon keserű volt a szívem emiatt.
A nagy barátságból azonban egyszerre csak nagy harag lett. Egy napon láttam, hogy nem jönnek többé együtt az iskolából, hanem mindegyik más leánnyal. Emma ettől kezdve nem jött hozzánk. Húgomat faggattam, hogy mi az oka az összeveszésnek, de hátat fordított nekem és elszaladt. Bosszúból este vacsoránál elmondtam apámnak a dolgot. Irma azonban az ő kérdéseire is néma maradt, mire a sarokba kellett térdelnie, és nem kapott almát.
Hetek múltak el. Húgomat hiába próbáltam rábírni, hogy béküljön ki Emmával, makacsul hallgatott. A szemei azonban könnyesek voltak, és többször este az ágyban minden ok nélkül sírt.
Október közepe táján az iskolában rettenetes dolog történt. A tanító ez alkalommal Zöldit akarta megvágatni. Kihívta.
- Jöjjön csak ki szépen!
Zöldi azonban nem szólt, és nem mozdult. Erre elhangzott a parancs: - Húzzátok ki!
Tíz-tizenöt fiú rohant neki a legtávolabbi padokból. Sokan olyanok, akik féltek Zölditől, és haragudtak rá. Magam is gyűlöltem, és mi tagadás, az első pillanatra kedvem lett volna részt venni a kihúzásban, de rögtön eszembe jutott, hogy apám bizonyára megvetne, ha megtudná, hogy többekkel birkóztam egy ellen. A helyemen maradtam tehát. Elállt a lélegzetem, és reszkettek a térdeim. A fiúk lihegve dolgoztak. Egy részök a padból tolta Zöldit, mások a lábait kapták el, mert megvetette magát a láblécen, mások ismét az ujjait feszegették, amelyekkel görcsösen kapaszkodott a padasztal szélébe. Legalább öt percig tartott, míg kimozdították. Végre sikerült kilökni a földre. Itt újra megkapaszkodott. Ütni azonban nem mert, mivel valószínűleg gondolta, hogy a tanító, aki székére állva szemlélte a harcot, bele fog avatkozni a dologba. Szladek arca sötétvörös volt a méregtől.
Végre megfogták a két lábánál és két kezénél fogva. Így cipelték ki a katedrához, miközben a háta a padlót súrolta.
- El ne engedjétek! - kiáltotta a tanító harsányan. - Fektessétek hasra, és fogjátok le a kezeit és a lábait.
A fiúk nekihevülve és minden erejüket összeszedve, gyorsan teljesítették a parancsot. Most már nem volt Zöldinek mibe kapaszkodnia. Rátérdeltek a kezeire. A lábain négyen ültek, a fejét ketten nyomták. A tanító csak ezt várta. Nyugodtan odaguggolt, eligazította a fiúkat, hogy senki mást ne érjen a pálca, azután nekiállt, és egymás után ötöt-hatot húzott Zöldire. Rémesen hangzottak ezek az ütések. Élesen, tömören és magasan. Rajtam a hideg veríték ütött ki, de mégis mintegy delejes kényszer hatása alatt, a lábléc szélein lábujjhegyre álltam, nehogy elveszítsek valamit a látványból. A tanító most megállt. Zöldi azonban nem nyikkant.
- Leszel-e még engedetlen? - kérdezte csendesen Szladek.
- Felelj! - üvöltötte kis várakozás után, szinte megszédülve a dühtől.
Zöldi azonban nem felelt.
- Jól van, fiam - fújt a tanító a fogai között -, hiszen jól van, ha most nem felelsz, majd felelsz később, nekem mindegy!
És újra nekilátott. Egészen megvadulva, mind gyorsabban és gyorsabban sújtott. Szinte olvasni lehetett az ütéseket. Minden erejét megfeszítve, úgyhogy nyögött a fáradtságtól a nagy, erős ember. Majd kimerülve újra abbahagyta, és lihegve, rekedten kérdezte:
- Leszel-e még engedetlen?
Zöldi most se felelt.

A tanító megtörölte a homlokát, és lassabban folytatta a verést. Minden ütés után pihent, és újra és újra elmondta:
- Leszel-e még engedetlen?
Így ment ez további tíz-tizenöt ütésig. Végre felhangzott egy iszonyatos bőgés:
- Ne-e-e-m!
A tanító letette a pálcákat, és helyre küldte a fiúkat. Zöldi feltápászkodott, rendbe hozta a ruháját, amely a dulakodásban több helyen elszakadt, és a helyére ment. Az arca, orra egészen piszkos volt a padlótól, ahová odanyomták. A könnyei csurogtak a kabátján. Véreset köpött.
A tanító azonban újra kihívta:
- Mondta valaki neked, hogy helyre mehetsz? Jöjj csak ki szépen! Zöldi lehajtott fejjel kitámolygott. Szladek, mint jól végzett munka után szokás, dörzsölgette kezeit, és tettetett jóindulatú, szelíd hangon mondta:
- Ezt azért adtam neked, édes fiam, hogy jól jegyezd meg, és tanulj belőle a jövőre. Tanítóddal szemben engedetlennek lenni hálátlanság, és miután látom benned a hajlamot a rosszra, még adok neked egypár pofont.
Az "egypárból" azonban sok lett, mert a tanító újra nagyon belejött, és addig pofozta, míg Zöldi szédülten a falnak nem esett. Szerencsére megkapaszkodott, és kiszaladt az ajtón. A tanító halkan káromkodott egyet, becsapta a nyitva hagyott ajtót, a katedrára ment, és leült. Az osztályban egy légy repülését is meg lehetett volna hallani.
Aznap alighogy hazaértem, láz ütött ki rajtam, és félrebeszéltem. Ágyba dugtak, és este az apám kivallatott. El kellett mondanom az iskolai eseményt. Szüleim vadállatnak és gazembernek nevezték Szladeket, és megegyeztek, hogy más tanítóhoz adnak. Egy hét múlva már a belvárosi iskolába jártam. Nem láthattam többé mindennap a kis Emmát. Fájt a szívem.
Október huszonötödikén olvastam az újságban, hogy egy kocsist felakasztottak, mert meggyilkolta és kirabolta az utasát. Hosszan le volt írva, hogyan viselkedett a kocsis a siralomházban és reggel az akasztófa alatt. Azon a napon szüleim a vacsoránál az akasztásról beszéltek, és apám elmesélte azt az akasztást, amelyet húszéves korában látott.
- De szerettem volna látni! - kiáltottam.
- Örülj neki - mondta apám -, hogy nem láttad, és ne is nézz meg soha egyet se, mert azzal álmodsz hét esztendeig, mint én.
Másnap délelőtt, iskola után, azt ajánlottam Gábor bátyámnak, hogy csináljunk akasztófát, és akasszunk fel rajta egy macskát vagy kutyát. Gábornak tetszett a terv, és hamarosan a padláson dolgoztunk. Egy ruhaszárító kötelet szedtünk le, és hurkot csináltunk rá. Az akasztófa-ácsolásról azonban lemondtunk, mert egyrészt nem volt gerendánk, másrészt pedig tartottunk tőle, hogy ha az udvaron rendeznénk akasztásokat, a szülők beleavatkoznának a dologba.
Gábor nem volt szenvedélyes állatkínzó, de ha belejött, akkor nagyszerű ötletei voltak. Így például egy évvel előbb egy eleven macskát vágott ketté a nagy konyhakéssel. Ez a kertben történt. Ani és Juci fogták a macskát, azután mindannyian leszorítottuk a földre, és hanyatt kifeszítettük. Gábor pedig konyhakéssel vágta keresztül a hasán át.
A padlás egyik gerendáján vetettük keresztül a kötelet. Még aznap délután egy daxli tévedt az utcáról az udvarunkba. Becsuktuk a kaput, elfogtuk a kutyát, és hamarosan valamennyien a padláson voltunk. A lányok ujjongtak. Mi Gáborral nyugodtan készülődtünk.
- Te vagy a bíró - kiáltott Gábor -, én vagyok a hóhér. Neked jelentem, hogy minden készen van az akasztáshoz.
- Jól van - szólottam. - Hóhér, teljesítse kötelességét.
Erre Gábor meghúzta a kötelet, míg magam a kutyát kissé megemeltem. Majd bátyám utasítására hirtelen elengedtem. Szomorú, mély, síró hangokat adott a daxli, és kapált a sárga foltos fekete lábaival. De azután hamarosan kinyúlt, és mozdulatlan maradt. Egy darabig néztük, azután függve hagytuk, és ozsonnázni mentünk.
Ozsonna után a leányok folyton a kapuban settenkedtek, és cukorral egy újabb kutyát csaltak be. Azután ölükben odavitték Gábornak, hogy rendezzen még egy akasztást. Bátyám azonban lefújta a tervet. Kijelentette, hogy egy napra elég egy akasztás, mire Juci kinyitotta a kaput, és kiengedte a kutyát.
A következő napokban egészen elfeledkeztünk az akasztásról, mert egy új labdát kaptunk. Gáborral kettesben folyton duplexot játszottunk.
Utána Emmáról beszélgettünk. Gábor kijelentette, hogy utálja, mert olyan büszke, és ostobának nevezte Irmát, hogy annyira eseng utána.
- Legjobb volna, ha sohase békülnének ki, mert újra eljön ide, és affektál, henceg! - mondta dühösen Gábor.
Gábor kívánsága nem teljesedett. Másnap délután beállított hozzánk Emma. Irmával jöttek.
- Utálatos! - súgta nekem Gábor.
- Édes, drága! - mondtam magamban én, de azért nagyon haragudtam Irmára.
Irma tudniillik valósággal úszott az örömben. Játék közben minduntalan elhívta Emmát, ölelte, csókolta, majd megfojtotta. Később azonban mégis összeharagudtak valamin.
- Hát nem ígéred meg, hogy nem beszélsz többet a Rózsival? - kérdezte Irma csaknem sírva.
- Azt nem! - felelte Emma határozottan, és mosolygott.

Juci és Ani egymással suttogtak. Gábor, Irma és én a kis Emmát néztük. Milyen szép volt, Istenem, milyen szép! Az utolsó napos, őszi délutánokat éltük. A miénk volt az udvar. Apa és anya kilovagoltak. A szakácsné kávét adott, azután a konyhába ment főzni.
- Láttál-e már akasztást? - kérdezte ozsonna után a húgom Emmától.
- Nem! - felelte Emma, és rázta a fejét, hogy a haja az arcába csapódjék.
- De a papádtól hallottad?
- Igen, mesélte, hogy felakasztottak egy gyilkost - mondta Emma hűvösen, és érdeklődés nélkül.
- Van ám nekünk akasztófánk - dicsekedett Juci.
Hamarosan mind a padláson termettünk, hogy megmutassuk Emmának az akasztást. A daxlit már napokkal előbb elástuk Gáborral a szemétgödörben, a hurok szabadon lóbálózott.
- Most játszhatunk akasztást - mondta Irma. - Emma lesz a bűnös, őt fogjuk felakasztani.
- Inkább tégedet - kacagott Emma.
- Hóhér, teljesítse kötelességét! - kommandírozott Gábor saját magának.
A kis Emma elhalványodott, de mosolygott.
- Most állj mozdulatlanul - mondta Irma. Én rátettem a hurkot a nyakára.
- Nem én, nem akarok - nyafogott a kisleány.
- A gyilkos kegyelemért könyörög! - kiáltotta Gábor kipirulva -, de a hóhérsegédek megragadják az elítéltet. - Juci és Ani erre lefogták Emma karját.
- Nem engedem, nem! - sikította a kis Emma, és sírni kezdett.
- Istennél a kegyelem! - szavalta Gábor. Irma pedig a térdénél fogva a levegőbe emelte a barátnőjét.
Nem bírta, el akart esni, és ezért odamentem, segítettem neki. Ekkor történt először, hogy átöleltem őt. Bátyám meghúzta a kötelet, a végét körülcsavarta egy gerendán és megkötözte. A kis Emma lógott. Eleinte hadonászott a kezeivel, és vékony kis fehér harisnyás lábaival nagyokat rúgott. Olyan furcsák voltak ezek a mozdulatai. Az arcát nem láthattam, mert a padláson már meglehetősen sötét volt. Egyszer csak hirtelen megszűnt a mozgás. A test kinyúlt, mintha a lábujjaival valami zsámolyt keresett volna, hogy ráálljon. Azután nem mozdult többet. Erre rémes félelem szállott meg valamennyiünket. Hanyatt-homlok rohantunk le a padlásról, és szanaszét elbújtunk a kertben. Ani és Juci hazafutottak.
A szakácsné, aki valamit le akart hozni a padlásról, akadt rá a holttestre egy félóra múlva. Ő hívta át Emma apját is, még mielőtt apáék hazaérkeztek volna...
E ponton vége szakad az idevonatkozó feljegyzéseknek. A naplóíró, kit az a szerencsétlenség ért, hogy résztvevője lett ennek a borzalmas eseménynek, nem beszél róla többet. A család sorsáról csak annyit tudok, hogy az apa mint ezredes, nyugalomban van, Irma jelenleg özvegyasszony, Gábor pedig katonatiszt.

1913

ELEMZÉS

Vázlat

Bevezetés: Csáth és a freudizmus – világnézet és irodalom – a lélektani novella – mélylélektan közvetlen pszichologizálás nélkül

Téma: szélsőséges történet (gyilkosság) nem szélsőséges, nem patologikus hősökkel − gyermeklélektan, a gyermek a századforduló irodalmában, Karinthy, Kosztolányi

Elbeszélő: két fiktív elbeszélő: 1. a tizenéves naplóíró (nem értelmez, csak elmond, csak a saját érzéseiről tudósít, mindent az ő korlátozott nézőpontjából látunk) 2. a naplót közzétevő rokon (tényekre szorítkozó keretelbeszélés értelmezési szándék nélkül) − az írói szempont kétszeres elidegenítése − a narráció szintjén teljes objektivitás − az olvasó magára marad az értelmezésben, nincsenek értelmező mondatok − a történések „önmagukat értelmezik”, nincs a hősök motivációjára kivetített elmélet

Jellemábrázolás: nincs teljesen megrajzolt jellem − oka: a hősök még ki nem fejlett személyiségek, gyerekek − a naplóíró: „átlagos" gyerek, aki 7-8 évesen találkozik az agresszió felnőtt és gyermek változatával − a napló talán kibeszélés, az öngyilkosság talán a feldolgozatlan trauma következménye

(csak sejtjük)

Szerkezet: nem klasszikus, nincs kiemelt határhelyzet − lineárisan felépített történet: a hősök felvonultatása, a szadista tanár − az akasztás híre a családban − kutya felakasztása − kis Emma felakasztása – látszólag logikusan következnek egymásból az események − könnyű felületes értelmezést adni − a kiemelt eseményeket azonban árnyalják melléktörténetek, amelyek lehetetlenné teszik az egyértelmű lélektani magyarázatot − maradnak megmagyarázhatatlan rejtélyek − Kosztolányi-párhuzam: *A rút varangyot véresen megöltük*

A cím: tudatosan jelenésnélküli, metonimikus, nem vetíti előre sem a témát, sem a tragédiát − a cím jelentésnélkülisége a következetesen végigvitt írói koncepcióba illik − nem akar dogmatikus, mindentudó választ adni a történtekre

Ha egy íróról tudjuk, hogy valamilyen szellemi irányzat nagy hatással volt rá, hajlamosak vagyunk azt belelátni műveibe, s ez gyakran tévútra vezethet. Van természetesen olyan mű, mely egy bizonyos filozófiát illusztrál, de az igazán jelentős íróknál ez nagyon ritka. A jó irodalmi mű nem tűri az ideológiák Prokrüsztész-ágyát, az igazi művész alkotás közben képes magánemberi meggyőződésén túllépni, hogy az emberi világot a maga sokszínűségében, ellentmondásaiban ábrázolja. Az irodalom nem egzakt válaszokat kereső tudomány, hanem árnyaltan feltett kérdés, amely további kérdéseket szül a befogadóban, azaz önálló gondolkodásra tanít.

Ez feltétlenül igaz Csáth Géza szépirodalmi műveire is. Ő maga egy ideig idegorvosként dolgozott, akire nagy hatással volt a freudizmus, vagyis a pszichoanalízis, írt is az elmebetegségek pszichológiájáról tanulmányt. Mégsem nevezhető pusztán freudista írónak, sőt, ha végigolvassuk novelláit, azt tapasztaljuk, hogy közöttük mélylélektani kevés van, s azok sem csupán freudista szempontú megközelítések. Igaz, az analitikus vagy mélylélektani novellát ő teremti meg a magyar irodalomban, ezek értelmezése azonban kemény dió, mert a szenvtelen elbeszélési mód, a közvetlen pszichologizálás hiánya rejtélyessé, nehezen megfejthetővé teszi őket. Ezekben a novellákban Csáth az esettanulmányt író orvos objektivitását ölti magára, felhagy a klasszikus elbeszélő módszerével, aki direkt vagy

indirekt eszközökkel terelgeti az olvasói értelmezést, hogy a hősöket motiváló külső-belső erőket megfejthesse.

A századforduló irodalmának kedvelt hőse a gyermek, s ezt a témát minden bizonnyal a modern lélektan felfedezései ösztönözték, nevezetesen Freud tanulmányai, amelyek a felnőtt személyiség és psziché eredetét az alapvető gyermekkori élményekben keresik. Freud túllép az örökléstan elméletén, s a személyiség fejlődéstörténetét vizsgálva jut el az „én" rétegzettségének felismeréséig, vagyis a kezdeti ösztönös „én", s az azt fokozatosan felülíró „felettes én" belső harcáig, a tudatalatti személyiségformáló szerepéig. Túl vagyunk már a felvilágosodás és romantika kori, rousseau-i eredetű naiv felfogáson, amely a gyermeket eredendően ártatlan, tiszta léleknek tételezi, akit a társadalom, a civilizáció ront meg. A 19. században rohamosan fejlődő biológia és a modern pszichológia leszámol ezzel az idealizmussal, s felfedezéseivel átrajzolja az emberről kialakult képet, megnyitja a személyiség bonyolult, rejtélyekkel teli mélységeit.

Csáth Géza novellái mellett Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső írásaiban jelennek meg gyakran gyermekhősök, akik egy, a felnőtt számára már elveszett univerzális tudat hordozói a felnőttek előítéletektől, társadalmi kötöttségektől terhes tudatával szemben. Mindkét szerzőnél nosztalgikus fájdalomként van jelen az az érzés, hogy a felnőtté válás a személyiség lehetőségeinek beszűkülésével jár együtt. (Karinthy: *Találkozás egy fiatalemberrel*, Kosztolányi: *Boldog, szomorú dal*)

A kis Emma témája a gyermeki lélek titokzatos világa, amit egy szélsőséges történeten, a gyermekkorban elkövetett gyilkosságon keresztül boncolgat. Óhatatlanul felmerül a kérdés: alkalmas-e egy ilyen extrém történet arra, hogy általánosan igaz képet adjon a gyermeki világról? Láttuk már Móricz *Tragédia* című novellájában is, hogy az irodalom képes a szélsőségben a tipikust felmutatni, Csáth módszere tehát nem rendkívüli. Hősei sem azok. Az már első olvasatra is világos, hogy *A kis Emma* gyermekszereplői átlagos, nem patologikus vagy aberrált hősök, szemben az *Anyagyilkosság* c. novella nyilvánvalóan terhelt testvérpárosával. Hogyan lehetséges, hogy ezek az egyébként egészséges gyermekek eljutnak a gyilkosságig? E köré a kérdés köré szerveződik a novella, amelynek azonban ennél tágabb a témája − nem pszichológia esettanulmány, hanem igazi, árnyaltan felépített szépirodalmi mű.

A novella felfejtését az elbeszélői módszer vizsgálatával kell kezdenünk, hogy világos legyen számunkra, milyen tükrön, értelmezésen keresztül látjuk az eseményeket és a hősöket. A történetnek két fiktív elbeszélője van, ami már önmagában akadályt gördít az írói szempont megértésének útjába. Csáth valójában kétszeresen is elidegeníti magától a történetet, nincs író-elbeszélő, nincsenek támaszpontként szolgáló értelmező mondatok, a szerző magára

hagyja az olvasót, hogy a fiktív elbeszélő szubjektív tudatán átszűrt eseményekben saját maga igazodjon el. Könnyű tehát eltévedni, felületes véleményt nyilvánítani. Hogy ne lépjünk bele ebbe a csapdába, tisztázzuk előbb az elbeszélők személyét, nézőpontját!

A két fiktív elbeszélőből az egyik csak a napló közzétevője, kívülálló, a keretszövegben, a novella elején és végén puszta tényeket sorol fel, személyes véleményt nem rögzít. Ez a típusú elbeszélő nem újdonság az irodalomban, az első, felvilágosodás kori regények (*Robinson Crusoe, Gulliver*) szerzői gyakran éltek ezzel az eszközzel, mintegy az események valóban megtörtént voltát, az írói beavatkozás hiányát hangsúlyozandó. A másik fiktív elbeszélőnk a naplóíró fiú, akiről tudjuk, hogy húszéves korában öngyilkos lett, s hogy naplófeljegyzései a gyilkosság elmesélése után megszakadnak. A történet idején 7-8 éves lehetett (második elemista volt), a történet lejegyzésekor − erről csak a stílusából következtethetünk − tizenéves, talán már közel a végzetes húszhoz. Életkora, szubjektivitása révén a korlátozott nézőpontú elbeszélők közé tartozik, amit megerősít az a tény is, hogy az események részese volt. A történetet tehát az ő szemszögéből látjuk, érzéseiről néha ugyan tudósít, de el csak annyit mond, amennyit látott, hallott, érzékelt, de meg sem kísérli a történések értelmezését. Egy helyen ezt írja: „*Miért, ezen sokat gondolkodtam, de nem tudtam megmagyarázni."* Az a paradox tehát a narrációban, hogy az elbeszélőnk ugyan korlátozott nézőpontú, nincs teljes rálátása mindenre, de azzal, hogy nem értelmez, mégis objektív marad − az olvasó így kétszeresen van magára hagyva a szerző és az elbeszélő által. Vagy mégsem?

Ne feledjük: a művet mégiscsak a szerző írja, az elbeszélőt is ő találta ki, a narráció szintjén jelentkező objektivitás csak eszköz a valóság illúziójának felkeltésére. Ha az elbeszélő szövege nem segít az értelmezésben, még mindig ott marad a történet, azaz az író által kitalált események láncolata, amely önmagában is árulkodó. Ugyanazt a történetet sokféleképpen el lehet mondani: csak a lényeges eseményre koncentrálva, vagy látszólag lényegtelen mozzanatokra is kitérve. A szerzőről árulkodik minden, amit elmond, s az is, amit elhallgat. Ha az író értelmező mondatokkal nem segít, akkor a történetszövés visz közelebb a témához. Jó epikus műben nincsenek funkció nélküli események, az apró részletek is jelentéshordozók, amelyek a szerzői látásmódról árulkodnak, s ugyanúgy az alkotás üzenetének részei, mint az úgynevezett kulcsesemények.

Ebben a novellában sem véletlen, hogy milyen melléktörténeteket vonultat fel az író a gyilkosság leírása előtt. Ezeket kell alaposan megvizsgálnunk, már csak azért is, mert a műben nincsenek teljesen megrajzolt jellemek. Egyetlen egyértelmű szereplőnek a „vágató" tanító nevezhető, akinek torz személyisége, szadizmusa nyilvánvaló. A többi hős, a fiktív elbeszélő is, csak jelzésszerűen megrajzolt alak, a gyerekek esetében ez indokolt is, hiszen

nem kifejlett személyiségek, az élettel csak most ismerkednek, még az önmagukra eszmélés előtt álló kisgyerekek, a kamaszokra már jellemző világértelmezésen még jóval innen. Családi hátterükről is keveset tudunk, egyedül az elbeszélő szülei jelennek meg pár mondat erejéig, s abból is kiderül, hogy agresszióra való hajlamot otthonról nem hoztak.

Nézzük meg tehát a történetszövést! Nincs kiemelt határhelyzet, az események mintha végzetszerűen haladnának a tragédia felé. Ha a hangsúlyosan leírt eseményeket vesszük sorba, akkor egy lineárisan végigvitt, az agresszió irányába sodró, azt motiváló történetsort kapunk.

Az expozíció, a gyermekhősök felvonultatása, derűs légkört teremt, amit a szadista tanító bemutatása tör meg, ezt követi az otthoni beszélgetésben felmerülő akasztás története, az azáltal ihletett másnapi kutyaakasztás, majd kis Emma felakasztása. Ha a kiemelt eseményeket figyeljük, egy logikusnak látszó folyamat zajlik le, az események egymásból következnek, az értelmezés könnyűnek látszik: a szadizmust, az agressziót külső hatások váltják ki a gyerekekben, így jutnak el a gyilkosságig.

Ezt az értelmezést azonban kikezdi több ellentmondásos tény. Az elbeszélő belebetegszik az iskolában látott agresszióba („*láz ütött ki rajtam, és félrebeszéltem*”), mégis ő javasolja a kutyaakasztást, később pedig ő teszi a hurkot Emma nyakába. Igen ám, de kiderül, hogy egy évvel azelőtt, tehát akkor, amikor a szadista tanítót még nem is ismerték, az elbeszélő bátyja, Gábor már kettévágott egy eleven macskát, s abban a lányok is részt vettek, sőt, ők voltak azok, akik az állatkínzást folytatni akarták, pedig ők nem voltak a kegyetlenkedő tanító tanítványai, mint ahogy Gábor sem! Kis Emma felakasztását pedig nem más, mint az őt imádó Irma kezdeményezi. A szadista tanítónak kulcsszerepe van a műben, a gyilkossághoz vezető út azonban nem tőle, hanem messzebbről, mélyebbről ered.

Induljunk ki az elbeszélő személyéből! Későbbi öngyilkossága azt sejteti, hogy a traumát egyedül ő nem tudta feldolgozni, de ez csak feltételezés, öngyilkosságának közvetlen kiváltó okáról nincs információnk. A tragédiának 7-8 évesen lett részese, s mivel csak az ő részéről vannak a szövegben érzelmekre utaló mondatok, logikusnak tűnik, hogy az ő belső útját próbáljuk meg felfejteni.

A visszaemlékezést kis Emma iránti szerelmének felidézésével kezdi, ami jellegzetes kisgyermek szerelem, még szégyenlős és naiv. *„…elhatároztam, hogy mindig szeretni fogom, és feleségül is veszem.”* Emellett az ártatlan szerelem mellett azonban ott vannak már a gyermeki szexualitás jelei is: „ *Néha más lányok is jöttek, például az unokahúgaink, Ani és Juci, akikkel azelőtt rendszerint csókolózni is szoktunk a pincében…”* Játékaik átlagos gyermeki időtöltések, lótás-futás, labdázás, a felnőttek utánzása. A történet bevezetése a tipikus kisgyermek világ rövid felvillantása, semmi nem sejteti a szélsőségbe torkolló

befejezést. Ezután következik a szadista tanító bemutatása, s a gyermeki idill világából a perverz erőszak légkörébe csöppenünk. A gyerekek természetesen nincsenek tudatában a tanítót motiváló erőkről, a tekintélynek engedelmeskednek. Ebben a részben Csáth pontos rajzot ad az agresszió gyerekekre gyakorolt hatásáról. A tanító először is megosztja a tanítványokat azzal, hogy a rosszalkodót másik diákkal vereti meg, s ha az nem üt teljes erővel, ő fog kapni. A vadállati kegyetlenség megzavarja fejlődő személyiségüket, a verések alatt kiált szenvedések elfojtott agresszióvá nőnek, a testi erőszak mintegy természetes jelenségként vonul be tudatukba, máris erkölcsi torzulást okozva. „ *Azután halálos csendben leste az osztály az ütéseket és az ordítást. Azokat a fiúkat, akik meg se nyikkantak és nem sírtak, mindenki bámulta, de úgy vettem észre, hogy mindenki gyűlölte is egy kicsit. Miért, ezen sokat gondolkodtam, de nem tudtam megmagyarázni."* A tapasztalatlan elbeszélő még nem, mi már tudjuk a választ: a kínzást némán tűrő ember bátorságról és méltóságról tanúskodik, s ez a többiekben gyakran nem a csodálatot, hanem a gyűlöletet váltja ki, mert abban saját esendőségükkel szembesülnek, így megalázottságuk kettős: a kínzással emberi méltóságukba tipornak, s közben saját gyengeségük tudata énképüket sebzi meg, s a szégyenérzet könnyen csap át más elleni haragba.

Az iskolai jelenetet az elbeszélő itt megszakítja egy melléktörténettel, azzal, amikor az osztályból büntetésből kiküldött kis Emmával találkozik a folyosón. A történet látszólag lényegtelen kitérő, valójában nagyon is fontos információkat hordoz. Irma, az elbeszélő húga nem hajlandó elárulni neki kis Emma titkát, s ekkor következik a fiú beszédes reflexiója: „*Irma gyűlöletes volt. Szerettem volna e pillanatban összevissza verni és rugdosni. Határozottan féltette tőlem Emmát. Nem akarta, hogy szeressem, és hogy ő szeressen engem. Nem engedte velem hunyni. Állandóan mellette maradt, becézte, ölelte és csókolgatta."* A fiú elfojtott agresszivitása húga iránt már lehet az iskolai erőszak hatása, de erre csak az események egymásutániságából következtetünk, a későbbiekből azonban kiderül, hogy nincs közvetlen ok-okozati kapcsolat.

Ez a részlet fontos egy másik szempontból is. A műben két gyermekkori szerelem tűnik fel, s mindkettő tárgya kis Emma. Emma, amint az elbeszélő a bevezetésben említi, a legszebb lány volt, aki minden fiúnak tetszett, de azok szégyellték volna ezt bevallani. Irma és Emma barátsága jellegzetes kislány barátság, sülve-főve együtt vannak, Irma részéről azonban ez a vonzódás már-már a szerelemmel határos, testi vonzódással vegyes, nagyon erős érzelmi kötődés, amit kizárólagos birtoklási vágya, féltékenysége is jelez. Ez sem szélsőséges magatartás, a kisgyermeki szexus még artikulálatlan, a szerelemre való felkészülésben fontos szerepet játszik az azt megelőző testi-lelki jó barát. Ezek a gyerekek még nem rendelkeznek

határozott nemi identitással, hiszen biológiailag is éretlenek. A keretelbeszélésből megtudjuk, hogy Irma később férjhez ment, ennek a lényegtelennek tűnő mozzanatnak is van funkciója − Irma szerelme Emma iránt, gyermekkori „eltévelyedés". Freudi terminológiával élve azt mondhatjuk, hogy ösztöneiket még nem korlátozzák tabuk. Ebből a szempontból az elbeszélő fiú mégis kivételnek számít, mert bár cselekvő részese ő is a kegyetlen játékoknak, egy újabb beszédes részlet társainál már érettebbnek mutatja. Mikor a szadista tanító Zöldire, az addig a többiek „vágatásával" megbízott gyerekre uszítja az osztályt, az elbeszélő ezt írja. „ *Tíz-tizenöt fiú rohant neki a legtávolabbi padokból. Sokan olyanok, akik féltek Zölditől, és haragudtak rá. Magam is gyűlöltem, és mi tagadás, az első pillanatra kedvem lett volna részt venni a kihúzásban, de rögtön eszembe jutott, hogy apám bizonyára megvetne, ha megtudná, hogy többekkel birkóztam egy ellen."* A megalázott fiúk többsége ösztönét és elfojtott agresszióját követi, amikor kiszolgáltatja társát a szadista tanító perverz örömének. Az agresszív „pedagógia" gyümölcse beérett, elvadította a normális esetben civilizálandó gyermeki lelkeket. Az elbeszélőben azonban már megszólal az erkölcsi tudat, s ez indirekt módon az otthoni nevelésről árulkodik, arról, hogy az apa gondot fordít gyermekei morális fejlődésére, már elültette a becsületérzet magjait. A pedagógia azonban nem mindenható, sem az iskolai, sem az otthoni. A jelenet egyrészt arról tanúskodik, hogy az erőszak nem képes mindenkit eltorzítani, különösen akkor, ha azt humánus nevelés egyensúlyozza, de a lélek erkölcsi nevelése sem szab feltétlenül gátat az irracionális ösztönöknek, amint azt a következő mondat elárulja. A Zöldi megalázásából magát kivonó elbeszélő egyszer csak ezt írja: „*Rajtam hideg veríték ütött ki, de mégis mint egy delejes kényszer hatása alatt, a lábléc szélén lábujjhegyen álltam, nehogy elveszítsek valamit a látványból*." Ez sem extrém magatartás, gondoljunk csak a véres történetekkel teli krimiket habzsoló olvasóra, aki egyébként egy légynek sem ártana. Még az érzékeny lélekben is van valami rejtélyes vágy a borzongás vagy az iszonyat érzésének megtapasztalására − de ki tud erre tudományos magyarázatot adni? Ez a racionálisan nem magyarázható, „delejes kényszer" ott van a novella gyermekhőseinek minden cselekedete mögött, ennek csak létezésére, okára azonban nem kapunk választ. Ugyanez a kíváncsiság tör elő a fiúból akkor is, amikor apja elmeséli a húszéves korában látott akasztást. *„−De szerettem volna látni − kiáltottam. −Örülj neki − mondta apám −, hogy nem láttad és ne is nézz meg soha egyet se, mert azzal álmodsz hét esztendeig, mint én."* Az őrnagy apáról tehát megállapíthatjuk, hogy egyáltalán nem neveli gyermekeit militáns eszközökkel, a szadista tanítót „vadállatnak" nevezi, s fiát átíratja egy másik iskolába. Az előítéletes gondolkodás inkább egy katonaszülőtől várna erőszakos fellépést, mint egy tanítótól. Csáth azonban tudatosan kerül minden sztereotípiát.

Összegezve azt mondhatjuk tehát, hogy az iskolai és otthoni nevelésnek van személyiség formáló szerepe, de pusztán azzal magyarázni a hősök cselekedeteit nem lehet, Csáth nem is teszi. Ne feledjük: az eleven macskát kettévágó Gábor, s az Emma akasztását kezdeményező Irma is ugyanazon humánus szülők gyermekei. A Zöldit erkölcsi okokból megalázni nem akaró elbeszélő egyik pillanatban érettebbnek és érzékenyebbnek mutatkozik társainál, s mégis ő az, aki a kutyaakasztás ötletét felveti. Hol itt a logika? A fiú személyisége ellentmondásosnak tetszik, de legalább is nem koherens. Az állatkínzás jeleneteit szenvtelen hangon mondja el, csak pár együttérző szó árulkodik arról, hogy nem a fájdalom okozás perverz gyönyöre hajtotta őket, hanem a puszta kíváncsiság: „*Szomorú, mély, síró hangokat adott a dakszli…[…] Egy darabig néztük, azután függve hagytuk, és ozsonnázni mentünk."* Ez utóbbi mondat kegyetlen közönye mutatja, hogy a halál még nem tartozik a szakralitások, a tabuk közé, egyelőre csak a felfedezendő titkok egyike. Nem is vált ki szadista hajlamokat bennük, mint az *Anyagyilkosság* szereplőiben, akiknek az állatkínzás perverz szenvedéllyé válik. Itt igazából az akasztás rítusa izgatja őket, fel is osztják a bíró és a hóhér szerepét, s eljátsszák az újságban olvasottakat, utánozzák a felnőtt világot. Amikor a lányok újabb akasztást követelnek, a macskagyilkos Gábor inti le őket. Ezek a gyerekek átlépnek ugyan a tilosba, de azután folytatják ártatlan játékaikat. „ *A következő napokon egészen elfeledkeztünk az akasztásról, mert egy új labdát kaptunk. Gáborral kettesben folyton duplexot játszottunk."* Nem terhelt, agresszióra hajlamos gyerekekről van tehát szó, hanem időnként a tilosban kalandozó, még öntudatlanul kíváncsi hősökről.

Kis Emma akasztását Irma kezdeményezi, nyilvánvaló büntetési szándékból, mert Emma nem volt hajlandó megígérni, hogy többet nem beszél egy másik kislánnyal. A féltékenység a szeretett lény elleni erőszakká torzul. Ha alaposan megnézzük a jelenetet, világos, hogy a gyerekek nem kínozni vagy gyilkolni, hanem akasztást játszani akarnak. Újra megteremtik a valóságos akasztás rítusát, Emmára a kivégzendő gyilkos szerepét osztják, az elbeszélő még segít is felemelni a szerencsétlen kislányt. „*Ekkor történt először, hogy átölelhettem őt."* Ez, az iszonytató jelenetbe ékelt gyengéd mondat árulkodik a „gyilkosok" öntudatlanságáról, arról, hogy sejtelmük sincs a rájuk leselkedő tragédiáról. Amikor a felakasztott kutya kimúlt, nyugodtan elmentek uzsonnázni. Most azonban máshogy reagálnak: *„Azután nem mozdult többet. Erre rémes félelem szállott meg valamennyiünket. Hanyatt-homlok rohantunk le a padlásról, és szanaszét elbújtunk a kertben."*

A „rémes félelem" és az „elbújtunk" szavak jelzik csupán azt a sokkot, amit társuk halála okozott , de az elbeszélő a belül megéltekről már nem ír, az olvasó csak a keretelbeszélésből sejtheti a trauma utóéletét. Irma és Gábor, úgy tűnik, feldolgozták a történteket, az elbeszélő

azonban nem tudta, feltételezhetjük, hogy ez vezetett öngyilkosságához. A novella ezen a ponton is számos kérdést szülhet: vajon mitől függ, hogy ugyanazt a traumát az egyik ember fel tudja dolgozni, a másik nem? Csáth ezt nem magyarázza.

A novellának természetesen adható freudista értelmezése. A nagy analitikus téziseit alapul véve, a novella hősei az ösztönös én tabukat még nem ismerő felfedező útját járják a világban, felettes énjük, erkölcsi tudatuk még kifejletlen, bár annyit már sejtenek, hogy tilosban járnak. Ezért titkolják a felnőttek elől kegyetlen játékaikat. A novella azonban nyitottabb annál, minthogy pusztán freudista szemmel nézzük.

1911-ben, két évvel *A kis Emma* megjelenése előtt írja Kosztolányi Dezső, Csáth Géza unokatestvére és gyermekkori játszótársa *A rút varangyot véresen megöltük* c. versét, amelynek szintén állatgyilkosság a témája, a visszaemlékező felnőtt már értelmező tudatán keresztül. A gyilkosságot egyrészt a játékát szétszedő gyermek kíváncsisága motiválja, másrészt a harci szellem, a békába kivetített ellenség legyőzése.

„Kegyetlenül, meredten álltunk,
Akár a győztes hadvezérek…

Most itt vagyunk: A tiszta kisszobában.
Szép harc után. A szájunk mosolyog,
Maró fogunk az undort elharapja
S gőggel emeljük a fejünk magasra,
Mi hóhérok, mi törpe gyilkosok.”

Ez az értelmező felnőtt tudat *A kis Emmá*ban hallgat. Nem moralizál, nem pszichologizál, nem akar mindenre választ adni, az olvasóra bízza a bemutatott gyermeki lélek misztériumában való eligazodást, amennyire ez lehetséges. Az értelmezéskor le kell mondanunk biztosnak tűnő elméletekről, racionális megközelítésről, szembesülnünk kell azzal, hogy még az egészséges gyermeki tudatban is ott egy „delejes kényszer”, ami időnként csak a kíváncsiságban merül ki, de pusztítani is képes − ön-és közveszélyes erő. A gondolkodástörténet már a mitológiák óta számtalanszor tett kísérletet magyarázatára, értelmezte káini örökségnek vagy az állatvilágból hozott vadászösztönnek, a lelki agresszió jelensége tény. Ezt bizonyítja a novella minden eleme, végigjárva az erőszak szinte minden változatát a „hétköznapitól” a patologikusig. Ebbe a sorba illik Irma féltékenységből fakadó kegyetlensége kis Emma iránt, jelezve, hogy a szeretet milyen könnyen csap át az ellenkezőjébe, az elbeszélő ugyancsak féltékenységből fakadó, elfojtott agressziója Irma iránt,

a büntetésként alkalmazott és társadalmilag szentesített akasztás, az állatgyilkosság s a vágató tanár szadizmusa, amely a „delejes kényszer” patologikus szélsősége. Tapasztalatból tudjuk, hogy ez az erő normális esetben szelídíthető, Freud terminológiájával élve a felettes én kialakításával civilizálható. De ez már egy másik mű témája lehetne, Csáth az öntudatlanul elkövetett gyilkossággal lezárja a történetet.

A novella címe metonimikus, az egyik hős nevét emeli a szöveg elé, így semmit nem árul el a mű témájáról, nem vetíti azt előre. Tudatosan jelentésnélküli cím, amely jól illik az írói koncepcióba − Csáth nem akar előfeltevésen alapuló, mindentudó választ adni a tragédia okára. Tudatosan mutatja be ellentmondásaiban a gyermeki lélek titkokkal teli, irracionális világát.

Kosztolányi Dezső

Fürdés

Fehéren sütött a nap.
Mint amikor éjjel fényképeznek és villanóport gyújtanak, úgy izzott a balatoni fürdőhely a verőfényben. A meszelt kunyhók, a kukoricagórék, a homok keretében minden fehérnek látszott. Még az ég is. Az akácfák poros lombja pedig olyan fehér volt, akár az írópapír.
Fél háromra járt.
Suhajda ezen a napon korán ébredt. Lejött a tornác lépcsőjéről, a nyaraló udvarában levő parasztkertbe.
- Hová? - kérdezte Suhajdáné, amint a törökszegfűk között horgolt.
- Fürödni - ásított Suhajda, kezében egy meggyszín fürdőnadrággal.
- Ugyan, vidd el őt is - kérlelte az asszony.
- Nem.
- Miért?
- Mert rossz - felelte Suhajda. - Mert haszontalan felelte, és szünetet tartott. - Nem tanul.
- Dehogynem - tiltakozott felesége, vállát vonogatva. - Egész délelőtt tanult.
A konyha előtt a lócán fölneszelt egy tizenegy éves fiú. Térdén összecsukott könyvet tartott: a latin nyelvtant. Vékonyka gyermek volt, haja rövidre nyírva nullás géppel. Piros tornaing rajta, vászonnadrág, lábán bőrsaru. Pislogott az apja meg az anyja felé.
- Hát - szólt hozzá Suhajda nyersen, fölvetve szigorú fejét -, mi az: *dicsérni fognak engem*?
- *Lauderentur* - rebegte a gyermek, gondolkozás nélkül, de előbb fölkelt, mint az iskolában.
- *Lauderentur* - bólogatott csúfondárosan Suhajda -, *lauderentur*. Szóval a pótvizsgán is meg fogsz bukni.
- Tudja - mentegette az anyja -, tudja, de összezavarodik. Fél tőled.
- Én kiveszem őt az iskolából - biztatgatta magát Suhajda -, bizony úristen kiveszem. Lakatosinasnak adom, bognárnak - maga se tudta, hogy indulatában mért épp ezt az iparágat választotta, amelyre egyébként sohase gondolt.
- Gyere ide, Jancsikám - szólt az anyja. - Ugye tanulsz majd, Jancsikám?
- Sírba visz ez a taknyos - vágott közbe Suhajda, mert a méreg fűszer volt neki, paprika -, sírba visz - ismételte, s élvezte, hogy a harag kitágította az ereit, jótékonyan elűzte délutáni unalmát.
- Tanulok - hebegte a fiú, hangtalanul.
Védelmet keresve megalázott semmiségében, az anyjára pillantott.
Az apját szinte nem is látta. Csak érezte. Mindenütt, mindenkor, gyűlöletesen.
- Ne tanulj - legyintett Suhajda. - Sohase tanulj. Fölösleges.

- De tanul - szólt az anya, s a gyermek fejét hóna alá ölelve simogatta. - Te pedig megbocsátasz neki. Jancsika - mondta váratlanul, minden átmenet nélkül -, hozd szépen a nadrágodat. Apa majd elvisz fürödni.
Jancsi nem értette, hogy mi történt, hogy mit jelent anyjának a közbelépése, mellyel a régóta húzódó pörpatvart önkényesen, csodálatos gyorsasággal intézte. De azért fölrohant a tornácra. Onnan egy sötét kis szobába ért. Keresgélte a fiókokban a meggyszín fürdőnadrágot. Az egészen olyan volt, mint az apjáé, csak kisebb. Suhajdáné varrta mind a kettőt.
Az apa tétovázni látszott.
Anélkül hogy bármit mondana feleségének, megállapodott egy köszmétebokor mellett, mintha késlekedő fiát várná. Majd nyilván mást gondolt. Kiment a léckapun. A tó felé igyekezett, valamivel lassabban, mint máskor. Sokáig kutakodott a fiú.
Jancsi a második gimnázium évzáró vizsgáján megbukott a latinból. Ezen a nyáron pótvizsgára készült. Minthogy azonban a tanulást a szünidőben is félvállról vette, apja büntetésből eltiltotta őt a fürdéstől egy hétre. Még két fürdéstelen napja lett volna. Most meg kellett ragadnia az alkalmat. Lázasan hányta széjjel a ruhákat. Végre meglelte a fürdőnadrágot. Be se csomagolta, lobogtatva hozta ki az udvarba. Ott csak az anyja várta. Fölágaskodott hozzá, hogy sebtében csókot leheljen az édes, imádandó arcra, s apja után iramodott.
Anyja utána kiáltott, hogy később majd ő is lejön a partra.
Suhajda vagy húsz lépéssel haladhatott előtte a gyalogösvényen. Jancsi bőrsaruja, amint futott, tapsikolta a port. Hamar utolérte őt az ördögcérnaösvénynél. De néhány lépéssel előbb lassított, óvatosan lopakodott melléje, mint a kutya, még mindig nem lévén bizonyos, vajon nem kergetik-e vissza.
Az apa egy szót se szólt. Arca, melyet a gyermek olykor oldalvást, gyors pillantással kémlelt, zárt volt és merev. Fejét fölszegte, a semmibe nézett. Úgy rémlett, észre se veszi őt, nem törődik vele.
Jancsi, akit az iménti örömhír fölpezsdített, most elszontyolodott, búsan lépegetett, szomjúságot érzett, inni akart, szükségére menni, szeretett volna visszafordulni, de félt attól, hogy apja megint rárivall, s így a helyzetet, melyet csatlakozásával teremtett, a rosszabbtól való félelmében vállalnia kellett.
Várta, hogy mi történik vele.
Az út a nyaralóktól a tóig mindössze négy perc. Siralmas fürdőhely volt ez, villany és minden kényelem nélkül, a köves zalai parton, erősen harmadrendű. Szegény hivatalnokok nyaraltak itten.
Künn az udvarban eperfák alatt nők, férfiak egy ingben, mezítláb görögdinnyét, főtt kukoricát rágcsáltak. Suhajda az ismerőseinek régi nyájas hangján köszönt, amiből a gyerek - a harag e boldog fegyverszünetében - azt következtette, hogy nem is annyira dühös, mint mutatja. Később azonban az apa homloka ismét kegyetlenné vált.
Tücskök ciripeltek a napfényben. Már feléjük lengett a víz édesen rothadt szaga is, már feltűnt a korhatag fürdőépület is, de Suhajda nem beszélt.
Istenesné, a fürdősasszony, aki kontyát piros pipisz kendővel kötötte át, kinyitotta kabinjaikat, beengedte őket: az elsőbe az apát, a másodikba, melyben Suhajdáné szokott öltözködni, a fiút.
Kívülük nem is tartózkodott más a parton, csak egy legény. Az ott valami döglött lélekvesztőt tatarozott. Rozsdás szögeket egyengetett a földön.
Jancsi előbb vetkőzött le.
Kijött a kabinjából, de nem tudott mit csinálni, nem mert az áhított vízbe menni. Zavarában a lába fejét nézegette. Amíg apja elkészült, ezt szemlélte nagy figyelemmel, mintha először látná.
Suhajda meggyszín fürdőnadrágjában lépett ki, egy kissé potrohosan, de izmosan, föltárva fekete szőrös mellét, melyet a gyermek mindig megbámult.
Jancsi rátekintett, hogy szeméből olvasson. De nem látott semmit. Az aranykeretes csíptető üvege nagyon villogott. Pironkodva nézte, hogy megy apja a tóba.
Csak akkor somfordált utána, amikor Suhajda hátraszólt:
- Jöhetsz.
Követte őt, egy lépés távolságból. Nem mártotta meg magát, nem úszkált békatempóival, mint szokta. Csak botorkált a nyomában, valami bátorítást várva. Suhajda ezt észrevette. Félvállról, mogorván mellének szögezte a kérdést:
- Félsz?
- Nem.
- Akkor mit mamlaszkodsz?
Annál a cölöpnél álltak, ahol a gyermeknek a csecsbimbójáig ért a víz, az apjának pedig valamivel följebb, mint derékig. Mind a ketten lekuporodtak, nyakig merültek, élvezték a lanyha tó cirógatását, mely almazölden, tejszerűen pezsgett körülöttük.
Suhajdában a jó érzéstől ingerkedő, játékos kedv ébredt.
- Gyáva vagy, barátom.
- Nem.
Máris megragadta a fiát, két karjába nyalábolta, s belevetette a vízbe.

Jancsi röpült a levegőben. Farral toccsant a tóba. A víz kinyílt, aztán rejtelmes zúgással, háborogva csapódott össze fölötte. Néhány másodpercig tartott, míg kievickélt. Orrán-száján prüszkölte a vizet. Két öklével nyomigálta a szemét, mert nem mindjárt látott.
- Rossz? - kérdezte az apja.
- Nem.
- Akkor még egyszer. Egy-kettő - és ismét magához ölelte a gyermeket.
Suhajda, amikor azt mondta: "há-rom", nagyot lendített rajta, elhajította, körülbelül arra a helyre, ahová előbb, de mégis valamivel messzebb, a köteleket tartó cölöp mögé, úgyhogy nem is láthatta, amint fia egyet bukfencezve, hátraszegett fővel, kitárt karral lefelé zuhant a vízbe. Ezért hátra is fordult.
Szemben vele a somogyi part nyúlt el. A tó tündöklött, mintha millió és millió pillangó verdesné tükrét gyémántszárnnyal.
Néhány pillanatig várt, amint előbb.
- Na - mondta végül bosszankodva. Aztán fenyegetően, rekedten: - Mit izélsz? Ne komédiázz.
De senki se válaszolt.
- Hol vagy? - kérdezte valamivel emeltebb hangon, és fürkészett közellátó szemével előre-hátra, jó messzire, hátha ott bukott föl, Jancsi tudniillik kitűnően tudott úszni a víz alatt is.
Amíg azonban Suhajda mindezeket véghezvitte, úgy érezte, hogy már több idő múlt el, mint az előző lebukás és fölmerülés között. Sokkal több idő múlt el.
Hatalmasan megriadt.
Fölugrott, lábolta a vizet, gyorsan, hogy ahhoz a ponthoz érjen, ahol a fia valószínűleg a vízbe pottyanhatott.
Közben egyre kiabálta:
- Jancsi, Jancsi.
Azon a ponton a cölöp mögött se találta. Erre két karjával hadarni kezdte a tavat lapát módra. Kotorta fönn és lenn, rendszertelenül, próbált a tó fenekére nézni, a zavaros víz azonban arasznyira sem engedte át tekintetét. Belemártotta eddig száraz fejét, szemét a csíptető üvege mögött kimeresztette, mint a hal. Kereste, kereste, mindenhogyan, az iszapba hasalva, könyökölve, guggon, újra és újra, körben forogva, oldalt billentve, módszeresen számon tartva minden talpalatnyi helyet.
De sehol se volt.
Mindenütt csak a víz volt, a víz ijesztő egyformasága.
Öklődve tápászkodott föl, mély lélegzetet vett.
Amíg lenn búvárkodott, homályosan azt remélte, hogy közben fia már kibukott, hogy kacagva áll majd előtte a cölöpnél vagy távolabb már, talán kabinjába szaladt felöltözködni. Most azonban tudta, hogy bármily hosszúnak is látszott az idő, ő csak egy-két pillanatig maradt a fenéken, s gyermeke nem mehetett ki a tóból.
A víz fölött olyan nyugalmat látott, olyan közönyt, amilyent eddig nem bírt volna elképzelni.
- Hé - üvöltött a part felé, s tulajdon hangját sem ismerte föl -, nincs sehol.
A legény, aki a lélekvesztőt szögezgette, tenyerével tölcsért csinált füléhez.
- Tessék?
- Nincs sehol - hörgött belőle a kétségbeesés.
- Kicsoda?
- Nem találom - ordította torkaszakadtából -, segítség.
A legény az evezőpadra tette a kalapácsot, lerúgta nadrágját - nem akarta összevizezni -, és a tóba lépett. Vágtatott, de úgy tetszett, kényelmesen jön. Suhajda addig még néhányszor lebukott, a vízbe térdelt, tovább haladt, hogy más irányban is keresse, aztán a távolságtól megrémülve, visszatért ahhoz a helyhez, melyet mintegy őrzött. A cölöpbe fogózkodott, hogy el ne szédüljön.
Mire a legény odaért, Suhajda elbódulva zihált. Nem tudott értelmesen felelni kérdéseire.
Mind a ketten csak ide-oda ténferegtek.
Istenesné a parton kezét tördelte.
Kiabálására húszan-harmincan össze is csődültek, csáklyákat, hálókat hoztak, sőt egy csónak is megindult a szerencsétlenség színhelyére, ami igazán fölösleges volt, hiszen a sekély víz itt nem lephetett el senkit.
Hamarosan híre futamodott a környéken, hogy "valaki a vízbe fulladt". Már mint tény.
Ebben a pillanatban Suhajdáné a parasztkertben a törökszegfűk között abbahagyta a horgolást. Fölkelt, a sötét kis szobába ment, ahol előbb Jancsika a fürdőnadrágját keresgélte, s az ajtót bezárva, elindult a part felé, amint megígérte neki.
Lassan lépegetett nyitott napernyője alatt, mely a tűző fény ellen oltalmazta. Azon gondolkozott, fürödjék-e. Elhatározta, hogy ma nem fürdik. De amikor az ördögcérnasövény felé érkezett, gondolatának fonala egyszerre megszakadt, összegomolygott, napernyőjét becsukta, szaladni kezdett, s szaladt egész úton, amíg a fürdőépületig nem jutott.
Itt már két csendőr állott meg a mormoló tömeg, többnyire parasztasszonyok. Sokan sírtak.
Az anya tüstént megértette, mi történt. Jajveszékelve támolygott a partra, a zárt csoport felé, melynek közepén kisfia feküdt. Nem engedték oda. Egy székre ültették. Ájuldozva kérdezgette, hogy él-e még.

Már nem élt. Több mint egy negyedórai kutatás után bukkantak rá, közvetlen a cölöp mögött, ahol apja állott, s mire kihúzták, a szíve nem dobogott, szembogarának fényérzékenysége megszűnt. Az orvos tótágast állíttatta, rázta belőle a vizet, fölpolcolta a mellkast, mesterséges légzést alkalmazott, tornáztatta a kis, halott karokat, sokáig, nagyon sokáig, majd percenként hallócsővel figyelte a szívet. Az nem indult meg. Erre műszereit táskájába dobta, és elment.
Ez a halál, mely hirtelenül jött, látszólag szeszélyesen, már valóság volt, oly örökkévaló, oly szilárdul megformált és meredt, mint a földgolyó legnagyobb hegyláncolatai.
Az anyát parasztszekéren szállították haza. Suhajda még mindig meggyszín fürdőnadrágban üldögélt a parton. Arcáról, csíptetőjéről csurgott a víz, a könny. Eszelősen sóhajtozott.
- Jaj nekem, jaj jaj.
Ketten támogatták föl. Kabinjába vezették, hogy végre felöltözzék.
Még három se volt.

1925

ELEMZÉS

Vázlat

1. **Expozíció**: a gyermek-felnőtt téma Kosztolányi műveiben
2. **Téma**:
   - egy hétköznapi történeten keresztül mutat be sorstragédiát
   - lélektani novella, apa-fiú, szülő-gyermek viszony, nevelés
3. **Elbeszélő**:
   - E/3., objektív, kívülálló, nézőpontváltó, korlátozott hatókörű
   - stílusa többnyire tényközlő, de vannak mondatok és metaforikus leírások melyeknek értelmező szerepe van.
   - **Értelmező mondatok**: (Suhajda) „ s élvezte, hogy a harag kitágította ereit, jótékonyan elűzte délutáni nyugalmát.” Suhajda animális, ösztönlényét hangsúlyozza. (Jancsi) „Az apját szinte nem is látta. Csak érezte. Mindenütt, mindenkor, gyűlöletesen.” Jancsi apakomplexusát érzékelteti. (Suhajda) „Mindenütt a víz volt, a víz ijesztő némasága.” Suhajda rémületét vetíti ki a vízre.
   - **Metaforikus beszéd:** „Fehéren sütött a nap.” A „fehéren” szó szokatlan kontextusban a rendkívüli eseményt vetíti előre. Szimbolikus színek: fehér nap, meggypiros nadrág. Fehér=hideg szín, Suhajda hidegsége fiával szemben. Piros = az anya varrta mindkettőjüknek a fürdőnadrágot − szeretet. Ördögcérnaösvény – beszélő név, út a halálba. Az emberi élet útvesztői.
4. **Szerkezet:**
   - klasszikus, realista novella

- a határhelyzetre koncentrál, nincs felvezetés, előtörténet
- a történetidő és a műidő megegyezik: fél óra. Tudatosan jelzi az időt a novella elején és végén. „Még három se volt.” Ennek is értelmező szerepe van: a tragédiák észrevétlenül következnek be, gyanútlanul élünk. Suhajda nincs tisztában magatartása következményeivel.

a) Expozíció:

- A felvezető mondat („Fehéren sütött a nap.”) megteremti a feszült légkört, minden fehér, hideg. Ellentét: forró nyár − hideg apa-fiú viszony, előrevetíti a halált

b) Határhelyzet:

- A felvezető dialógus bemutatja a családtagok közti viszonyt, megteremti a feszültséget, indirekten jellemzi a hősöket.
- Útban a tó felé a feszültség feloldódni látszik, az apa megenyhül, de a fiú görcsös marad. (Jancsi) ”bőrsaruja, amint futott, tapsikolta a port.” „szomjúságot érzett, inni akart, szükségére menni” . A megzavarodott gyermek ambivalens érzelmei, félelme.
- Fürdés: tetőpont − enigmatikus[1]. Bűnös-e az apa? Miben?

c) Befejezés:

- A kulcskérdést Kosztolányi nem értelmezi, az olvasóra bízza. A hősök további sorsát nem érinti, nem tudjuk, hogy az apában elindul-e az önreflexió folyamata. A „Jaj nekem, jaj, jaj.” mondattal hagyjuk magára a parton.

5. Előadásmód:

- komplex novella, a dialógusok és a narráció egyensúlyban vannak, de mindkét szövegtípus a belső történéseket vetíti ki szavakba, gesztusokba.
- Úgy boncolgat lélektani témát, hogy belső monológ nincs benne. Indirekt, realista előadásmód.

6. Jellemábrázolás:

- Többnyire indirekt jellemzés: szavaikon, tetteiken, gesztusaikon keresztül láttatja őket.
- A külső jellemzés lélektani folyamatokat jelez, de Kosztolányi közvetlenül nem pszichologizál, kerüli a szentimentalizmust.
- Beszélőnév: Suhajda

[1] rejtélyes

7. **A cím**: metonimikus, nem utal a tragédiára, könnyed történetet várnánk, ellentétben áll a mű témájával
8. **Konklúzió:** összehasonlítás *A kulcs* című novellával.

Kosztolányi Dezső életművében kiemelt helyet foglal el a gyermeki és a felnőtt világ különbözősége, olykor ütközése. Már második lírai kötetének, *A szegény kisgyermek panaszainak* is a gyermeklélektan volt az alaptémája. Freudhoz hasonlóan azt vallja, hogy személyiségünk meghatározó vonásai a gyermekkori élményekre vezethetők vissza. Mégsem lett freudista, kifejezetten patologikus hőse alig van. Csáth Gézával ellentétben, aki szintén a gyermeki lélek rejtelmeit kutatja, ritkán mutat be extrém eseteket. Kosztolányit a hétköznapi ember „láthatatlan" lelki történései érdeklik, a mindennapi traumák és tragédiák.

A *Fürdé*s az egyik legkoncentráltabb, legszűkszavúbb műve, mely egy család fél óra alatt beteljesedő tragédiáját adja elő. Jelentéktelen, hétköznapi történeten keresztül villant fel egy egész sorstragédiát. Lélektani novella, amelynek témája rétegzett. A konkrét történet − fürdőzés közben az apa vízbe dobja fiát, aki megfullad − önmagán túlmutat. Szűkebb jelentésben szól egy jellegzetes apa-fiú kapcsolatról, egy „klasszikus" apakomplexusról, tágabb értelemben a szülő-gyermek viszonyról, s egyetemes jelentésben a nevelés sorsformáló erejéről.

A novella elbeszélője író-elbeszélő, aki egyes szám harmadik személyben, nézőpontváltó kívülállóként adja elő a történetet, szűkszavúan, a lényegre szorítkozva. Korlátozott hatókörű, mert csak külső eseményeket ír le, a szereplők belső, lelki történéseiről nem számol be, nem pszichologizál. A szöveg túlnyomó részében objektív, elfogulatlan, de akad egy-két elejtett mondata és metaforikus közlése, amelyeknek értelmező szerepe van. Ezek az értelmező mondatok akkor jelennek meg, amikor a kívülálló szerepét leveti, s valamelyik szereplő szempontjából láttatja a történéseket. A novella során tehát váltogatja a nézőpontokat, hol a kívülálló, hol az apa, hol a fiú vagy az anya perspektívájából látjuk a világot. Nézzünk meg néhány értelmező közlést! A mű elején a család feszült dialógusát halljuk, az apa haragos, gúnyolódó mondatait, s ekkor Kosztolányi ezt írja: „ s élvezte, hogy a harag kitágította ereit, jótékonyan előzte délutáni nyugalmát." Később a Balatonban „Suhajdában a jó érzéstől ingerkedő, játékos kedv ébredt." Amikor Jancsi nézőpontjából láttatja Suhajdát, így ír: „Az apját szinte nem is látta. Csak érezte. Mindenütt, mindenkor, gyűlöletesen." A „vékonyka" fiú gyűlöli és csodálja apját: „Suhajda meggyszín fürdőnadrágjában lépett ki, egy kissé potrohosan, de izmosan, föltárva fekete szőrös mellét, melyet a gyermek mindig megbámult." Kosztolányi prózájában fontos szerepet töltenek be a metaforikus-szimbolikus elemek is,

amiket vezérmotívumként végigvisz a műveken. Már az első mondat metaforikus: „Fehéren sütött a nap.” A „fehéren” szó szokatlan kontextusban[1] a rendkívüli eseményt vetíti előre. A műben szimbolikus színek a fehér és a piros. A fehér hideg szín, amely Suhajda fiával szembeni ridegségét szimbolizálja, s egyben a halált vetíti előre. A meggypiros fürdőnadrágot az anya varrta mindkettőjüknek, ez a szeretetet, a melegséget jelképezi, s azt, hogy az anya megpróbál közvetíteni apa és fia között, igyekszik feloldani a konfliktust. Metaforikus jelentéssel bír a rejtélyesen hangzó „ördögcérnaösvény” is, amelynek beszélőneve Jancsi halálba vezető útját jelzi. Eseményrímként is visszatér. Mikor az anya utánuk megy a partra, épp az ördögcérnaösvénynél fogja el a rossz érzés, mintegy megérzi a tragédiát: „amikor az ördögcérnaösvény felé érkezett, gondolatának fonala egyszerre megszakadt, összegomolygott, napernyőjét becsukta, szaladni kezdett…” Az apából teljesen hiányzó empátia[2] jele ez. Szimbolikus hely tehát, amely félelmetes nevével az emberi élet útvesztőit, a lélek bonyolultságát jelképezi. A tragédia bekövetkezte után Kosztolányi egy szót sem ír Suhajda érzelmeiről, az apa döbbenetét a víz képébe vetíti ki metaforikusan: „Mindenütt a víz volt, a víz ijesztő némasága.” Megállapíthatjuk tehát, hogy az elbeszélő objektivitásra törekszik, de a szövegben elrejt értelmező elemeket, melyek segítik az olvasót az eligazodásban anélkül, hogy a mű didaktikus[3] lenne.

A novella szerkezete drámai feszültségkeltésre és késleltetésre épül. Az expozícióban megteremti a feszült légkört, a határhelyzethez érve, útban a tó felé és a vízben mintha feloldaná, majd a tetőponton váratlanul bekövetkezik a tragédia, amely visszamenőleg éles fénybe állítja az előzményeket. Ilyen megvilágító szerepe van magának a novellának, amit az expozícióban Kosztolányi előre is vetít: „Fehéren sütött a nap. Mint amikor éjjel fényképeznek, és villanóport gyújtanak…” A felvezető mondat szokatlan jelzőhasználata (fehér) hideg légkört teremt, ellenpontozva a nyári forróságot. Egyszerre vetíti előre a hideg apa-fiú kapcsolatot és Jancsi halálát, amelyet egy hasonlattal ér el: „olyan fehér volt, akár az írópapír.” − hiszen Jancsinak a füzetet kell tanulnia fürdőzés helyett. A mű időszerkezete szimbolikus. Az atmoszférateremtő bevezetés után rövid mondat jelzi: „Fél háromra járt.” − és máris a határhelyzetben vagyunk. Az idő hangsúlyozása csak az utolsó mondatban kap értelmező szerepet, mindössze fél óra kellett, hogy egy család tragédiája bekövetkezzen. „Az út a nyaralótól a tóig mindössze négy perc.” − közli az elbeszélő fölöslegesnek tűnő precizitással, ám ez a négy perc Jancsinak és az olvasónak is jóval hosszabbnak tűnik Suhajda

[1] szövegkörnyezet
[2] beleérzés, együttérzés
[3] tanító jellegű, „szájbarágós”

hallgatása miatt. „Még három se volt" − zárja le kegyetlen szenvtelenséggel a szöveget az elbeszélő, magára hagyva az olvasót, hogy maga értelmezze a történteket. A történetidő és a műidő tehát nagyjából megegyezik, ezzel is az események jelenvalóságát, közvetlen átélhetőségét éri el az író, mintha az olvasó nem kívülálló befogadó, hanem a történet közvetlen részese lenne. A szöveg következetesen végigvitt feszültségkeltésre épít, amelyben kulcsszerepet játszanak az előrevetítő elemek, ezek azonban csak a tragédia után nyernek többletjelentést. A nyári, viruló élet képeit megtörik a bizonytalan jövőt, a halált sejtető mozzanatok: (Jancsi) "Várta, hogy mi történik vele." „Tücskök ciripeltek a napfényben. Már feléjük lengett a víz édesen rothadt szaga is…" „Jancsi röpült a levegőben…A víz kinyílt, aztán rejtelmes zúgással, háborogva csapódott össze fölötte." Mikor a második dobásnál a gyermek nem bukkan fel, Kosztolányi azt írja: „A tó tündöklött, mintha millió és millió pillangó verdesné tükrét gyémántszárnnyal." A pillangó a lélek toposza már a görög mitológia óta, itt az élettel teli víztükör költői képe egyben Jancsi halálát szimbolizálja − egy gyermeki lélek halálát. A novella térszerkezete is a halálba vezető utat idézi: otthon − az úton − a tóban. A víz mint az élet toposza, a fürdés mint a felhőtlen életöröm ebben a műben visszájára fordul, a halál előhírnökei.

A novella szerkesztése ok-okozati viszonyt sejtet az előzmények és a halál között, mintha a feszültség egyenesen vezetne a tragédiához. Míg az apa lélekállapota a haragtól az ingerkedő játékosságig ível, a fiúban végig megmarad a görcsös félelem. Az olvasóban óhatatlanul az a kérdés merül fel: felelős-e az apa a fiú haláláért? Mi történt Jancsival? Talán félelmében túl sok vizet nyelt? Talán nekiütődött a cölöpnek? Ezekre a kérdésekre nem kapunk választ, nem kaphatunk. Az apa természetesen nem gyilkos, hiszen a vízben már jókedvűen, megenyhülve játszik a fiával, ez a baleset bárkivel megtörténhet. És mégis. Érezzük az apa felelősségét, de hogy mi a „bűne", csak a mű újragondolásával érthetjük meg.

A mű előadásmódja realista, az elbeszélő közvetlenül nem értelmez, csak közvetett módon (dialógus, metaforák, elhallgatás) nyújt kapaszkodókat az olvasónak. A szöveg komplex, melyben narratív[1] és dialogikus részek váltakoznak, s mindkét szövegtípus belső, lelki történéseket hordoz áttételes módon. Úgy boncolgat tehát lélektani kérdéseket, hogy nem él a belső monológ vagy az elbeszélői kommentár direkt[2] eszközével, a mélyben zajló folyamatokat a felszínen láttatja.

Jellemábrázolás szempontjából a szöveg rendkívül telített, szinte nincsen olyan eleme, amely ne hordozna önmagán túlmutató jelentést. A rövid, többnyire egyszavas dialógusok, a

[1] elbeszélői
[2] közvetlen

tömör, narratív részek az első sorokban felkeltett feszültség mindvégig való fenntartását szolgálják. A jellemábrázolás végig indirekt[1], a hősök személyisége fokozatosan bomlik ki szavaikon és tetteiken, gesztusaikon keresztül. Kosztolányi semmit nem mond a szereplők előtörténetéről, viszonyaikról, azonnal a határhelyzetben találjuk magunkat a felvezető dialógussal. A párbeszéd az apa és az anya között zajlik a fiú feje felett, akit az apa észre sem vesz, mi is csak késleltetve tudjuk meg, hogy az „őt" és a „rossz" szavak rá vonatkoznak. Ez a személytelen előítélkezés áll szemben a fiú elbeszélői megjelenítésével, melyben egy megfélemlített gyermek szánalomra méltó képe rajzolódik ki: „a lócán fölneszelt egy tizenegy éves fiú…Pislogott az apja meg az anyja felé." A „fölneszelt" igét állatokra alkalmazzuk, Kosztolányi tudatosan él az állat hasonlattal később is, ha a fiú viselkedését írja le. Amikor az úton követi apját, „óvatosan lopakodott melléje, mint a kutya…". „Csak akkor somfordált utána, amikor Suhajda hátraszólt: −Jöhetsz." Ez az állatanalógia nem véletlen, Jancsi valóban olyan, mint egy megfélemlített kis állat, s hogy miért, a novellakezdő párszavas dialógus világossá teszi számunkra. Az apa vizsgáztatja fiát latinból: „mi az: *dicsérni fognak engem*?" Már ezzel is megalázza, hiszen a puszta igeválasztás is gúny egy bukott gyermek esetében, mintegy predesztinálja[2] Jancsi kudarcát, aki össze is zavarodik. „Szóval a pótvizsgán is meg fogsz bukni." − szól a rideg előítélet. Ez indirekten azt is elárulja, hogy az apa tanult latint, akár segíthetne is a fiának a készülésben. Ezt azonban az elemző teszi hozzá, Kosztolányi itt a beszédes elhallgatás eszközével él. Az apa nem is a gyerekhez beszél, hanem egyes szám harmadik személyben a feje fölött hajtogatja a tehetetlenség szülői frázisait: „Én kiveszem őt az iskolából…Lakatosinasnak adom…Sírba visz ez a taknyos…" Íme: a személytelen, militáns [3] pedagógia csődje, mely csak arra alkalmas, hogy a gyerekben gátlásokat és félelmet alakítson ki, ahelyett, hogy a nehézségen való felülemelkedésben segítené. Suhajda frázisai olyan közkeletűek, talán ő is ezt hallotta az apjától, hogy nyugodtan kijelenthetjük: ő a lelkileg analfabéta apa és egyben nevelő archetípusa, aki militáns módszerekkel próbálja fenntartani tekintélyét, legfőbb pedagógiai eszköze a büntetés. Vele szemben áll az anya mintegy ellenpontként, aki az apai szigort igyekszik ellensúlyozni. Ő a másik véglet, aki engedékenységével ugyanúgy megzavarja a gyereket, és persze a férjét is, hiszen „felülírja" annak döntését azzal, hogy ráveszi őt, vigye a fiút is fürödni a tiltás ellenére. „Jancsi nem értette, hogy mi történt, hogy mit jelent anyjának a közbelépése…" Kosztolányi tudatosan hangszereli az ő mondatait is. Az anya is egyes szám harmadik személyben beszél róluk, a

[1] közvetett
[2] eleve elrendeli
[3] katonai

fejük fölött: „De tanul …Apa majd elvisz fürödni.” A fej felett való elbeszélés, a másik ember egyes szám harmadik személyben való megidézése, miközben jelen van, azt mutatja, hogy a családban bensőséges, személyes hangú párbeszéd nem folyik, a gyermek kudarcának okát (megbukott) nem beszélték ki. Az anya ugyan utal rá : „Fél tőled.”, de ezen túl nem bonyolódik a férjével szülői megbeszélésbe. A szelíd anyai erőszak ugyan véget vet a vitának, de apát és fiát elbizonytalanítja. Ha beleegyezik, az apa következetlen lesz önmagával szemben, hiszen Jancsinak még két nap büntetése van. Ezért szóban nem reagál, csak tétova viselkedése jelzi, hogy haragja már elpárolgott: „megállapodott egy köszmétebokor mellett, mintha késlekedő fiát várná.” Ez is az antipedagógia jele, Suhajda ingadozó ösztönlény, akit pillanatnyi hangulata befolyásol, fia nevelésében nincs tudatos elv, csak eltanult, rossz minta, érzelmeit sem fékezni, sem kifejezni nem tudja kellő hatásfokkal, szinte minden gesztusával megalázza a fiút. Engedi ugyan, hogy kövesse őt a tóhoz, de egész úton néma, egy szót sem szól fiához. „Jancsi, akit az iménti örömhír fölpezsdített, most elszontyolodott, búsan lépegetett, szomjúságot érzett, inni akart, szükségére menni, szeretett volna visszafordulni, de félt attól, hogy apja megint rárivall, s így a helyzetet, melyet csatlakozásával teremtett, a rosszabbtól való félelmében vállalnia kellett.” A lelki folyamatokat Kosztolányi fiziológiai[1] áttételeken, a testbeszéd leírásán keresztül jeleníti meg. Ebben Arany János nagy tanítványa, aki egyetlen, apró gesztus leírásával képes volt összetett érzelmeket tükröztetni. Jancsi örömét egy igei metaforába vetíti ki: „bőrsaruja…tapsikolta a port.” A tragédia bekövetkezte után is, amikor Suhajda rémülten keresi fiát a vízben, igei metaforákkal érzékelteti a férfi félelmét: „lábolta a vizet”, „két karjával hadarni kezdte a tavat lapátmódra”, „Öklődve tápászkodott föl.” A fiú és az apa közti testi különbség hangsúlyozása, a gyermek véznasága az apa robosztus maszkulinitása[2] mellett már önmagában elég egyfajta komplexus kialakulásához, amit az apa beszédstílusa csak felerősít. Ha kigyűjtjük Suhajda fiához intézett szavait, tanulságos „szótárat” kapunk: „Hát …mi az: *dicsérni fognak engem*?”, „Szóval a pótvizsgán is meg fogsz bukni.” , „Ne tanulj. Sohase tanulj. Fölösleges.”, „Jöhetsz.”, „Félsz?”, „Gyáva vagy, barátom.”, „Rossz?”, „Na.” Sehol egy megszólítás, csupa személytelen, ironikus vagy kifejezetten gúnyos, foghegyről odavetett szó. A gyermek nevét is csak akkor ejti ki először, amikor az többé már nem merül föl a vízből. Ez is tudatos írói eszköz, az apa csak akkor szólítja nevén a fiát („Jancsi, Jancsi.”), csak akkor mutat ezáltal érzelmet, amikor már késő. Egészen idáig idomítandó állatként kezelte a fiát, jellegzetes apai melléfogással azt hitte, hogy a férfias erőt az érzelmek ki nem mutatása, a szenvtelen szigor jelenti. Valójában nem

[1] testi
[2] férfiassága

rendkívüli személyiség, nagyon is tipikus apamodell, természetesen rossz értelemben. Kettejük kapcsolata klasszikus, freudi értelemben vett apakomplexust mutat, a nyomasztó, autoriter[1] apa elfojtja a fiú személyiségét, így az kudarcorientált lesz, tele kisebbségi érzéssel. Suhajda neve beszélőnév, a „suhint" ige sejlik fel benne kettős értelemben: egyrészt utal a végzetes suhintásra, amivel az apa a vízbe hajította fiát, másrészt egy szóba tömöríti Suhajda „hirtelen", megfontolatlan természetét, hiszen már a konkrét dobás előtt szinte minden szavával suhintott egyet a fián. Igazi bűne a lélekgyilkosság, amit öntudatlanul követett el már régóta és folyamatosan. Jancsi valójában sebzett lélek, ezért idézi a pillangók képét a fulladás után Kosztolányi a víztükrön. Az apa bűne ez: a lelket fojtotta meg a fiában.

A novella címe metonimikus, csak egy cselekményrészletet emel ki a történetből, ami önmagában nem utal a témára. Éles ellentétben áll azzal, hiszen a *Fürdés* címet olvasva felhőtlen, könnyed történetet várnánk, mint ahogy Suhajda is felhőtlen, könnyed játéknak szánta a fiával való fürdőzést. A cím tudatos jelentésnélkülisége azt sugallja, milyen gyanútlanul és önreflexió[2] nélkül élik az emberek az életüket, s milyen villámcsapásként sújtanak le ránk tragédiák, amiket megelőzhetnénk, ha tudatosan felmérnénk szavaink és tetteink hatását, olykor sorsfordító jelentőségét.

A *Fürdés* párhuzamba állítható Kosztolányi egy másik novellájával, *A kulcs* cíművel, amelyben szintén apa és fia kapcsolatát boncolgatja, tágabb értelemben a gyermeki és felnőtt világkép, magatartás ütközését. Abban is traumát okoz a főszereplő kisfiúban a két világ konfliktusa, a felnőtt lét labirintusába tévedt gyermek apamítosza foszlik szét, s okoz talán egy életre kiható komplexust. A *Fürdés*ben finoman felsejlik az Ödipusz-komplexus is: „Az apját szinte nem is látta. Csak érezte. Mindenütt, mindenkor, gyűlöletesen." Kosztolányi, mint a bevezetőben írtam, mégsem lett freudista, a pszichoanalízisből csak annyit vett át, amennyi termékenyítően hat az olvasói képzeletre, azaz elgondolkodtat, de hősei nem egyismeretlenes egyenletek, sokkal bonyolultabb lények, akik a lélek törékenységének titkát hordozzák.

[1] tekintélyelvű
[2] önértelmezés, önmagunkon való gondolkodás

Kosztolányi Dezső

Paulina

Az Aventinuson volt egy kurtakocsma. Matrózok jártak oda éjszakánként, s piros bort iddogáltak.
Paulina, a kis maszatos konyhalány hordozta a tálakat. Vörös haja volt, és kék szeme.
Egyszer, amint elhaladt egyik asztal mellett a pörkölt hallal, valami kappadóciai hajóács ijedten a tunikájához kapott, és fölugrott.
- Hol a pénzem? Megloptak. Tolvaj - rivallt -, tolvaj.
Kavarodás támadt. Közben a tolvaj - egy hajóslegény - kereket oldott.
- Ez volt - mondták többen, s körülvették Paulinát.
A lármára az utcáról két praetori katona rontott be, csörrenő karddal: az éji őrség.
Elővették a rabszolgalányt.
- Ide azzal a pénzzel.
- Nincs nálam.
- Akkor velünk jössz, babám.
- Nem - sikított Paulina -, nem. Én ártatlan vagyok - s meg se moccant.
- Indulj - vezényelt az egyik katona - az alacsony és kancsal -, s úgy meglökte a lányt, hogy az kitántorgott az utcára.
Ott megint csak állt, mint a cövek.
Erre a másik katona - a magasabbik - a karjához ért. - Ne nyúlj hozzám - ordította a lány. - Hagyj engem. Mert megharaplak.
A katona nevetett.
De amikor megragadta a karját, hogy előretuszkolja, a lány ráugrott, mint egy vadmacska, s végigkarmolta az orrát. A katona vére csurgott.
Most a kancsal próbálkozott. Paulina hirtelen feléje fordult. Arcul köpte.
- Disznók - sivalkodott, s kibomlott vörös haja, és izzott a kék szeme -, disznók. Emberek, segítsetek. Emberek, én egész nap dolgozom, szegény vagyok, ártatlan, esküszöm az anyám sírjára, és édesanyám sírjára, ártatlan. Emberek, emberek.
Az emberek, akik a csöndes nyári éjszakában ballagtak, ámulva nézték a két zsoldost. Dulakodtak a lánnyal, ököllel-karddal verték. Mégse bírtak vele.
Aztán fölnyalábolták, s úgy vitték.
- Dögök - üvöltött a levegőben, kalimpálva lábaival -, dögök. Öljetek meg. Gyilkoljatok. De azért kikiabálom, hogy ez a ronda, ez a kancsal, múltkor a kocsmában meg akart ölelni. Gazemberek, gazemberek. Mindnyájan gazemberek. Minden zsoldos gazember. Az uratok, Caesar is gazember. Caesar is gazember. Jupiter - hadonászott a kezeivel az üres égbolt felé.
A szörnyű ordításra, mely nem csitult Róma utcáin, fölébredtek az emberek. Hálóköntösben, papucsban csoszogtak a kapuk elé, s hallgatták ezt a vad rikácsolást, a hangot, az óriás hangot, mely utcáról utcára haladt a rabszolgalánnyal együtt. Sárga telehold lebegett a Colosseum fölött.
Amikor Mutius Argentinusnak, a sztoikus bölcsnek villája elé értek, a lány még mindig átkozódott, dühöngött. Hangja el nem rekedve rikoltozott az éjszakában.
A bölcs ezen a kései órán Rufusszal, a költővel csevegett az atrium szökőkútjánál.
Mind a ketten fölálltak a márványpadról, s bámultak, míg a jajveszékelő nembert el nem cipelték. De hangját még azután is sokáig hallották a sötét kis utcákból.
- Miért kiabál? - kérdezte a bölcs. - Mit akar?
- Igazságot - felelte a költő.
- Nevetséges - jegyezte meg a bölcs. - Minden indulat nevetséges.
- Minden indulat fönséges - szólt a költő. - Milyen fönséges volt ez a lány, milyen hatalmas. Aki haragszik, az, akinek igaza van, hatalmas. Ennek a lánynak is igaza lehet.
- Miért gondolod?
- Mert úgy haragudott.
- Mit ér vele? - kérdezte tűnődve a bölcs. - Az őrszobában majd agyba-főbe verik. Vagy el se jut odáig. Belökik a Tiberisbe.
- Az mindegy - mondta a költő. - Az igazság az utcán ment, és ordított. Mi pedig meghallottuk a szavát. Fölriadtunk ágyunkból, nem bírunk többé aludni, nem tudjuk folytatni előbbi vitánkat. Róla gondolkozunk. Az igazságról. Lásd, még mindig erről beszélünk. Ez is valami.

1929

ELEMZÉS

Vázlat

Bevezetés:

- a parabola jellemzői − ősi műfaj (népmesék, bibliai példázatok)
- modern parabola − mindhárom műnemben − líra: Arany János: A fülemüle, epika: Sánta Ferenc : Az ötödik pecsét (regény), Kosztolányi: Paulina (novella), Sütő András: Csillag a máglyán (dráma) − világirodalmi példák (Villon, Brecht, Orwell)
- a modern parabola jellemzői : két jelentéssík : 1. konkrét történelmi múltban játszódó történet 2. szimbolikus jelentéssík: bármely korban érvényes erkölcsi vagy filozófiai üzenet

Téma

- Történet: az ártatlanul megvádolt és elfogott konyhalány (Paulina) meghurcoltatása, végig hurcolása Róma utcáin – az emberek reakciója
- Téma: a zsarnokság természetrajza − örök téma − a zsarnokság mindig szélsőséges magatartásformákat vált ki: behódolást vagy lázadást

Az elbeszélő : E/3, objektív, nézőpontváltó, dialogikus novella, az elbeszélői ítélet rejtőzködik, szimbolikus elemek: vörös haj, kék szem, sárga telehold

Szerkezet:

- in medias res kezdés, nincs előtörténet, azonnal a határhelyzet következik − két határhelyzet: Paulina ártatlan megvádolása − zsarnokság
- ellenpontozó szerkezet : fokozatos feszültségkeltés addig, amíg Paulina eljut a lázadás tetőpontjáig: „Caesar is gazember.” − innen a feszültség oldása − ellentét: Paulina indulatos lázadása és az emberek közönye
- konklúzió: a sztoikus bölcs és az ifjú költő reakciója − az írástudók szerepe − a sztoicizmus relatív igazsága − az utolsó mondat ellen (Ez is valami.) lázadozik az olvasó morális tudata
- térszerkezet: szimbolikus − rövid idő alatt bejárjuk Róma utcáit, a társadalmat (a köznéptől az írástudókig)

Befejezés: a novella továbbgondolása

A parabola, magyarul példázat az egyik legősibb műfaj, eredetileg rövid történet, amely valamilyen erkölcsi tanulság allegorikus illusztrálására szolgál. Valójában a népmesék is a parabola műfajába tartoznak, akárcsak az ó- vagy újkori állatmesék, illetve a bibliai példabeszédek. A parabola mindhárom műnemben megél, lírában annak tekinthető Coleridge *A vén tengerész* című balladája, Arany Jánostól *A fülemüle,* az epikus művek közül idetartozik például Orwell regénye, az *Állatfarm* vagy Sánta Ferenc *Ötödik pecsét* című műve. A parabola novellára példa a most elemzendő *Paulina*, a drámában parabolának tekinthető Brecht *A szecsuáni jólélek,* illetve Sütő András *Csillag a máglyán* vagy Székely János *Caligula helytartója* c. alkotása.

A parabolának, akárcsak az allegóriának, két jelentéssíkja van: a konkrét, általában a történelmi múltban játszódó történet, amelynek van egy más, hasonló vagy minden korban érvényes erkölcsi vagy filozófiai üzenete, ez a történet absztrakt jelentéssíkja.

Kosztolányi több parabola novellát írt, ilyen a *Paulinán* kívül a *Caligula* című is. Saját kora, a két világháború közötti magyar társadalom politikai-erkölcsi kritikáját szereti ókori történetekbe burkolni, a két novellán túl ilyen műve a *Néró, a véres költő,* illetve a *Marcus Aurelius* c. novella is.

A *Paulina* története rendkívül rövid, egy ártatlanul megvádolt konyhalány meghurcoltatása. A történet, ahogyan azt az epikus műveknél már megszoktuk, önmagán túlmutat, egy elvontabb téma kifejtésére szolgál. Ez a téma jelen esetben a zsarnokság természetrajza, a mindössze kétoldalas műben Kosztolányi a klasszikus tragédiák drámai erejével mutatja meg az elnyomó hatalom társadalomra gyakorolt hatását.

A zsarnokság mindig szélsőséges magatartásformákat vált ki az emberekből: a félelemből fakadó aktív, azaz a hatalmat kiszolgáló, vagy passzív, azzal szembeszállni nem merő behódolást, és a másik szélsőséget, a lázadást. A zsarnokság következtében az emberek erkölcsi érzékük ellenére élnek és cselekszenek, a gondolkodó emberben ez nemcsak félelmet, hanem bűntudatot is fakaszt. Gyakori reakció, hogy védekezésül valamilyen apológiát, felmentő ideológiát találnak ki, amint ezt látjuk az adott mű két írástudójának párbeszédében is. A *Paulina* azt mutatja meg, hogyan reagál a zsarnokság és a lázadás kettős határhelyzetére a társadalom. Míg Paulinát végighurcolják Róma utcáin, szimbolikus értelemben bejárjuk a társadalom szinte minden rétegét, a legalsótól az átlagpolgáron át az írástudókig.

Mint epikus műveknél általában, tanácsos itt is először az elbeszélő személyének tisztázása, hogy megértsük, milyen (objektív vagy szubjektív) nézőpontból látjuk az eseményeket és a hősöket.

A *Paulina* dialogikus novella, amelyben narráció alig található, így közvetlenül a hősök szavain, azaz egyenes beszéden keresztül kapunk információkat. Az elbeszélő egyes szám harmadik személyű, objektív és nézőpontváltó, ez utóbbi azért fontos, mert a főhőst mindig annak a környezetnek a szempontjából látjuk, ahol éppen van, pontosabban ahol éppen meghurcolják. A Paulina kiabálására álmukból felvert emberek „*vad rikácsolást*" hallanak, a filozófus és a költő „*jajveszékelő némbert lát*" a lányban, akit az elbeszélő a mű elején az együttérző „*kis maszatos konyhalány*" jelzővel illet, s akit majd a zsoldosoknak ellenszegülő „*vadmacska*"-kén látunk. Ez a nézőpontváltó narráció kiválóan alkalmas arra, hogy az alkotó elidegenítse magától a történetet, miközben az olvasó számára lehetővé teszi több szempont átélését. Hogy ki milyennek látja a lányt, az árulkodik jelleméről, közönyéről, ellenséges érzületéről vagy részvétéről. Az írói ítélet tehát nehezen tetten érhető, az elbeszélő abszolút háttérbe vonul, csupán indirekt nyelvi eszközök állnak rendelkezésünkre az értelmezésben. Mint sok művében, Kosztolányi itt is él szimbolikus elemekkel, ezek: Paulina vörös haja és kék szeme, az „üres égbolt", és a Colosseum felett lebegő sárga telehold.

A novella tér-és időszerkezete tudatosan felépített és szimbolikus. Éjszaka van, s tudjuk, hogy az éj általában a halál toposza, ami itt most Paulina valószínűsíthető halálát vetíti előre, de nemcsak azt. Amikor Paulina kétségbeesetten segítségért kiabál, Kosztolányi azt írja: „*Jupiter − hadonászott a kezeivel az üres égbolt felé…[…] Sárga telehold lebegett a Colosseum fölött.*" Az üres égbolt egyrészt azt szimbolizálja, hogy Paulina szenvedését még az istenek sem látják, hogy nincs számára sem égen, sem földön védelem. A császári hatalmat és kegyetlenséget jelképező Colosseum feletti telehold pedig a zsarnokot jelképezi, aki még éjszaka is jelen van, mintegy folyton figyelő, szinte természetfölötti hatalomként, ami elől nincs menekvés. Az, hogy Paulina kiáltozása az embereket álmukból veri fel, szintén szimbolikus − ráébreszti őket helyzetükre, tudatosítja bennük a zsarnokságot. Közönyük azonban arról árulkodik, hogy öntudatlanul is menekülnek az igazság elől.

A novella térszerkezete lineáris, Paulina meghurcoltatásának útját követjük a kurtakocsmától, a társadalom alsó rétegeitől az átlagpolgárok lakóhelyén át az írástudók házáig − valójában azt követjük nyomon, hogyan reagál Róma népe a kettős határhelyzetre: egyrészt a zsarnokságra, másrészt az az ellen lázadó hős erkölcsi kihívására. A sztoikus bölcs házánál elveszítjük Paulinát, további sorsa azonban megjósolható: „*Az őrszobában majd agyba-főbe verik. Vagy el se jut odáig. Belökik a Tiberisbe"* − mondja a filozófus, ezzel mintegy indirekt módon kapunk információt a Rómában uralkodó zsarnokság hatalmi gépezetéről, s arról, hogy az alattvalók tudatában vannak az önkénynek.

Az expozíció rendkívül szűkszavúan jelzi a történet helyszínét és idejét, részletező leírás vagy atmoszférateremtés helyett in medias res, azonnal a határhelyzetbe csöppenünk. Ez a fajta szűkszavúság teszi alkalmassá a cselekményt arra, hogy bárhol, bármikor megtörténhetőként éljük meg. A hős felvezetése is csak jelzésszerű: „*Paulina, a kis maszatos konyhalány hordozta a tálakat. Vörös haja volt és kék szeme."* A „kis maszatos konyhalány" jelzős szerkezet egyszerre naturalista és együttérző, a ritkaságba menő vörös haj és kék szem először csak Paulina külsejének másságát emeli ki, hogy azután viselkedésével erkölcsi „másságát", valójában bátorságát és hősiességét hangsúlyozza a többiek behódolásával, gyávaságával szemben: „*Disznók − sivalkodott s kibomlott vörös haja és izzott a kék szeme…"*

A novella nem más, mint a „történelem alulnézetben", hiszen hősei köznapi hősök, többségükben átlagpolgárok, mint a két zsoldos is, akik Paulinát ártatlanul elhurcolják. Ez is a zsarnokság hatalmi gépezetét jellemzi, nevezetesen azt, hogy az önkény alatt soha, senki nincs biztonságban, mert nem létezik az ártatlant védelmező jog, a hatalom kiszolgálói nyugodtan önkényeskedhetnek.

A cselekmény a drámai feszültségkeltésre épül, Paulina bátorsága fokozatosan nő hősiességgé. Először csak a katonákkal szembeni bátor kiállása tűnik fel: „állt, mint a cövek", s mikor végleg egyedül marad harcában, mert senki nem áll ki mellette, az üres ég felé kiáltja: „ *Az uratok Caesar is gazember. Caesar is gazember."* Az önvédelemtől a hatalom elleni lázadásig jut el, s erkölcsi tisztaságát az elbeszélő azzal is jelzi, amivel az egyik zsoldost vádolja: el akarta őt csábítani, de Paulina nem hagyta.

Miközben a lány egyre vadabbul küzd igazáért, és válik belőle a hatalom ellen lázadó hős, egyre nagyobb közöny veszi körül, marad reménytelenül magára. Róma polgárai kettős kihívással szembesülnek: a zsarnoksággal, aminek behódolnak, illetve az az ellen lázadó hős erkölcsi kihívásával, amely elől a közönybe menekülnek: „*ámulva nézték…[…]…s hallgatták ezt a vad rikácsolást…*". Az átlagpolgároknak csak a közönyével szembesülünk, a két írástudónak azonban a gondolatait is halljuk, s ezzel Kosztolányi kiemeli őket a tömegből. Elejtett szavakból megtudhatjuk, hogy a sztoikus bölcs gazdag ember, hiszen villában él, amelynek átriumát szökőkút frissíti. Ezek a látszólag lényegtelen részletek nagyon is fontosak, hiszen az írástudó jóléte éles ellentétben áll Paulina szegénységével és kiszolgáltatottságával.

A filozófus és az ifjú költő látszólag kétféleképpen reagál a lázadásra, valójában ők is mindketten a passzív behódolást képviselik. A bölcs a sztoicizmus filozófiáját vallja, azaz a bölcs belenyugvás, a szenvedélymentes szemlélődés életszemléletét. „*Minden indulat*

nevetséges…[…] Mi ér vele?" − és megjósolja Paulina várható halálát. Ha érzelemmentesen szemléljük a sztoikus bölcs szavait, igazat kell adnunk neki, hiszen Paulinának tényleg semmi esélye. Racionálisan szemlélve a tényeket, a filozófusnak igaza van. Az olvasó morális tudata azonban lázadozik a „nevetséges" jelző közönye ellen, s hamar készen is vagyunk az ítélettel: könnyű a sztoicizmust hirdetni egy villában hűsölve, de vajon érvényes-e a bölcs belenyugvás szemlélete Paulina szemszögéből? És egyáltalán: etikus magatartás-e a bölcs belenyugvás egy írástudótól, aki tisztában van a zsarnoksággal, az emberek szenvedésével? Ugyanez a kérdés vetődik fel Csehov *A 6-os számú kórterem* c. elbeszélésében is, amely ugyanúgy a sztoicizmus bölcsességének relativitását mutatja be. Ott is a lázadó és a sztoikus magatartás ellentétére épül a gondolatmenet, s Csehov konklúziója az, hogy a zsarnoksággal szemben a sztoicizmus is egyfajta meghunyászkodás, önigazoló apológia csupán.

Itt fontos megállnunk, mert Kosztolányi életművéből tudjuk, hogy emberi és írói példaképe Marcus Aurelius, a nagy sztoikus filozófus volt. A *Paulina* azonban azt bizonyítja, hogy az író saját filozófiáját is képes kívülről vizsgálni, kritika tárgyává tenni, vagyis nem vált a sztoicizmus dogmatikus követőjévé.

Az ifjú költő látszólag ellentmond mesterének: „*Minden indulat fönséges…[…] Az igazság az utcán ment és ordított…[…] Róla gondolkozunk. Az igazságról."* Beszédes mondatok, hiszen innen tudjuk, hogy Caesarról ők is ugyanúgy gondolkoznak, azaz Paulina szavával élve: gazember. „*Lásd, még mindig erről beszélünk. Ez is valami*." Racionálisan neki is igaza van, az „ordított" ige használata és az utolsó mondat közönye azonban újfent felzaklatja (legalábbis fel kellene, hogy zaklassa) az olvasó erkölcsi tudatát, hiszen ezenközben egy ártatlan embert kínoznak, és senki sem akad, aki védelmére kelne. Az utolsó mondat tudatosan provokatív volta továbbgondolkodásra készteti a befogadót, s nyilván ez is volt a célja. Gondolkodjunk akkor tovább!

Mielőtt a gyávaság vagy az erkölcstelenség vádjával lesöpörnénk a két írástudó reakcióját, idézzük fel a zsarnokságról szóló nagy tragédiákat, például az *Antigoné*t, a *Hamlet*et vagy a *Bánk bánt*! Mindegyik azt bizonyítja, hogy a zsarnokság mindig eltorlaszolja a törvényes utakat, a hatalomnak sem az eszéhez, sem a szívéhez nem vezet út. (Ha vezetne, nem lenne zsarnok.) Ezért is van az, hogy ezen tragédiák mérlegelő hősei (Iszméné, Haimon, Hamlet, Bánk), akik a törvényes utat járnák, kudarcot vallanak. Ha olyan olvasók vagyunk, akik az életben tapasztalták meg a zsarnokságot, azt is tudjuk, hogy az emberek túlnyomó többsége a római átlagpolgárokhoz és írástudókhoz hasonlóan viselkedik − ha passzívan is, de behódol, félti az életét.

Ezért kell megbecsülnünk a Paulinákat.

Kosztolányi Dezső

Az utolsó fölolvasás

Amint szokta, az utolsó pillanatban ugrott föl a vonatra. Poggyászát bevágta egy félfülkébe. A kerekek gurulni kezdtek a síneken.
Sötét, téli délután volt.
Álmosan, a virrasztástól véres szemmel bámult ki az ablakon. Nézegette a hómezőket, a fölöttük röpködő varjakat, ezt a nagy, fehér-fekete tájképet, aztán akkorát ásított, mintha az egészet el akarná nyelni, lehúzta az ablakfüggönyt, hogy semmit se lásson, és mint minden alkalommal, amikor belekezdett valamibe vagy amikor túl volt valamin, rágyújtott.
Most az utazásba kezdett bele, és az induláson volt túl. Ezért, mihelyt elszívta egyik cigarettáját, a másikra gyújtott.
Valahova vidékre igyekezett, egy fölolvasásra.
Hányadik fölolvasásom lehet már ez, tűnődött magában, talán a századik is, ha nem a százötvenedik, két és fél évtized óta. Egyszer robotnak nevezem, máskor kötelességnek. Valójában ez az életem értelme, kielégülése, ünnepnapja: az úgynevezett dicsőség. Úti élménynek sincs különb, mint bekukkanni egy ismeretlen városba, látni, amint így napszállatkor a gyermekek az iskolából hazafelé bandukolnak a havas utcákon, meglopni testvéri közösségüket, beszagolni egy vendéglőbe, végigsétálni a főutcán, aztán máris szaladni a szállóba, készülődni, másnap pedig rövid tapsmámor és pezsgőcsömör után továbbröpülni, mintha az egész csak álom lett volna. Jaj, mennyi ilyen emlékem van ezekről a fölolvasásokról. Emlékezem vasárnapi ebédekre, mert rendszerint szombaton rándultam le, és vasárnap még ott fogtak, a vasárnapi ebédek arany húsleveseire, melyekben duzzadtan úszkáltak a tüdős táskák, a paradicsommártások szinte harsány, hősi pirosára, s a tortaépítmények felhőkarcolóira is. Emlékszem elkallódott barátaimra, begyöpösödött osztálytársaimra, akik a fölolvasást követő reggelen, amíg ágyban dőzsöltem még félálomban, váratlanul bukkantak föl szobám hátterében, szájukon egy emlékeztető, bocsánatot kérő s mégis vádoló mosollyal, hogy bár elfeledten és névtelenül, de azért még a világon vannak. Emlékezem egy nyájas családra, mely szállóvendégül látott, lakószobámra, melyet annyira kényelmessé és otthonossá próbált tenni, hogy sohasem éreztem magam benne se kényelmesen, se otthonosan, s ha egyedül maradtam, akkor is állandóan hajlongtam és mosolyogtam, mintha közelemben lettek volna szeretetre méltó házigazdáim, akik a fal mögött is mozdulataimat lesték, és amikor mosakodni akartam, ők maguk szivattyúztak vizet alkalmi mosdómba. Emlékszem tisztelőimre, akik az utcasarkon egy oszlop mögül törtek rám, hogy kezem vonását kérjék, és műkedvelő írókra, akik úgy nyújtották át kéziratukat, mint királynak holmi életbe vágó kérvényt, a hódolat rózsáival átkötve vagy pedig orv fenyegetést burkolva belé, mint tőrt a merénylők. Emlékszem egy nagyváradi kávéházra, még a régi béke idejéből, ahol a pincérek fülem hallatára azon vitatkoztak, hogy melyik volt a múlt vasárnap az "életszagúbb" szonett. Emlékszem kedves nénikékre, akik azzal gyanúsítottak, hogy lenézem ételremeküket, mert - hiába - nem pesti az, és részint azon csodálkoztak, hogy nem eszem belőle eleget, részint pedig azon, hogy annyit eszem belőle, s mint költő nem vetem meg az ilyen prózai dolgokat. Emlékezem, hogy vonszoltak ide és oda megtekinteni egy árvaházat vagy egy vágóhidat, egy képtárat vagy egy járványkórházat, s mint mondtam mindenről tartózkodó, de elismerő szakvéleményt, én, aki az íráson kívül semmihez a világon nem értek. Emlékezem aztán leányokra és asszonyokra, akik ilyenkor a véletlen tündér szeszélyét és végzetét hozták nekem. Minden fölbogozhatatlanul együtt van ezekben a kirándulásokban, melyek sohasem ugyanazok, és mégis mindig ismétlődnek. Beh szépek is voltak, sóhajtott. Jó volna még élni egy darabig.
Nyolc felé járt. Esti fölrántotta az ablakfüggönyt. Künn már a hósík is olyan fekete volt, mint a varjak. Mindenütt áthatolhatatlan, sűrű köd gomolygott. "Kilenckor kezdődik a fölolvasás, gondolta, csak annyi időm marad, hogy a szállóban átöltözzem." Nyújtózkodott. Mellénye felső feléből kihúzott egy barna üveget. Bevett valamit, amitől szeme azonnal csillogni kezdett. Újra rágyújtott. Néhány perc múlva kivilágított kupolák sugárkévéi törtek át a homályon, víztartályok és gyárkémények integettek feléje, aztán a kalauz beszólt, hogy megérkezett.
Átadta a poggyászát, leugrott a pályaudvarra, a sínek közé, ahol egy homályos csoport közeledett feléje, a Közművelődési Egyesület serény elnöke, ifjú feleségével meg egy sápadt, ismeretlen, szótalan fiatalemberrel. Amint ilyenkor szokták, megkérdezték tőle, hogy jól utazott-e, nem fáradt-e el túlságosan, s miután ő erre valamit makogott, kocsiba ültették, elmondták, hogy az est iránt városszerte "óriási az érdeklődés", noha még "nem adtak el minden jegyet", és vitték a szállóba, az Aranysasba, amelynek a másik szárnyán mindjárt ott a színpad is, úgyhogy neki csak majd át kell sétálnia.
A sápadt, ismeretlen, szótalan fiatalember, aki az est rendezője volt, "rendkívüli tapintattal" a szálló előcsarnokába kísérte őt, megvárta, amíg a fölvonóra száll, és "eltávozott".

Már javában zakatolt a fölvonó, amikor Esti fölfigyelt, hogy mégiscsak érik néha meglepetések. Soha életében nem járt ilyen furcsa vidéki szállóban. A fölvonó nyargalt, robogott, immár percekig, egyre följebb és följebb.
- Hová megyünk? - kérdezte a kisfiút.
- Föl - válaszolt a kisfiú, és mutatóujjával a magasba bökött.
- Hányadik emelet?
A kisfiú erre nem felelt, mert a fölvonó még egyet-kettőt zökkent, aztán nagy zajjal megállapodott. Némán vitte előre bőröndjeit a hosszú és szűk folyosón, melyen szürke gyökérszőnyegek szaladtak a szürkére festett egyforma ajtók mentén. Az egyik ajtót kinyitotta.
- Tessék parancsolni - mondta.
- Ez a szobám? - érdeklődött Esti, a gőzfűtéstől pállott levegőben a szoba közepére ment, és körültekintett. Egy nagy tükröt látott, oldalt az ágyat, szemben pedig a kerevetet. Bólintott, és elküldte a kisfiút. Kinézett az ablakon. Lenn, egészen mélyen lenn a hegyeken egy kisváros szétszórt házacskái hevertek a lámpafénytől sugárzó, sárga, meleg ablakokkal, mint gyermekkori színházának feledhetetlen díszletén. Sokáig gyönyörködött ebben. Egy zömök kőtorony körül a hullongó hóban varjak keringtek.
- Siessünk - biztatta magát, és nekilátott.
Önborotvapengéje harsogva szántott végig arcán, forró vízben mosakodott, aztán bőröndjéből egymás után rebbent elő a fehér ing, a fehér mellény, a fehér nyakkendő, mint künn a hó, s utána a fekete frakk, a fekete nadrág, a fekete lakkcipő, mint künn a varjak.
Bach *Air*-jét fütyörészte, s azon gondolkozott, hogy mit műveljen ma este a dobogón. Mindenesetre zsebébe gyűrt néhány újabb kéziratot. Ide-oda hajlongva fésülködött a tükör előtt, s boldogan észlelte, hogy még nem egészen vénült meg, és magas.
- Induljunk - vezényelt magának, és a folyosóra lépett. Ez volt az a hosszú és szűk folyosó, melyen előbb a kisfiúval idejött, a szürke gyökérszőnyeggel és a szürkére festett egyforma ajtókkal, de csak most vette észre, hogy milyen hosszú és szűk. Valahol a végén tükör csillámlott homályosan, visszaverve a hosszú és szűk folyosót, a szürke gyökérszőnyeggel és a szürkére festett egyforma ajtók végtelen sorával. Minthogy mennél előbb a színpadra akart érni, a tükör felé igyekezett, abban a reményben, hogy ott majd valami kijáratot lel vagy lépcsőt. De csalatkozott. Amint a közelébe ért, meggyőződött, hogy amit a tükörben lát, az nem is tükörkép, hanem maga a valóság. Végeérhetetlen volt ez a folyosó. Micsoda nagyzolás Mucsán, dörmögött, és elbiggyesztette száját. Bosszúsan sietett előre. "Úgy látszik, újra eltévedtem", mondta mosolyogva, de zavartan egy pincérnek. Az útbaigazította, hogy menjen visszafelé, ellenkező irányba, s ott valahol messze ugyancsak egy tükör látszott, de a végén szintén nem volt tükör, csak maga a folyosó, megszámlálhatatlan ajtaival és szobáival. Öt-hat percig bolyonghatott, amikor egy másik pincér jobbra irányította, aztán egy harmadik pincér megint balra. Akkor már régen elmúlt fél tíz is. Idegeskedett, hogy végképp elkésik az előadásról, türelmét vesztette, és magából kikelve szaladgált ide-oda, le és föl, egyik emeletről a másikra futkosva, s mindenütt csak az egyformaság kétségbeejtő útvesztője fogadta. Végül dörömbölni kezdett a fölvonó vaskalitkáján. A fölvonó megállt, kilépett belőle a kisfiú, és ő beszállt. Ismét szédületes iramban repülni kezdett fölfelé, aztán zuhanni lefelé, kivárhatatlan hosszú percekig. Esti ordítozott, toporzékolt, hogy ki akar szállni.
Arra a hosszú és szűk folyosóra érkeztek, ahonnan elindultak. Szobája ajtaját nyitva találta, benn az öltözködés rendetlenségét, szappanhabos önborotváját a mosdótálban. A tükör elé állt, és figyelte fehér arcát, verejtékes homlokát. Tudta, hogy mi fog következni. De ez inkább érdekelte, mint borzasztotta. Azon csodálkozott, hogy az egész csak ennyi.
Amíg a kisfiú orvosért szaladt, addig ő előkotorászta a barna üveget, és megint bevett belőle.
- Miért használja ezt? - kérdezte tőle az orvos szemrehányólag, és kivette a kezéből.
- Azért - felelte Esti -, mert a földön meghalnak a gyermekek.
Az orvos megállapította, hogy félrebeszél, s szeme bandzsít. Tapogatta érlökését, de már nem érezte. Le akarta ültetni egy székre. Erre Esti teljes hosszában végigvágódott a földön. A tükör elé esett, s kidülledt mind a két szeme. Ekkor rohant be a sápadt fiatalember. Lélekszakadva követelte a mestert, hogy a színpadra vigye. Döbbenten látta, hogy mi történt.
- Érdekes - jegyezte meg -, most is nézi magát a tükörben.
- Igen - bólintott az orvos. - Mint afféle művészember. Pedig már nem is él.

1933

ELEMZÉS

Vázlat

Bevezetés: Az Esti Kornél-novellák

Téma

- Történet: utazás vidéki felolvasásra, a művész váratlan halála
- Téma: a művészet kimerülése, halála, valóság és művészet kapcsolata
- Szimbolista novella: értelmező, előrevetítő szimbólumok: tél, sötét, utazás, lift, tükör toposzai, színszimbolika: fehér-fekete-szürke, a liftes kisfiú szimbolikus szerepe (*Mint aki a sínek közé esett)*

Elbeszélő: kettős: 1. Egyes szám harmadik személyű író-elbeszélő, objektív, csak tényeket közöl − 2. egyes szám első személyű, fiktív elbeszélő (Esti), szubjektív

Szerkezet: klasszikus, kiemelt határhelyzetre épül (felolvasás), amely a hőst önreflexióra, létösszegzésre készteti − anticipálás („Jó volna még élni egy darabig") kerettörténet: utazás, készülődés a felolvasásra, hirtelen halál − ebbe a kerettörténetbe illeszkedik a retrospektív rész, a múltbéli utazások (az élet) felidézése

Jelentésrétegek

- Konkrét: az író önpusztító élete – dohányzás, narkotikum − rosszullét, hallucinációk , roham, halál
- Szimbolikus: a művészet robottá válása − közömbössé válik a valóság iránt − a művészet pótszerré, öncélúvá válik − Esti utolsó mondata: „*Azért* − felelte Esti −, *mert a földön meghalnak a gyermekek*." A novella szövegkörnyezetében ez a mondat nem érthető, csak Kosztolányi más műveinek összefüggéseiben. Az utolsó jelenet (tükörbe néző halott) jelentéssíkjai: 1. az orvos értelmezése az „afféle művészember" nárcizmusára utal 2. a művészet halála, a művész már csak önmagát látja a tükörben. József Attila: *Ars poetica* (a művészet mint tükörvalóság)

Esti Kornél neve nemcsak Kosztolányi novelláskötetében tűnik fel, de ő a híres ars poetica vers (*Esti Kornél éneke*) lírai énje is, aki az elkötelezett irodalommal szemben a homo aestheticus nézetét vallja, aki szerint a művészetnek nem feladata a direkt filozofálás vagy moralizálás, a jó műalkotás olyan, mint a valóság, amelynek felszínén az értő szem meglátja a

mélyet. Alkotói módszer szempontjából ez azt jelenti, hogy az író látszólag csak az élet felszínét ábrázolja (pl. hétköznapi történetet ír), de ebben a felszínben a valóság mélyebb összefüggéseit láttatja. Ez a gondolat akár Goethe ars poeticájára is visszavezethető, aki *Epirrhema* c. versében ezt írja: *„Fürkéssz a Lét műhelyében / mindig egészet a részben. / Semmi héjban, semmi magban: / mert ami kint, bent is az van."* Ennek a gondolatnak felelnek meg Kosztolányi azonos szimbólumai is: „*Légy az, ami a bölcs kéj / fölhámja, a gyümölcshéj…mélységek látszata."*

Az Esti Kornél-novellák világa sajátos, bizarr világ, amelyet kettős tükörben látunk. Hol az író másik (szertelen, démoni) énjeként megjelenő Esti Kornél szemszögéből, hol a kettejük különállását megszüntető írói elbeszélésben. Poétikai szempontból a novelláskötet rendkívül színes, a pusztán csak érdekes, bizarr történeteket bemutató anekdotikus novelláktól (a kleptomániás műfordító esete) a mélylélektani (a sorsüldözött özvegy megverése) vagy szimbolista művekig (*Az utolsó fölolvasás*) mindent megtalálunk a kötetben.

Az utolsó fölolvasás története pár szóban összefoglalható, a befutott író vidéki felolvasásra utazik, de a felolvasás előtt rosszul lesz és meghal. A történet azonban önmagán túlmutat, igazi témája a művészet és valóság kapcsolata, a művészi erő kimerülése, a művészet halála, valójában „önfelszámolása".

Szimbolista novella, amelynek több jelentéssíkja van, s ezek megfejtésében Kosztolányi szimbolikusan értelmező, előrevetítő elemeket rejt el. Ilyen szimbolikus elemek az utazás, a tél, a varjak halált sugalló toposzai, a lift és a liftes kisfiú, illetve a tükör szimbólumai. Ezeket egészíti ki a fekete-fehér-szürke színszimbolika. Az utazás is konkrét és szimbolikus jelentésben van jelen: a „vízszintes" vonatút vidékre, és a „függőleges" (föl-le) száguldás a lifttel élet és halál között.

A novellának két elbeszélője van, az egyes szám harmadik személyű író-elbeszélő, aki objektíven csak a tényeket közli, illetve a Kosztolányinál megszokott vezérmotívumokkal, szimbolikus jelentésű elemekkel nyújt kapaszkodókat az olvasónak a szöveg értelmezésében. Ezt láttuk a *Fürdés* című novellában is. Kosztolányi kedveli a toposzok alkalmazását, illetve a színszimbolikát. Elmondható tehát, hogy az író-elbeszélő indirekt eszközökkel ábrázolja hőse jellemét, belső világát. A mű másik elbeszélője maga Esti, aki egyes szám első személyben emlékezik korábbi utazásaira, de szubjektivitása korlátozott, mélyvallomás vagy filozofálás tőle sem hangzik el, csak egy-két mondat utal lelki történéseire. Két önértelmező mondatot találunk mindössze a szövegben: „*Valójában ez* (a felolvasás) *az életem értelme, kielégülése, ünnepnapja: az úgynevezett dicsőség*." , illetve halála előtti rejtélyes mondatát: „*Azért…, mert a földön meghalnak a gyermekek."* A két elbeszélő tehát többnyire indirekt nyelvi

eszközökkel dolgozik, a történet önmagán túli jelentését, vagyis a mű jelentéssíkjait elsősorban a szimbolikus elemek segítségével tudja megfejteni az olvasó, illetve természetesen a történetszövés logikájából.

A novella szerkezete klasszikus, kiemelt határhelyzet (felolvasás) köré csoportosulnak az események. Az expozíció retrospektív szerkezetre épül, először az író-elbeszélő szólal meg, s villantja fel a hős képét a konkrét utazás kezdetekor. Ebbe a megkezdett történetbe szövi bele a hős egyes szám első személyű visszaemlékezését, vagyis előtörténetét, majd a határhelyzethez (felolvasás) érve újra az író-elbeszélő veszi át a történet fonalát. Az előtörténet és a határhelyzet leírása körülbelül egyenlő hosszúságú, a visszaemlékezés évtizedeket ölel át, a határhelyzet (Esti készülődése, majd halála) mindössze talán fél óra. Jellegzetes novella felépítés ez, a fordulóponthoz érve az idő lelassul, megjelennek a dialógusok, amelyek drámaivá teszik a jelenetet, minden pillanatnak jelentősége van. A határhelyzet tragikus voltát a hős csak az utolsó pillanatban érti meg: „*Tudta, hogy mi fog következni."* Tudat alatt azonban már az utazás kezdetekor felkészül rá azzal, hogy életére emlékezik, s az emlékezés végén így sóhajt fel: „ *Jó volna még élni egy darabig*."

A novella szövegének felépítése a tragikus vég fokozatos sejtetésére, előkészítésére épül. Az expozícióban megjelenő sötét, téli táj a varjakkal már komor atmoszférát teremt, hiszen a tél, a varjak a halál toposzai, az utazás pedig ősrégi allegória az életre. Esti vidéki útja tehát egyszerre konkrét és szimbolikus: egy látszólag megszokott vidéki utazás válik a halálba vezető úttá.

A történet szinte minden mozzanata a megszokottnak és a rendkívülinek az ellentétére, tudatosan felépített feszültségére épül. Már a nyitó mondatok Esti rutinná vált utazását, unott életérzését érzékeltetik. „*Amint szokta, az utolsó pillanatban ugrott föl a vonatra. Poggyászát bevágta egy félfülkébe. A kerekek gurulni kezdtek a síneken.*" Az expozíció in medias res vezet be minket a hős lelki állapotába, az elbeszélő felvezetés nélkül, a hős gesztusainak megjelenítésével teremti meg drámai módon az atmoszférát, az unalom légkörét. Ezt a fásultságot az elbeszélő a vonatra is kivetíti, nem azt írja, hogy „A vonat elindult.", hanem ezt: „*A kerekek gurulni kezdtek a síneken*." A „gurulni kezdtek" szerkezet irány nélkülisége is a hős közönyét erősítik. A Kosztolányi-életművet jól ismerő olvasónak itt óhatatlanul a *Mint aki a sínek közé esett* korai vers sorai jutnak eszébe: „*sínek között és kerekek között, / a bús idő robog fejem fölött,/ s a halál távolba mennydörög…". Az utolsó fölolvasás* irodalmi előzménye ez a vers, hiszen ebben is a monotonná vált felnőtt lét tragikumát írja meg, sőt, a novella kulcsmondatát „…*mert a földön meghalnak a gyermekek*", is ezzel a verssel értelmezhetjük igazán − de erről később.

Esti közönyét jelzi az is, hogy lehúzza az ablakfüggönyt, nem érdekli a táj, rágyújt. A lehúzott ablakfüggöny a valóság iránt elvesztett érdeklődés szimbolikus cselekedete, amit a „*Valahova vidékre igyekezett, egy fölolvasásra."* mondat szóhasználata, a közömbös „valahova" határozatlan névmás nyomatékosít. Az indulás közönyének eseményríme Esti szembenézése a halállal a novella végén: „*A tükör elé állt és figyelte fehér arcát, verejtékes homlokát. Tudta, hogy mi fog következni. De ez inkább érdekelte, mint borzasztotta."* Hiába van ott a mondatban az „érdekelte" szó, a haláltudat érzelmi megrázkódtatás nélkülisége mégis a közönyt sugallja, vagy azt, hogy a hős már régebben felkészült rá, s most csak „*Azon csodálkozott, hogy az egész csak ennyi."*

A novellában Esti két énjét láthatjuk: a visszaemlékezéseken keresztül kirajzolódó fiatal kori, lelkes művészét, s a halálba tartó, megfásult íróét.

A vonaton emlékeibe merülő Esti így kezdi létösszegzését: „ *Valójában ez* (a felolvasás) *az életem értelme, kielégülése, ünnepnapja: az úgynevezett dicsőség. Úti élménynek sincs különb, mint bekukkantani egy ismeretlen városba, látni amint így napszállatkor a gyermekek az iskolából hazafelé bandukolnak a havas utcákon, meglopni testvéri közösségüket, beszagolni egy vendéglőbe, végigsétálni a főutcán, aztán máris szaladni a szállóba, készülődni, másnap pedig rövid tapsmámor és pezsgőcsömör után továbbröpülni, mintha az egész csak álom lett volna."* Egyetlen, többszörösen összetett, gazdag és sokszínű élményvilágot magába foglaló mondat, amely jól árulkodik Esti írói alkatáról, és indirekten művészetéről − valójában Kosztolányi ars poeticájáról. Nagyon fontos, hogy élete értelmének nem pusztán az irodalmat, hanem az olvasókkal való eleven találkozást jelentő felolvasásokat tartja, a hétköznapok meghitt pillanatait, a mindennapok költészetét, ami Kosztolányi lírájának alaptémája. Petőfi mellett ő az a magyar költő, aki a mindennapok látszólag jelentéktelen eseményeit is megverseli, életeleme a magánember hétköznapi, intim világának művészi témává emelése. Ez teszi Krúdy „rokonává" is.

A visszaemlékező Estiről tehát egy olyan író képe rajzolódik ki, akinek fő élményvilága a mindennapok gazdagsága. A felidézett emlékek, vasárnapi ebédek, elkallódott barátok, nyájas vendéglátók, kávéházak, az őt süteménnyel kínáló nénikék, árvaház, vágóhíd − mind-mind prózai részlet egy író hétköznapjaiból, de ezek a prózai valóságelemek voltak a legfőbb ihlető erői művészetének. Valóság és irodalom tehát szoros kapcsolatban állt egymással, s itt újra Esti Kornél énekét kell idéznünk, hiszen abban is ez a művészetfelfogás fogalmazódik meg.

Az életen, a szinten,
a fénybe kell kerengni,
légy mint a minden,

te semmi.

…

Légy mint a fű-fa, élő,

csoda és megcsodáló,

titkát ki nem beszélő,

Röpülő, meg-nem-álló.”

Az életben gyönyörködő, művészetével az élet prózaiságában rejlő misztériumot kereső művész volt tehát Esti, a novella jelen idejére azonban ez az áhítat, a felolvasások ünnep jellege megkopott, robottá vált. A valóság újszerűsége megszűnt, azt felváltotta a titokzatos barna üveg, valamilyen narkotikum, az elvesztett ihlető erő pótszere, Baudelaire szavaival élve a „mesterséges paradicsom”.

A szállodába érkező Esti már a narkotikum hatása alatt áll, a mesterségesen felcsigázott érdeklődés, a pótszer természetes hatásaként felfokozott idegállapotban. Innentől kezdve, a narkotikum tudatmódosító hatásának logikáját követve, a szöveg a valóság és illúzió, majd hallucináció síkjain váltakozik. Egyes szám harmadik személyű ugyan az elbeszélés, de a narrátor most mindent Esti szemszögéből láttat, a titokzatossá váló teret és az időt. Időérzéke már a liftben elhagyja: „*A fölvonó nyargalt, robogott, immár percekig, egyre följebb és följebb.*” A liftes kisfiú Esti fölösleges kérdésére, „*Hová megyünk?*”, csak annyit válaszol: „*Föl.*”

Innentől már mindennek szimbolikus jelentése van, Esti mindent mechanikusan csinál, készül a felolvasásra, az elbeszélő pedig több jelentéssíkon mozgatja az eseményeket. A történet konkrét jelentése, hogy a narkotikum következtében Esti hallucinálni kezd, mindenhol tükröket lát, eltéved a szállodában, kétségbeesetten bolyong, újra liftbe száll, amely, úgy érzi, föl-le száguldozik, ettől idegrohama lesz, majd újra a szobájában találja magát a tükör előtt, ahol már a halállal szembesül. Az események felfoghatók úgy is, hogy Esti végig a szobájában áll a tükör előtt, a szállodai bolyongás puszta hallucináció, a halál előtti roham.

A határhelyzet kulcsmotívumai, a lift, a liftes kisfiú, a tükör, a színszimbolika azonban egy szimbolikus jelentéssíkra emelik az eseményeket, s ezek a szimbólumok csak együtt értelmezhetők.

A szobába érve hősünk még kinéz az ablakon, s ott az esti kisváros meghitt látványa fogadja „ *sárga meleg ablakokkal, mint gyermekkori színházának feledhetetlen színei*.” A gyermekkori, valóságot utánzó színház az íróvá érés előjátéka volt, hiszen a bevezetőben már láttuk, hogy Esti a valóság művésze lett. Még utoljára elgyönyörködik az élet szépségében, de azután „visszatér a valóságba”, valójában a halál előtti végjátékba. Az ablakon túli színes

világ ellentéte a csupa szürke szállodabelső, a „*szürkére festett egyforma ajtók*”, amelyek a fásulttá vált író beszűkült, robottá vált életét szimbolizálják, a szürke egyformaság az elveszített ihletet. Ünnepi ruhájának fekete-fehér színei „ *a fehér nyakkendő, mint künn a hó, s utána a fekete frakk…mint künn a varjak*.” már a hamarosan bekövetkező halált vetítik előre, Bach *Air*-je is, amit magában fütyürészik, az ünnep pátoszával hatja át a halál jelenetét.

A lift és a liftes kisfiú szimbólumát csak Esti utolsó mondatának fényében érthetjük meg, ez a rejtélyes utolsó mondat azonban pusztán a szövegből nem fejthető meg, segítségül kell hívnunk Kosztolányi más műveit. „…*mert a földön meghalnak a gyermekek*.” válaszolja az orvos kérdésére, hogy miért él narkotikummal. Ha felidézzük a már említett *Mint aki a sínek közé esett* c. korai Kosztolányi-verset, láthatjuk, hogy a két mű gondolatisága között sok a hasonlóság. A versben a felnőtté válás traumáját írja meg, s szembeállítja a gyermeki univerzális tudatot a felnőtt lét haláltudat által beszűkített világképével. A felnőtt létet a korlátok közé záró sínek, a halált a közelgő vonat szimbolizálja, szemben a gyermeki világ végtelenségével: „*egy percre megfogom, ami örök, / lepkéket, álmot, rémest, édeset: / Mint aki a sínek közé esett.*” A gyermekek haláláról beszélő haldokló Esti valójában ennek az univerzális tudatnak az elveszítésére, halálára utal. Az „*egy percre megfogom, ami örök*” mondat nem másra, mint a művészetre utal, hiszen csak az képes megragadni, a pusztító időből kiemelni az élet gazdagságát, misztériumát. Ugyanerről, a felnőtté válás fájdalmáról szól a *Boldog, szomorú dal* is, melynek utolsó sora: „ *s már nem vagyok otthon az égben.*” A fönt, a magasság az álmok, a gyermeki képzelet világa, s a liftes kisfiú alakja ezt a világot idézi, nem véletlen, hogy Esti kérdésére: „*Hová megyünk*?” csak annyit válaszol: „*Föl*”. A kisfiú még a magasság illúzióját éli meg a liftezéssel, de a lift monoton föl-le útja egyben már a gyermek életének beszűkülését is jelenti − álmainak, a fölfelé repülésnek a halálát.

A határhelyzet kulcsszimbóluma a tükör, amely több alakban jelenik meg. Egyrészt a valóságos tükör, amelyben az ünneplőbe öltöző Esti önmagát szemléli és csapja be: *„s boldogan észlelte, hogy még nem egészen vénült meg és magas.”* Külsejét lehet, hogy még elfogulatlanul látja, de a belül már bekövetkezett lélekhalált még nem, azzal csak az utolsó pillanatban szembesül. A szobai tükör tehát a fokozatosan megvilágosodó tudat szimbóluma. A folyosói, érzékcsalódás szülte tükrök jelentése más. A folyosók végén Esti mindig tükröt sejt, hogy azután rájöjjön, „*az nem is tükörkép, hanem a valóság*.” A hallucinációs tükrök végtelenítik a folyosókat, amelyek kiutat sejtetnek, holott már bekövetkezett a tragédia: Esti eltévedt a valóság monotonná vált labirintusában, már csak képzeli az élet végtelenségét. *„s mindenütt csak az egyformaság kétségbeejtő útvesztője fogadta.”* Mint a lift céltalan föl-le száguldása, a síneken monoton guruló kerekek − ilyen egyhangúvá vált Esti élete, s ebből az

egyhangúságból menekítette ki magát még egy időre az ihlető erőt pótló narkotikummal. A tükör a mimetikus, tehát valóságot tükröző művészet klasszikus toposza az irodalomban, s ha valakire igaz, akkor Kosztolányira biztosan az a művészet mimetikus szándéka. A valóság még mindig olyan izgalmas, mint korábban − ezt látja a szobaablakon kinéző Esti is, de ne feledjük, hogy akkor már a narkotikum hatása alatt áll, a vonaton, még „józanul" lehúzta a függönyt, mert nem érdekelte a táj.

Az utolsó fölolvasás valójában egy alkotás-lélektani kérdésről szól, a művészi erő kimerüléséről, a tükörvalóság, vagyis a művészet haláláról. Az utolsó jelenetnek, (a tükörbe néző halott) több jelentéssíkja van. Az orvos értelmezése az „afféle művészember" nárcizmusára utal, mi azonban ismerjük Esti utolsó gondolatait, ezért tudjuk, hogy a halállal való szembesüléskor meredt meg, a megismerés és megvilágosodás pillanatában. A művész halála csak a test halála, az ihlet halála már korábban bekövetkezett akkor, amikor a művészet a valóság helyébe lépett, elszakadt attól. Ez a folyosón hallucinált tükrök esztétikai jelentése. A valóság helyét elfoglaló, tükörnek lenni megszűnő művészetről József Attila mondja *Ars poetica* c. versében: „*Költő vagyok − mit érdekelne / engem a költészet maga? / Nem volna szép, ha égre kelne az éji folyó csillaga"* Esti halála szimbolikusan tehát művészetének halála akkor, amikor a valóság már elveszítette ihlető erejét, a művészet mint tükör már csak önmagát láttatja, s ezzel felszámolja valóságtükröző voltát.

Déry Tibor

Szerelem

A cella ajtaja kinyílt, s a börtönõr bedobott valamit.
- Fogja! - mondta.
Egy zsák volt, rajta egy szám. A földre esett, épp a fogoly lába elé. B. felállt, mély lélegzetet vett, s a börtönõrre nézett. - A civilruhája! - mondta ez. - Öltözzön át! Mindjárt meg fogják borotválni.
A hét évvel ezelõtt levetett ruhája volt a zsákban, a cipõje. A ruha olyan gyûrött, hogy egy tenyérnyi sima hely nem maradt rajta, a cipõ penészes. Széthajtogatta az inget, az is penészes volt. Mire elkészült az öltözéssel, a rab borbély bejött, s megborotválta.
Egy óra múlva a kis fogházíroda elé vitték. A folyosón már nyolc-tíz civilruhába visszaöltözött rab várakozott, mégis elsõnek õt hívták be, alighogy az iroda ajtaja elé ért. Az íróasztalnál egy õrmester ült, mellette egy másik állt, elõttük lassú léptekkel egy százados ide-oda sétált a szûk helyiségben.
- Jöjjön ide! - mondta az íróasztalnál ülõ õrmester.
- Neve?… Anyja neve?… Hová távozik?…
- Nem tudom - mondta B.
- Hogyhogy? - kérdezte az õrmester. - Nem tudja, hogy hová távozik?
- Nem - mondta B. - Nem tudom, hogy hová visznek.
Az õrmester rosszkedvû tekintetet vetett rá. - Nem viszik magát sehova - mondta mogorván. - Mehet haza ebédelni a feleségéhez. Éjjel már használhatja a szerszámát is. Megértette?
A fogoly nem felelt.

- Tehát hova távozik? - kérdezte az õrmester.
- Szilfa utca 17.
- Budapest, hányadik kerület?
- Második - mondta B. - Miért engednek ki?
- Mit kérdez annyit? - morogta az õrmester. - Kiengedik, kész. Örüljön, hogy megszabadul tõlünk.
A szomszéd szobából kihozták az értéktárgyait, egy nikkel karórát, egy töltõtollat s egy kopott, zöldesfekete pénztárcát, melyet még apjától örökölt. A tárca üres volt.
- Ezt írja alá! - mondta az õrmester.
Nyugta volt a nikkel karóráról, a töltõtollról, a tárcáról.
- Ezt is!
Ez is nyugta volt, száznegyvenhat forint munkabérrõl. A pénzt leszámolták eléje az asztalra. - Tegye el! - mondta az õrmester. B. újra kivette zsebébõl a pénztárcát, s a bankjegyeket az ezüsttel együtt betömte egyik rekeszébe. A tárca is penészszagú volt. Utolsónak a szabadulólevelét adták át. A Letartóztatás oka kezdetû pontozott sor üresen maradt.
A folyosón még körülbelül egy óráig ácsorgott, majd negyedmagával lekísérték a börtön fõkapujáig. De még mielõtt a kapuhoz értek volna, egy utánuk futó õrmester megállította õket. Egy embert kiemelt a négyes csoportból és két géppisztolyos õr között visszakísértetett a börtönépületbe. Az embernek a frissen borotvált arca hirtelen elsárgult, mintha epeömlést kapott volna, a szeme elkocsonyásodott.
Hárman tovább mentek a kapuig.
- Ott a villamos, szálljon fel! - mondta B.-nek az õr, miután átvizsgálta, majd visszaadta kezébe a szabadulólevelet.
B. állt s maga elé nézett, a földre.
- Mire vár? - kérdezte az õrmester.
B. tovább állt, a földet nézte.
- Menjen már a fenébe! - mondta az õr. - Mire vár?
- Megyek - mondta B. - Szóval mehetek?
Az õr nem felelt. B. zsebre tette a szabadulólevelet, s kiment a kapun. Néhány lépés után hátra akart volna nézni, de erõt vett magán, s továbbment. Figyelt, nem hallott lépteket maga mögött. Úgy gondolta, ha eléri a villamost, anélkül hogy egy kéz nehezednék hátulról a vállára, vagy ugyancsak hátulról a nevén szólítanák, akkor feltehetõen végképp elengedték. Végképp?
Amikor a villamosmegállóhoz ért, hirtelen hátrafordult: senki sem jött mögötte. Nadrágzsebébe nyúlt, de nem volt zsebkendõje, mellyel megtörölhette volna a homlokára kicsapott verejtéket. Fellépett az épp eléje csikorgó villamosra. A pótkocsiról ugyanakkor egy börtönõr szállt le, s az elsõ kocsi mellett elhaladva egész ragyás arcával s apró szemeivel hosszan, kihívón szemügyre vette B-t. Ez nem köszönt neki. A villamos elindult.
Ebben a percben - attól a pillanattöredéktõl kezdve, hogy nem köszönt a börtönõrnek, s a villamos elindult -, abban a percben megszólalt körülötte a világ. Olyasféle érzés volt, mint amikor moziban géphiba miatt egy ideje hang nélkül pergett a film, s egyszerre, egy mondat, egy szó közepén visszatér a hang a színészek üresen tátogó szájába, s a süketnéma terem, melyben mintha a közönség is elvesztette volna harmadik kiterjedését, hirtelen milszekundumos indítással a mennyezetig megtelik hangos zenével, énekkel, párbeszédekkel. Körös-körül minden szín robbanni kezdett. A szemben érkezõ villamos olyan sárga volt, mint amilyen sárgát még életében nem látott, s olyan gyorsan zúgott el egy rikító, szürke egyemeletes ház elõtt, hogy B. attól tartott, nem bírják többé megállítani. Az utca túlsó oldalán két pipacspiros ló vágtatott egy üres társzekér elõtt, melynek andalító zörgése megrezegtette az égen úszó tündéri bárányfelhõket. Egy üvegzöld kertecske hullámzott el hátrafelé, két lángoló üveggömbbel s mögöttük egy nyitott konyhaablakkal. A járdákon sok millió ember sétált, mind civilruhában, egyik szebb, mint a másik, s mind különbözött egymástól. Köztük sok volt a meglepõen alacsony termetû, egyik-másik a járókelõknek csak a térdükig ért, sokat karon kellett vinni. S a nõk!
Minthogy B. érezte, hogy a szeme könnybe lábad, bement a villamos belsejébe. A kalauznõnek puhán csengõ, szívhezszólóan kellemes hangja volt. B. megváltotta a jegyet, s leült a kocsi végében egy egyes sarokülésre. Becsukódott. Attól félt, hogy ha nyitva marad, elveszti önuralmát. Amikor egy ízben kitekintett az ablakon, szemben a járdán, a Sörgyár kapuja elõtt egy férfit pillantott meg, aki megsimogatta egy fiatal nõnek az arcát. Ismét a nadrágzsebébe nyúlt, de megint csak nem talált zsebkendõt, mellyel letörölhette volna homlokáról a friss izzadságot. Egy munkás ült le vele szemben, az üres helyre, nyitott aktatáskájában tíz üveg sörrel.
A kalauznõ nevetett.
- Nem lesz sok?
- Családos ember vagyok, elvtársnõ - mondta a munkás. - A feleségem szereti nézni, ha az ura iszik.
A kalauznõ nevetett.
- Nézni?
- Hát!
- Barna sör?
- Barna.

- Jobb a világos.
- A feleségem a barnát szereti nézni - mondta a munkás.
A kalauznõ nevetett.
- Hagyhatna itt nálam egy üveggel.
- Barnát?
- Hát barnát!
- Minek?
A kalauznõ nevetett.
- Hazavinném az uramnak.
- Minek annak a barna, ha a szõkét szereti - mondta a munkás.
A kalauznõ nevetett. Megállóhelyhez értek, B. leszállt, s taxiba ült. A sofõr lecsapta a zászlót. - Hova tetszik? - kérdezte egy idõ múlva, mivel az utasa nem szólalt meg.
- Budára - mondta B.
A sofõr hátrafordult, szemügyre vette az utast.
- Melyik hídon?
B. maga elé nézett. - Hogy melyik hídon?
- Nem tetszik Pesten ismerõsnek lenni? - kérdezte a sofõr.
- A Margithídon - mondta B.
A kocsi elindult. B. egyenesen ült, nem támaszkodott hátra. A kocsi nyitott ablakán becsapódott a napsütötte utca benzinszaga, porszaga s a villamosok csengetése. Jobbra-balra, mind a két járdára egyformán sütött a nap, az aszfalton annyi árnyék futott egymást keresztezve, a járókelõk cipõje elõtt, hogy szinte megduplázták az utcai forgalmat. Egy cukrászda narancsszín csíkos ponyvája alatt vörhenyes fényben cigarettázott egy fiatal nõ. Arrébb, a járda sarkán egy kis fiatal gesztenyefa már kilombosodott, s egy tenyérnyi ide-oda-rezgõ laza s csillogó árnyékot gyûjtött maga alá.
- Ha majd lát egy trafikot... - mondta B. a sofõrnek.
Három házzal arrébb megálltak. B. kinézett az ablakon: egy nyitott boltajtó elõtt álltak, egy hegy piros hónapos retek, egy hegy zöld saláta, egy hegy piros jonatánalma elõtt. Odább egy trafik keskeny ajtaja:
- Tessék csak ülve maradni - mondta a sofõr, hátrafordulva -, hozok én. Milyen tetszik?
B. a hónapos retket nézte. A keze reszketett. - Kossuth?
- Igen - mondta B. - És egy doboz gyufát.
A sofõr kiszállt. - Tessék csak hagyni, majd hozzácsapjuk a fuvarhoz. Egy csomaggal?
- Legyen szíves - mondta B.
- Rá tetszik gyújtani? - kérdezte a sofõr, amikor visszajött. - A sógorom is ült két évig, annak is elsõ útja volt a trafik. Elébb elszívott két Kossuthot, egyiket a másik után, csak aztán ment haza a családhoz.
- Meglátszik rajtam? - kérdezte egy idõ múlva B.
- Hát egy kicsit talán meglátszik - mondta a sofõr.
- A sógoromnak is ilyen beteg színe volt. Persze, jöhetne kórházból is, de ott nem gyûrik a ruhát. Meddig volt benn?
- Hét évig - mondta B.
A sofõr füttyentett. - Politikai?
- Igen - mondta B. - Másfél év a halálraítéltek cellájában.
- S most kiengedték?
- Úgy látszik - mondta B. - Nagyon meglátszik rajtam?
A sofõr mind a két vállát felemelte, leejtette. - Hét év! - ismételte. - Nem csoda.
B. a Fogaskerekûnél szállt ki, a még hátralevõ utat gyalog tette meg; szoktatni akarta magát a szabad mozgáshoz, mielõtt a feleségével találkozik. A sofõr nem fogadott el borravalót. - Szüksége lesz a pénzre, elvtárs - mondta. - Semmi másra ne költsön, csak az egészségére! Mindennap húst, egy fél liter jó bort, akkor egy-kettõre rendbe kerül.
- Viszontlátásra - mondta B.
Átellenben, valamivel hátrébb, egy divatáruüzlet kirakatában egy keskeny tükröt pillantott meg. Egy ideig álldogált elõtte, aztán továbbment. Minthogy a Pasaréti úton sok volt az ember, egy gyalogösvényen, mely egy teniszpálya mellett a domboldalra vezetett fel, átvágott a Herman Ottó útra. Itt meg a tér volt sok körülötte, a beépítetlen telekkel, melyek egyenesen a szemközti hegyekre nyíltak. Elszédült, leült a fübe. A felesége amúgy sem várja, tehát ráér egy fél órát a fûben üldögélni, gondolta. Szemben, egy kerítés mögött, egy virágzó almafa állt. B. egy ideig nézte, aztán felállt, s a kerítéshez ment. A viaszfényû, nagy fehér virágok oly sûrûn ültek az ágakon, hogy ha az ember alulról felnézett a hófehér koronába, alig látszott mögötte az ég sötétkéken rezgõ síkja. Ha egyenként nézte az ember a virágokat, legbelül, a kehelyben, a felül kerek, alul keskenyedõ szirmok tövében egy-egy rózsaszín lehelet ült, mely külön-külön mindegyiknek gyöngéden megszínezte menyasszonyi fényét. Annyi méh dongott a virágokban, egy-egy kis rezgõ aranyfonál a szirmok fehér szövetében, hogy az egész fa hullámzani látszott, mint egy szélbe feldobott fátyol. B. állt, s hallgatta a beszélgetõ fát. Talált két ágat,

melyek között ki lehetett látni az égre, s azon túl még messzebb, egy mozdulatlanul álló gyapjas felhõre, mely úgy hatott, mint elérhetetlen távolságban egy másik virágzó almafa az alsó fa fölött. Addig nézte a kettõt, az érinthetõn át az érinthetetlent, amíg el nem szédült.
Minthogy karóráját elfelejtette felhúzni, s nem tudta, mennyi idõ telt el azóta, hogy kiszállt a taxiból, sarkon fordult, s hazafelé indult. Néhány lépés után egy bokor mögé állt s hányt; ettõl megkönnyebbült. Egy fél órai gyaloglás után, keskeny napsütötte mellékutcákon át, melyek virágzó gyümölcsfákkal hintették tele a domboldalt, megállt a ház elõtt. Az elsõ emeleten laktak. A kertben, a kaputól kétoldalt egy-egy fehér orgonabokor állt. Felment a lépcsõn.
A csengetésre nem nyitottak ki. Az ajtón nem volt névtábla. Lement az alagsorba, a házfelügyelõhöz, bekopogott.
- Jó napot - mondta az ajtót nyitó asszonynak. Ez is lesoványodott, megöregedett.
- Kit tetszik keresni?
- B. vagyok - mondta B. - A feleségem még itt lakik?
- Uramisten - mondta az asszony.
B. a földet nézte. - A feleségem még itt lakik?
- Uramisten - mondta az asszony még egyszer. - Haza tetszett jönni?
- Haza - mondta B. - A feleségem még itt lakik?
Az asszony eleresztette a kilincset, az ajtófélfának dûlt. - Haza tetszett jönni? - ismételte. - Uramisten! Hát persze hogy itt lakik. Õ sem tudta, hogy haza tetszik jönni? Jóságos úristen! Persze hogy itt lakik.
- A fiam is? - kérdezte B.
Az asszony megértette. - Egészséges - mondta. - Egészséges, semmi baja nincs, derék, szép, nagy fiú lett belõle. Uramisten!
B. hallgatott.
- Tessék bejönni hozzánk! - mondta az asszony reszketõ hangon. - Tessék bejönni! Tudtam, hogy ártatlan. Tudtam, hogy egyszer haza tetszik jönni.
- Nem nyitottak ajtót - mondta B. -, pedig háromszor csengettem.
- Tessék bejönni hozzánk! - ismételte az asszony. - Senki sincs otthon. A társbérlõk is elmentek hazulról.
B. hallgatott, a földet nézte.
- A felesége dolgozni jár, a Gyurika meg még iskolában van - mondta az asszony. - Nem tetszik bejönni? Délutánra jönnek haza.
- Társbérlõk vannak? - kérdezte B.
- Nagyon rendes emberek - mondta az asszony. - A felesége jól megfér velük. Uramisten, hát haza tetszett jönni?
B. hallgatott.
- Nálam van a lakáskulcs - mondta az asszony egy idõ múlva -, tessék felmenni s lepihenni, amíg a felesége haza nem jön.
A falon, egy szögön két kulcs lógott, az asszony az egyiket leakasztotta, s behúzta maga után az ajtót.
- Tessék felmenni s lepihenni! - mondta.
B. maga elé nézett a földre. - Maga is jön? - kérdezte.
- Persze - mondta az asszony. - Megmutatom, hogy a felesége melyik szobában lakik.
- Melyik szobában lakik? - kérdezte B.
- Tetszik tudni, a társbérlõk négyen vannak - mondta az asszony -, azoknak utalták ki a két szobát. A felesége a Gyurikával a cselédszobába költözött. De a konyha s a fürdõszoba közös maradt.
B. nem felelt.
- Menjünk fel - kérdezte az asszony -, vagy inkább nálunk tetszik megvárni, amíg haza nem jönnek? Tessék nálunk lefeküdni a díványra s ott egy kicsit megpihenni, amíg haza nem jönnek.
- A konyha s a fürdõszoba közös? - kérdezte B.
- Persze hogy közös - mondta az asszony.
B. felemelte fejét, s az asszony arcába nézett. - Akkor jogom van megfürödni?
- Természetesen - mondta az asszony mosolyogva, s tenyerével gyöngéden átfogta B. könyökét, mintha meg akarná támasztani -, persze hogy joga van megfürödni, már hogyne volna. Az a maguk lakása is, s mondom, a konyha meg a fürdõszoba közös. Szívesen be is fûtenék magának, mert télirõl maradt még egy kis fánk a pincében, de úgy tudom, a társbérlõk nappal lezárják a fürdõszobát.
B. hallgatott, újra a földet nézte.
- Menjünk fel, vagy be tetszik jönni hozzánk? - kérdezte az asszony. - Tessék bejönni hozzánk! Én a konyhában vagyok, nem zavarom, lefekszik a díványra, talán el is tetszik tudni aludni.
- Köszönöm - mondta B. - Inkább felmennék.
A kis cselédszoba ablaka északra szolgált, mint általában a cselédszobáké; egy díszkõris állt elõtte, balra a Gugger-hegy fenyvesektõl fekete csúcsa látszott. A szoba zöldes sötét volt a kõris lombjától. Mihelyt magára maradt, s a lélegzete megnyugodott, megismerte a felesége szagát. Leült az ablak mellé, s lélegzett. Nézte a kõris lombját. Egész testével a felesége szagában ült s lélegzett. A szûk kis szobában mindössze egy kopott fehér

szekrény, egy vaságy, egy asztal, egy szék állt; hogy az ágyhoz lehessen jutni, félre kellett tolni a széket. Nem feküdt le az ágyra, ült és lélegzett. Az asztal magasan meg volt rakva mindenféle holmival, könyvekkel, ruhával, gyerekjátékokkal; egy kis kézitükör is volt köztük; megnézte magát benne: ugyanazt mutatta, amit a Fogaskerekûnél a kirakat tükre. Lapjával lefelé fordítva tette vissza az asztalra. Nem kutatott a felesége holmijában az asztalon. A hamutálcában egy piros pöttyös labda ült. Az asztal fölött is a felesége szaga érzett. Alighogy visszaült az ablakhoz, a házfelügyelõné egy nagy ibrik tejeskávét s két vastag szelet kalácsot hozott be. Megette, mire egyedül maradt. Nem sokkal rá, a földszinti lakó felesége csöngetett be a lakásba, ugyancsak egy csésze kávéval, vajas kenyérrel, kolbásszal, egy ugyanolyan jonatánalmával, mint amilyet az utcán, a közért kirakatában látott. Letette az asztalra a tálcát, a szeme könnyes volt, néhány perc múlva el is ment. Mikor B. magára maradt, ezt is megette. Még mindig nem húzta fel karóráját, nem tudta, mióta ül már az ablak mellett. Az ablak a hátsó kertre nyílt, ahol senki sem járt. A kõris világoszöld, fehér szélû levelei között néha-néha egy kis szellõ rebbent el, s megborzongatta a délutáni fényt a cselédszoba fehérre meszelt falain.
Mire teleszívta magát a felesége szagával, s már nem érezte többé, lement az utcára, a kertkapu elé. Egy idõ múlva s sarkon befordult a felesége, körülötte négy-öt gyerek. A kapu felé közeledve, az asszony léptei hirtelen lelassultak, egy pillanatra meg is állt, majd futva elindult feléje. B. is szaladni kezdett, tudtán kívül. Amikor közeledni kezdtek egymáshoz, az asszony megtorpant, mintha nem volna bizonyos a dolgában; majd újra futásnak eredt. B. megismerte rajta a szürke, hosszú ujjú, fekete csíkos gyapjúszvettert, melyet közvetlenül letartóztatása elõtt vett neki egy belvárosi üzletben. Felesége levegõnek és húsnak egy különös, soha nem látott vegyülete volt, egyetlen a maga nemében. Felülmúlta mindazt, amit a börtönben hét évig összegyûjtött róla. Amikor kibontakoztak egymás karjaiból, B. a kerítésnek támaszkodott. Az asszony mögött néhány lépésnyire négyöt fiú álldogált, kíváncsi, de kissé megütközött arccal. Hét-nyolc-kilenc évesek lehettek. Nem öten voltak, csak négyen. B. a kerítésnek támaszkodva, egyenként megvizsgálta õket.
- Melyik az enyém? - kérdezte.
Az asszony ekkor kezdett el sírni. - Menjünk fel! - mondta sírva. B. átölelte a vállát.
- Ne sírj!
- Menjünk fel! - mondta az asszony, hangosan sírva.
- Ne sírj! - mondta B. - Melyik az enyém?
Az asszony belökte a kertkaput, s futva elindult a ház felé, a két fehér orgonabokor között eltûnt a kapualjban. Ugyanolyan karcsú volt még, mint amikor elváltak, s ugyanolyan hosszú, rugalmas léptekkel futott, mint egyszer lánykorában egy tehén elõl, a félelem fegyelmezetlen, vad mozdulataival a lábában. De mire B. fent az emeleten, a lakás ajtaja elõtt utolérte, már lecsillapodott; csak a keble, lányos mellei hullámoztak a fekete csíkos szvetter alatt. Már nem sírt, de a szeme alja még nedves volt a letörölt könnyek alatt.
- Egyetlenem - súgta -, egyetlenem!
Úgy tudott súgni, hogy az ember a szájába kívánta venni a szavait, minden szavát külön.
- Menjünk be! - mondta B.
- A lakásban most más is lakik.
- Tudom - mondta B. - Menjünk be!
- Már voltál benn?
- Voltam - mondta B. - Melyik a fiam?
Bent a szobában az asszony eléje térdelt, ölébe hajtotta fejét, sírt. Õsz hajszálak csillogtak idegen fénnyel sötétszõke hajában. - Egyetlenem - mondta. - Megvártalak. Egyetlenem.
B. a fejét simogatta. - Nehéz volt?
- Egyetlenem - súgta az asszony.
B. tovább simogatta a haját. - Nagyon megöregedtem?
Az asszony átkulcsolta a térdét, magához szorította.
- Nagyon megöregedtem? - kérdezte B.
- Olyan vagy nekem, mint amikor elváltunk.
- Szeretsz? - kérdezte B.
- Amíg élek, szeretni foglak - súgta az asszony.
Az asszonynak reszketett a háta, hangosan sírt. B. levette kezét a fejérõl. - Meg tudsz majd szokni? - kérdezte. - Hozzám tudsz majd megint szokni?
- Soha senki mást nem szerettem - mondta az asszony. - Szeretlek.
- Megvártál? - kérdezte B.
- Veled éltem - mondta az asszony. - Nem volt olyan nap, hogy ne gondoltam volna rád. Tudtam, hogy vissza fogsz jönni. De ha nem jöttél volna vissza, akkor egyedül haltam volna meg. A fiad is te voltál.
- Szeretsz? - kérdezte B.
- Soha senki mást nem szerettem - mondta az asszony. - Úgy nem változhattál meg, hogy ne szeresselek.
- Megváltoztam - mondta B. - Megöregedtem.
Az asszony sírt, magához szorította férje lábát. B. újra megsimogatta a fej ét.
- Lehet még gyerekünk? - kérdezte az asszony.

- Talán - mondta az ember. - Ha szeretsz! Állj fel!
Az asszony felállt.
- Hívjam fel?
- Még nem - mondta B. -, még veled akarok lenni. Õ még idegen nekem. A kertben maradt?
- Leszaladok hozzá - mondta az asszony -, s megmondom neki, hogy várjon.
Mire visszaért, B. az ablaknál állt, háttal a szobának. A háta mintha elkeskenyedett s elferdült volna. Nem fordult meg. Az asszony egy pillanatra állva maradt az ajtóban. - Azt mondtam neki, hogy szedjen virágot az apjának - mondta, kissé rekedten a felindulástól. - A szomszéd üres telken most nyílik az orgona, szedjen egy nagy csokrot az apjának.
- Szeretsz? - kérdezte B.
Az asszony hozzászaladt, átölelte vállát, egész testével hozzásimult. - Egyetlenem - súgta.
- Meg tudsz majd szokni? - kérdezte B.
- Soha senki mást nem szerettem - mondta az asszony. Éjjel-nappal veled voltam. A fiadnak mindennap rólad beszéltem.
B. megfordult, átölelte az asszonyt, figyelmesen nézte az arcát. Az ablakon behulló alkonyati fényben megkönnyebbülten látta, hogy az is megöregedett, bár szebb volt, mint amilyennek hét éven át napról napra újra és újra felidézte. A szeme be volt hunyva, a szája félig nyitva, a kicsillanó fogak közül a forró lehelet B. száját érte. A sápadt bõrön nyugvó sûrû szempillák alatt sötéten, nedvesen csillogott a szeme alja. Maga volt az odaadás. B. megcsókolta a szemét, majd szelíden eltolta magától az asszonyt.
- Szeresd a fiunkat is! - súgta ez még behunyt szemmel.
- Igen - mondta B. - Meg fogom szokni. Meg fogom szeretni.
- A te fiad!
- S a tiéd - mondta B.
Az asszony átölelte a nyakát. - Megmosdatlak - mondta.
- Jó lesz.
Levetkõzött. Az asszony megvetette az ágyat, a lepedõre fektette férje meztelen testét. Egy bádoglavórban meleg vizet hozott, szappant, két törülközõt. Az egyiket összehajtogatva a vízbe mártotta, beszappanozta. Az egész testet tetõtõl talpig megmosdatta. Kétszer váltott vizet. B.-nek olykor még meg-megreszketett a keze, de az arca már megnyugodott.
- Meg tudsz majd szokni? - kérdezte.
- Egyetlenem - mondta az asszony.
- Velem alszol az éjjel?
- Igen - mondta az asszony.
- A gyerek hol alszik?
- Majd a földre ágyazok neki - mondta az asszony. - Nagyon mélyen alszik.
- Egész éjjel velem maradsz?
- Igen - mondta az asszony. - Minden éjjel, amíg élünk.

1956

ELEMZÉS

Vázlat

Bevezetés: diktatúra irodalom – a totális diktatúrák természete

Téma:

- történet: pár óra a börtönből szabadulástól a hazatalálásig
- téma: két jelentéssík: 1. a szerelem (hűség) ereje 2. a diktatúra természetrajza, hogyan őrzik az emberséget a dehumanizált világban az emberek − bent és kint is börtön

Elbeszélő: író-elbeszélő, objektív, nézőpontváltó, dokumentumszerű elbeszélő részek váltakoznak lírai leírásokkal, amelyek a hős belső lelki történéseit vetítik ki (fák leírásai – fa = az élet toposza) komplex novella: narráció + dialógusok, indirekt közlések, elhallgatások (az idegenek egymást „elvtárs"-nak nevezik, csak innen tudjuk, hogy a kommunizmusban játszódik, a felesége szvetterét egy belvárosi üzletben vette, ami a hajdani polgári jólétre utal, a társbérlők nappal lezárják a fürdőszobát: embertelenség, a diktatúra behatolása a magánéletbe, megalázás)

Szerkezet: lineáris: külső –belső út leírása; külső: börtön – villamosút – taxi − gyalog − a házban − találkozás − rituális fürdetés ; belső út: lassú hozzászokás a szabadsághoz, szorongások

- **expozíció**: in medias res, a börtön világa, dehumanizált légkör (az őrmester primitív utalása a szexualitásra: „Éjjel már használhatja a szerszámát is." ↔ vége: gyengéd szerelem, szeretet), késleltetés (csak a taxiban tudjuk meg, hogy B. politikai fogoly volt) a név elhallgatása = általánosítás, bármikor, bárkivel megtörténhet − az egyik szabadulót visszaviszik: indirekt közlés: megfélemlítés − nem köszön a börtönőrnek : a szabadulás kezdete (nem húzza fel az óráját − 7 év börtön − számmisztika)
- **határhelyzet**: út haláig – szakaszai a felszabadulás keserves stádiumai − villamosút („megszólalt körülötte a világ") színek, emberek, a kalauznő tréfálkozása a munkással (indirekt közlés: szórakozás az ivás) taxiban − a taxis szolidaritása, nem fogad el borravalót − gyalog (a találkozás késleltetése, félelem, szorongás) almafa leírása = a szabadság, az élet: „virágzó almafa" „menyasszonyi fényét", „hallgatta a beszélő fát" − szimbolikus jelenet készül a feleségével való találkozásra − hányás (a lelki szorongás testi tünete, a megtisztulás kezdete) − további késleltetés: dialógus a házfelügyelővel: háromszor teszik fel ugyanazt a kérdést, a régiek (házfelügyelő, szomszéd) szolidaritása ↔ az újak (társbérlők) embertelensége − indirekt közlés: hajdani lakásuk cselédszobájába szorultak − a szobában − a felesége asztala mellett, lefordítja a tükröt − félelem, DE! „ *Nem kutatott a felesége holmijában az asztalon*." Kulcsmondat, mert B. tiszteli a felesége szuverenitását, s ez éles ellentétben áll az intim szférába is behatoló diktatúra módszereivel− találkozás: az asszony azonnal visszafogadja, megismétli szerelmes vallomásait, a férfi folyton visszakérdez: „Szeretsz?" „Megvártál"? – indirekt közlés, elhallgatás: „Lehet még gyerekünk?" A börtön borzalmairól nem beszélnek. Tapintat. − rituális fürdetés − a szerelem megtartó ereje − kerüli a szentimentalizmust: „Meg tudsz majd szokni?"

- B-nek szinte csak kérdő mondatai vannak, a börtönről nem beszél, senki sem kérdezi!!!

A huszadik századi irodalom egyik visszatérő témája a diktatúra, nem véletlenül, hiszen ekkor Európában két totális diktatúra is létezett, a németországi fasizmus, illetve a szovjet kommunizmus. A totális diktatúrák lényege, hogy egy mindenki számára kötelező ideológia rácsai közé akarják zárni az emberi tudatot, megszüntetve ezzel a gondolkodás és a véleménynyilvánítás szabadságát. Totálisak azért, mert nemcsak a közéletet irányítják diktatórikus eszközökkel, hanem az emberek magánéletébe is behatolnak, a folytonos megfélemlítés és megalázás módszerével „nevelik" rá a polgárt az engedelmességre. Ezek a rendszerek nem tűrik a másként gondolkodót, sőt üldözik, militáris hatalmi gépezettel őrködnek a hivatalos ideológia sérthetetlenségén, a másként gondolkodót egyszerűen börtönbe vetik, vagy megölik. A totális diktatúra másik jellemzője ebből következően az alapvető emberi szabadságjogok megszüntetése, a koholt vádakkal hangszerelt koncepciós perek kiirtják a polgári jog maradékát is, soha, senki nincs biztonságban. Minden totális diktatúra egyén- és kultúraellenes, azaz a legfontosabb humanista értékek tagadása.

A diktatúra irodalomnak számos külföldi és magyar példája akad: Orwell: *1984, Állatfarm*, Bulgakov: *A Mester és Margarita*, Huxley: *Szép új világ*, Déry Tibor: *Szerelem*, Sánta Ferenc: *Nácik, Ötödik pecsét,* Mészöly Miklós: *Jelentés öt egérről* − hogy csak néhányat emeljünk ki.

A Déry-novella az emberség őrzésének lírai műve, Sánta Ferenc *Nácik* c. novellája a fasizmus hatalmi gépezetének eszközrendszerét mutatja be kegyetlen szenvtelenséggel.

Déry Tibor *Szerelem* c. novellájának története mindössze pár óra, a börtönből szabadult B. útját követjük hazáig. A téma, mint mindig, most is túlmutat a konkrét történeten, amelynek két jelentéssíkja van. A cím csak az egyik témát vetíti előre, férj és feleség hűséges szerelmét, a szerelem megtartó erejét, de kettejük történetét tágabb társadalmi közegbe ágyazva a diktatúra lélektanát is megrajzolja, illetve azt, hogyan próbálja a kiszolgáltatott kisember az emberséget őrizni egy dehumanizált világban. A totális diktatúrákban a börtön (a bent) és a civil élet (kint) csak térben különül el, valójában az egész társadalom börtön, ahol a rabság totális vagy enyhébb fokozatait lehet megélni, a szabadságot nem.

A novella narrátora író-elbeszélő, aki egyes szám harmadik személyben, objektíven adja elő a történetet. Nézőpontváltó elbeszélésmód jellemzi, a „száraz", dokumentumszerű, csupán a külső tényekre hagyatkozó elbeszélő részek váltakoznak lírai leírásokkal, amelyek a hős belső lelki történéseit vetítik ki. Visszatérő eseményrím a különböző fák leírása: almafa,

gesztenyefa, kőrisfa. A fa általában az élet toposza, a tavaszi, virágzó fák leírása az emberi társadalom börtönvilágában a pusztán a természetben megélhető gazdag életet szimbolizálják − az elveszített szabadságot.

A *Szerelem* komplex novella, amelyben narratív részek váltakoznak szűkszavú dialógusokkal. A szöveg legfontosabb szervezőeleme az indirekt közlés, illetve elhallgatás. Az emberek a lényegről, politikai kérdésekről nem beszélnek, csak hétköznapi, jelentéktelen dolgokról − ez is a védekezés és az elfojtás jele. Csupa indirekt információból értesülünk a diktatúra mindenhová behatoló erejéről: az idegenek egymást elvtársnak nevezik, innen tudjuk meg, hogy a történet a kommunizmus idején játszódik, az „elvtárs" szó személytelensége is a rendszer egyénellenességére utal. B. felesége szvetterét valamikor egy belvárosi üzletben vette, ami a hajdani polgári jólétre vall, s az is, hogy eredetileg egy háromszobás lakásban laktak, de mára a társbérlők beköltöztetésével a cselédszobába szorultak. A házfelügyelő szavaiból tudjuk, hogy a társbérlők nappalra lezárják a fürdőszobát, ők a rendszer kegyeltjei, akik a kitaszítottakkal szemben megalázóan bánnak. Íme a rabság kint, a börtönön kívül. Mindezt Déry azonban nem részletezi, csak egy-egy szóval jelzi a társadalmi közeget, amelyben a történet zajlik, mégis pontos képet kapunk a diktatúra megalázó módszereiről.

A novella tér-és időszerkezete lineáris, a hős külső-belső útját követjük nyomon, de a hangsúly a belső történéseken van. A térszerkezetnek szimbolikus jelentése is van: a cellából indulunk, majd a cselédszobába érkezünk, ami, mivel nem nagyobb, mint egy cella, azt sugallja, hogy a szabadulás csak belül történhet meg, B. családja kint is rab marad, hiszen gyakorlatilag elvették a lakásukat. A kezdő és a végpont között fokozatosan tágul a tér, a hős a „szabad" civilek világát járja be villamossal, taxin, majd gyalog. Belső útja ezzel párhuzamos, a rabságba beletörődött ember útja a lelki felszabadulás kezdetéig. A novella a feleség szerelmi vallomásával és biztató szavaival ér véget, de az olvasó tudja, hogy B. előtt még hosszú út áll a valódi megújulásig. A hazafelé tartó úton végig szorong, s ez a szorongás az utolsó pillanatig nem oldódik fel benne. A novella tehát lélektani mű, B. szorongásai általánosíthatók, hiszen rajta keresztül az egész társadalom elfojtásairól is képet kaphatunk.

A novella a puszta határhelyzetre leszűkített mű, a hős előéletéről alig tudunk meg valamit, az író a kiragadott életszakaszra (hazatérés órái) koncentrál. Az expozíció egy in medias res, drámai tömörségű mondattal indul: " *A cella ajtaja kinyílt, s a börtönőr bedobott valamit."* A „valamit" határozatlan névmás indítja el B. tétovaságát, amit az egész elbocsátás alatt tanúsít. A börtönőrök kegyetlenségére utal az, hogy nem mondják ki, szabadon bocsátják, csak lassan világosodik meg a rab számára, hogy elengedik. Az egész jelenet a börtön vad és

dehumanizált légkörét árasztja: a penészes ruhán a nevet helyettesítő szám, a rövid, parancsoló mondatok, az őrmester primitív „viccelődése" a szexualitással: „*Éjjel már használhatja a szerszámát is."* Ez a barbár mondat szemben áll a novella végi jelenettel, melyben a gyengéd szeretet félszeg megnyilvánulásait látjuk, az embertelen kezdet ellenpontja a történet végi mély szeretettel teli lelkiség.

A börtönben minden a volt rab utolsó megalázását szolgálja, aki, ehhez nyilván már hozzászokott, ezért nem is gondol arra, hogy szabadon bocsátják. „*Nem tudom, hogy hová visznek*." „*Miért engednek ki?*" A felvezető mondatok egy fontos információ késleltetésére épülnek: „A *Letartóztatás oka* kezdetű pontozott sor üresen maradt." Innen tudja meg a történelemben jártas olvasó, hogy nem köztörvényes bűnözőről van szó, hanem valószínűleg ártatlanul elítélt fogolyról, s hogy politikai okokból börtönözték be, csak később, a taxissal folytatott beszélgetésből derül ki. Ez a késleltetési technika jellemzi az egész szöveget, a hősről határozott kép csak a novella végén rajzolódik ki. Nem szűnő szorongásainak okára már itt, az expozícióban magyarázatot kapunk. A hatalmi gépezet egy életre megfélemlítő, szadista játékot űz az elbocsátottakkal, egyiküket a kapu előtt visszaviszik a börtönbe − a szabadulóknak világos üzenet ez: soha nem lesznek biztonságban. *„…végképp elengedték. Végképp?"*

B. hét évig ült börtönben, ebből másfél évet a halálraítéltek cellájában, s csak a végén értjük meg, hogy felesége nem látogathatta, ezért mindketten a teljes bizonytalanságban éltek. A 7 mitikus szám, jelen esetben a hét szűk esztendő, tehát a szenvedés toposza, ezáltal a történet túlnő a kommunista diktatúra keretein, minden, hasonló korra érvényes üzenetet hordoz. Szimbolikus jelentése van annak is, hogy nem húzza fel az óráját: még nem talált vissza a civil életbe, új életet még nem mer kezdeni. A főhőst az elbeszélő csak neve kezdőbetűjével, „B." illeti, ezzel is jelezve, hogy története általános, azaz bármikor, bárkivel megeshet.

Az igazi határhelyzet a villamos megállóban kezdődik, ahol B. nem köszön a börtönőrnek. Ez felszabadulásának kezdete. Innentől követjük útját hazáig, s az eddig szenvtelen hangú elbeszélő nézőpontváltással élve B. tekintetét követi, a szöveg filmszerűvé és líraivá válik. Az út egyszerre külső és belső, mert folyton látjuk B. külső környezetét, úgy, ahogyan ő éli meg, s indirekt eszközökkel belső lelki történéseit is nyomon követjük, fokozatosan értjük meg, hogy miért halogatja a hazatérést, miért nem siet. „*A villamos elindult. Ebben a percben − attól a pillanattöredéktől kezdve, hogy nem köszönt a börtönőrnek, s a villamos elindult −, abban a percben megszólalt körülötte a világ.*" B. életét megszakadt filmhez hasonlítja, amely a börtönben töltött idő alatt „*hang nélkül pergett*". A világ megszólalása visszautal a börtönlét némaságára, az emberi beszéd hiányára, ezért válik most a kinti világ színes és hangos

filmmé. Később a virágzó almafát is beszélőnek nevezi. B. lelkiállapota olyan, mintha egy eszmélkedő kisgyerek most kezdené el érteni környezetét. A villamosablakon kinéző B. számára a színek dominálnak: a villamos sárgája, „két pipacspiros ló" egy „üvegzöld kertecske" „lángoló" üveggömbök. A festőien leírt világ nemcsak színekkel, hanem emberekkel is megtelik, a börtön magánya után „sok millió" embert lát az utcán, s a gyerekeket is „meglepően alacsony termetű" felnőtteknek érzékeli. Ez az elidegenítő leírás később kap értelmet, amikor kiderül, hogy B. még nem látta fiát, szorongva néz a találkozásuk elé, mintha egy idegent várna. Nem meri magát átadni a szabadság érzetének: „*Becsukódott. Attól félt, hogy ha nyitva marad, elveszti önuralmát."* Ez a tudatos önfékezés valójában védekezés, hiszen B. végig azért szorong, hogy megvárta-e őt a felesége. Ezt a szorongást az elbeszélő indirekt utalásokkal vetíti előre. „*a Sörgyár kapuja előtt egy férfit pillantott meg, aki megsimogatta egy fiatal nőnek az arcát. Ismét a nadrágzsebébe nyúlt, de megint csak nem talált zsebkendőt, mellyel letörölhette volna homlokáról a friss izzadságot."* A lelki szorongás testi kivetülése a verítékezés, majd később a hányás − a túlfegyelmezett ember tünete. Bár útja során végig a humánum különböző megnyilvánulásai veszik körül, képtelen feloldódni, még mindig rabként viselkedik. A villamosban a kalauznő és a munkásember viccelődő-évődő beszélgetése után leszáll, és taxiba ül. Déry itt is az elhallgatás eszközével él, végül is semmi oka nincs taxiba ülni, egyszerűen nem tud még azonosulni a civil világgal, fél az érzelmektől. A taxiban „*egyenesen ült, nem támaszkodott hátra*." − ez is annak a jele, hogy még képtelen ellazulni, tele van feszültséggel. A taxis beszélgetést kezdeményező gesztusaira kezdetben nem reagál, de azután megérezve a szolidaritást (a taxis cigarettát vesz neki, kérdezés nélkül rájön, hogy politikai fogoly volt), először az út során megszólal, de kétszer is megismétli szorongással teli kérdését: „*Meglátszik rajtam*?" Ha végig nézzük a szöveget, azt láthatjuk, hogy B.-nek szinte csak kérdő mondatai vannak, amelyek a rabság tudatából megmaradt félelmeit tükrözik. A házfelügyelővel folytatott beszélgetés során teszi fel az árulkodó kérdést: „*Akkor jogom van megfürödni*?"

A hazatérés során tehát két gátlóerő akadályozza meg a szabadság élvezetében: az egyik a félelem attól, hogy nem engedték el „végképp", a másik, hogy felesége visszafogadja-e. Ezeken a félelmeken nem tud úrrá lenni, annak ellenére, hogy a hazaút során az emberi szolidaritás számtalan jelével találkozik: a taxis nem fogad el borravalót, a házfelügyelő behívja magukhoz pihenni, étellel kínálja, ugyanúgy a másik szomszéd is. Nemcsak szolidaritással találkozik, de tapintattal is, senki nem faggatja a börtönről. A B. iránt megnyilvánuló szolidaritás indirekt módon őt magát jellemzi, így tudjuk meg, hogy ismerősei szeretik és tisztelik, s ez persze arról is tanúskodik, hogy az emberek nem beszélnek

„veszélyes" dolgokról, életüket tabuk fojtogatják. „*Tudtam, hogy ártatlan. Tudtam, hogy egyszer haza tetszik jönni*." − mondja a házfelügyelő.

Feleségével való találkozását még a gyalogút során látott almafa látványa vetíti előre. Az almafa az európai metaforarendszerben az élet szimbóluma, B., miközben késlelteti a hazaérést, hosszasan elidőzik a virágzó fa látványánál. „ *…a felül kerek, alul keskenyedő szirmok tövében egy-egy rózsaszín lehelet ült, mely külön-külön mindegyiknek gyöngéden megszínezte menyasszonyi fényét.*" A későbbi történések fényében világos, hogy a virágzó fa szépségében B. felesége menyasszonyi képét idézi fel, valójában emlékezik a boldog múltra, miközben a bizonytalan jövő miatt tele van kétséggel. „*Talált két ágat, melyek között ki lehetett látni az égre, s azon túl még messzebb, egy mozdulatlanul álló gyapjas felhőre, mely úgy hatott, mint elérhetetlen távolságban egy másik virágzó almafa az alsó fa fölött. Addig nézte a kettőt, az érinthetőn át az érinthetetlent, amíg el nem szédült.*" Déry itt a biztos múltat és a bizonytalan jövőt vetíti ki a természetszimbolikába.

A találkozás előtti fontos jelenet B. viselkedése felesége szobájában. Egyszerre érzi otthon magát („*Egész testével a felesége szagában ült és lélegzett*."), de egyben félszeg vendégként is viselkedik. „*Nem feküdt le az ágyra, ült és lélegzett*." Az asztalon lévő tükörben megnézi ugyan magát, de azután lefelé fordítja, nem mer szembesülni a külsején hét év alatt bekövetkezett változással. Egész valójában amiatt szorong, hogy várta-e az asszony, mégsem fog féltékeny keresésbe. „*Nem kutatott a felesége holmijában az asztalon*." Ez a novella kulcsmondata, ami kettejük egymás megbecsülésére, bizalomra épülő kapcsolatát jelzi, másrészt élesen szemben áll a diktatúrával, amely nem tiszteli az állampolgárok szuverenitását, személyiségi jogait.

A várva várt találkozás az utcán következik be, ahol ösztönösen futni kezdenek egymás felé. Kettejük reakciója ösztönös összeölelkezésük ellenére mégis más. A feleség azonnal visszafogadja, s nagy empátiával máris tudja, hogy férjének legelőször is érzelmi megerősítésre van szüksége, ezért a legmélyebb vallomással kezdi: „*Egyetlenem…Megvártalak…Soha senki mást nem szerettem*.." Ezeket a mondatokat többször megismétli, mint ahogy B. is az újra és újra megerősítést váró kérdéseket: „*Szeretsz?"* „*Megvártál?*" Az asszonyban nincs semmi tartózkodás: „*Lehet még gyerekünk?"* − kérdezi. A kérdés mögött tapintatos elhallgatás van, hiszen nem tudhatja, mit kellett kiállnia férjének a börtönben, de egyben a visszafogadás feltétlen gesztusaként is értelmezhető. A szerelmi jelenet leírásában Déry kerüli a szentimentalizmust, B. félszegen csak annyit kérdez: „*Meg tudsz majd szokni*?" Az érzéketlen világban töltött hét év elfojtotta benne az

érzelemnyilvánítás bátorságát, fiára is csak annyit mond. „*Meg fogom szokni. Meg fogom szeretni.*”

Ezután következik a szimbolikus, rituális fürdetés, amely során az asszony lemossa férjéről a börtön szennyét, valójában az újjászületés kezdete ez. „*Az egész testet tetőtől talpig megmosdatta.*” B. lelki betegségét enyhíti ez a rituális fürdetés, a megtisztulás. Utolsó mondatai azonban még a nehezen oldódó szorongás jeleit mutatják: „*Meg tudsz majd szokni?” „Velem alszol az éjjel?” Egész éjjel velem maradsz?* S hiába a feleség biztonságot nyújtó vallomása: *„Minden éjjel, amíg élünk.”* − az olvasó tudja, hogy B.-nek még hosszú utat kell bejárnia ahhoz, hogy önbizalmát és méltóságérzetét visszaszerezze.

Sánta Ferenc

Isten a szekéren

Amikor a paraszt majdnem a dombocska tetejére érkezett a szekerével, akkor hátrapillantva, egy öregembert vett észre a szekér derekában. Egyedül tartott hazafelé, útközben senkit nem vett fel, az öregember mégis ott ült a szekéren, a háta a szekéroldalnak vetve, a lábai elnyújtva, az ölében tarisznya.
– Nocsak! – mondta a paraszt, és rátenyerelve az ülésre, egészen hátrafordult. – Hogy kerül maga az én szekeremre?
Az öregember – lábán ormótlan bakancs, a fején simléderes sapka, amilyent a munkások viselnek leginkább, fehér ing, a nyakán kétgombolós, mint a falusiaknak, a vállára vetve a szürke, viseltes kabát – felemelte a tekintetét, zavartalanul nézte végig a parasztot kalapjától a cipőjéig, aztán szó nélkül elfordult tőle, és egykedvűen szemlélte tovább az út szélén futó bokrokat és mögöttük a zöld kukoricatáblát.
A paraszt felemelte a hangját.
– Magához szólok, öregapám!
Abban a pillanatban a lovak áthaladtak a domb tetején, és a lejtőre érkezve megszaladtak a szekérrel. A paraszt a gyeplőhöz kapott, két kézzel húzta be a hasához, aztán oldalt hajolva – csitítva a lovakat közben – rácsavarta a féket a kerékre. A lovak megcsendesedtek, a szekér csikorogva, nyöszörögve követte őket.
A paraszt megfordult – de a szekér üres volt, az öregember eltűnt róla, mintha ott sem lett volna.
– Nocsak! – nézett körül a paraszt.
Csend volt mindenfelé, az égben madarak, a bokrok fölött pillangók, nagy nyugalomban az egész táj, de embernek sehol nyoma, ameddig a szem ellát. A paraszt megnézte az üresen maradt szekeret, a szemöldöke felszaladt a homlokába, aztán kiköpött az útra, és visszafordult a lovaihoz.
– No! – mondta. – Csak csendesen…
A lovak leereszkedtek a dombról, végigügettek a laposon, aztán poroszkálva érkeztek, a paraszt koppanást hallott a háta mögött, aztán megreccsent a szekéroldal is. Megfordult, és ott látta maga előtt az öregembert, amint tarisznyáját az ölébe rakva, felemelt karral nyújtózkodik, és behunyt szemekkel mélyet, hatalmasat ásít.
– Hé! – kiáltott az öregemberre.
Odakapott ostorához, átvette a gyeplőt a másik kezébe, ismét rátenyerelt az ülésre, és megfordult egészen.
– Mit bolondozik maga itt velem?
Abban a pillanatban – minden pontosan úgy, mint az előbb is – a lovak áthaladva a tetőn, lejtőre jutottak, és megszaladtak a szekérrel, zörgött, döccent lefelé a szekér. A parasztnak alig volt ideje, hogy visszaforduljon, megmarkolja a gyeplőt, becsavarja a féket.
– Hó, te hó!
Mire visszafordult, az öregember eltűnt a szekérről, sehol egy lélek a közelben, bokor nem rezzen, kukorica nem zörren, eltűnt az öreg, mintha ott sem lett volna.
– A nyavalya, aki megeszi!… – nézett körül a paraszt.

Szaporán pislogott, a kalapot feltolta a homlokából, és felemelkedve az ülésről, mindkét kezével rátenyerelt, úgy pislogott körül a vidéken.
– Megbolondultam… – mondta, és nézte az üres szekeret.
Amikor áthaladva a laposon, újra dombhoz érkeztek, akkor leugrott a szekérről, a gyeplőt a karjára akasztotta, kezébe vette az ostort, és a kalapot behúzta a homlokába. A kerék mellett lépdelt, nem fordult hátra, de a szeme szaporán járt körül a vidéken, és keményen markolta az ostort.
A lovak kaptatni kezdtek, és alig haladtak valamennyit fel a domboldalon, amikor a szekér derekából mocorgás hallatszott, és gyönge, fáradt sóhajtás, mint amikor letelepedve, helyére talált valaki.
A parasztnak megnyíltak a szemei, aztán lehunyta őket.
– Megbolondultam! Bizony isten, megbolondultam… – mondta és megállt. Megrándult karján a gyeplő, a lovak tettek még pár lépést, aztán megálltak. Megcsusszant a szekér, megfeszült a szerszám a lovakon.
– Megbolondultam… – mondta ismét a paraszt, aztán lassan, egészen lassan megfordult, s amikor szembe került a szekérrel, akkor ugyanolyan lassan felnyitotta a szemét.
Az öregember ott ült a helyén, ölében a tarisznya, rajta a kenyér, a kezében is egy kis darab, falatozott, és nagy nyugalommal nézett vissza a parasztra. Lábai kikandikáltak a szekérből, a bakancs fölött fehér kapcájának a csíkja, fölötte szürke, rojtosodott nadrág.
– A betyár szentségit… – mondta a paraszt, egészen száraz, elrekedő hangon.
Az öregember megtörte a kenyeret, és új falatot vett a szájába. Rápislogott a parasztra, aztán elfordult tőle, és nyugodtan nézett maga elé, az öreg emberek zavartalan, elmerülő tekintetével.
Telt, finom arca volt, de barna, mint a napon járóké. Csontjai erősek és kemények, simára feszítették a bőrt, mely a szemek sarkában apró ráncokba gazdagodott. A szája szelíd volt, mint a gyermeké, de két oldalról, mintha belevéstek volna, két mély, igen mély és erős vonás. A homloka magas és barázdált. Az öklei nagyok és átfonva az erek húrjaival, mint a parasztoké.
Felpillantott.
– Nem mehetnénk tovább?
A paraszt beakasztotta a gyeplőt a helyére.
– Azt kérdeztem, hogy kicsoda maga?
Az öregember sóhajtott, és maradék kenyerét visszatette a tarisznyájába.
– Rosszul emlékszik, mert nem kérdezte!
– Most kérdezem, hogy kicsoda maga?
Az öregember elkötötte a tarisznyáját, elhelyezte maga mellé a deszkára, aztán ránézett a parasztra, és azt mondta,
– Én vagyok az Isten!
Ott hagyta a tekintetét egy kis ideig a paraszt arcán, aztán elfordította az arcát a nap felé, és lehunyta a szemét.
– Mennyünk tovább!
A parasztnak tátva maradt a szája. Nézte az öregembert. Aztán feltolta a kalapot a homlokából, eltörölte a bajuszát, és összefogva az ostort, odalépett a szekér oldalához. Rátámaszkodott a szekérre. Egyik szemét behunyta, és csendesen így szólt.
– Ha nem sértem meg vele – nem mondaná meg még egyszer, hogy kicsoda maga?
Belógatta az ostort a szekérbe az öregember mellé.
– Szívesen – mondta az öregember, továbbra is hunyt szemekkel fordulva a napba. – Én vagyok az Isten!
– Aha…! – mondta a paraszt.
– Így van! – mondta az öregember.
– Mármint… az Isten.
– Az…
– Az Úristen…!
– Így is mondják! – mondta az öregember.
A paraszt rátette az állát a karjára – ott nyugodott a karja a szekéroldalon –, és megcsillant a szeme. Megtelt lassan derűvel az arca, és csendesen mondta, hangsúlyozva minden szót.
– Ez is valami! De… ha maga az Isten, akkor mit gondol, hogy én ki vagyok?
Az öregember felnyitotta a szemeit. Oldalt fordította kicsit a fejét, és rápillantott a paraszt arcára. Aztán visszafordult, és lehunyta újból a szemét.
– Maga… – mondta – Sánta Ferenc!
– No! – emelte fel gyorsan az állát a paraszt.
– Nem így van? – kérdezte az öreg.
A paraszt megsápadt.
– Maga azt honnan tudja?
– Mondtam: én vagyok az Isten!
– Az Isten?…

– Az Isten!
A paraszt behajolt a szekérbe, a fejét odatolta egészen az öregember arcához, aztán visszahúzta, és úgy nézte az öreget.
– Maga nem idevalósi! – mondta, és nézte egyre nagyobbra táguló szemekkel az öregembert. – Nem mehetnénk? – kérdezte az öregember.
A paraszt hátralépett, behunyta egy pillanatra a szemét, aztán ránézett az öregre.
– Hát… felőlem mehetünk éppenséggel!
Megvonta a vállát, és bizonytalanul vissza-visszapillantva előrement, kézbe vette a gyeplőt, és egyre odapillantva az öregemberre, felült a szekérre. Megcsapta a lovakat, és a szekér elindult.
„Kettőnk közül valaki hazudik – gondolta –, vagy én, vagy ő, de valaki megbolondult máma kettőnk közül. Honnan tudta a nevemet, ha soha nem láttam, olyan bizonyos, hogy nem láttam soha, és hogy nem erre a vidékre való, mint amennyire bizonyos, hogy itt ülök ezen a szekéren!"
– Nem ülne előre? – fordult hátra. – Tudja, ha megered a szekér itt a lejtőn, akkor igen erősen ráz, és nem hiszem, hogy jót tenne magának!
Az öreg nem nézett fel.
– Igaza van! De én inkább előremegyek a domb aljába, és ott várom, amíg leereszkednek…
„Így tűnt el az előbb is! – gondolta a paraszt. – S ha most előreengedem, akkor soha nem tudom meg, hogy kifajta szerzet, mert megteheti, hogy nem jön vissza…"
– Üljön csak előre! Megtartom a lovakat, és olyan szépen ereszkedünk majd, mintha vízen járnánk… Na, jöjjön csak!
Fel is állt, és húzta is már a pokrócot maga mellé, odaengedve a javát az öregnek.
– Na, jöjjön szépen…
Az öreg csendes szusszanással felemelkedett, kezébe vette a tarisznyáját, és átlépve az ülésen, letelepedett a paraszt mellé.
– Nagyon szeretem a tavaszt! – mondta
– Hát… – nézett rá oldalról a paraszt – szép is az, bár mindig ilyen idő lenne…
– Nem lehet! – mondta az öregember.
– Nem?
– Nem!
A paraszt ránézett: úgy mondja, mintha csakugyan rajta múlna, hogy lehet-e vagy sem! Egyébként igen nagy nézése van! Akkora, hogy ilyent még nem is láttam! A szava is komoly, és olyan a hangja, mint a nagyharang, megtelik vele az ember. Még meglehet, hogy valóban ő az Isten!
Megcsapta a lovakat.
– Mondja… igazat beszél maga?
– Hogy érti?
– Hát… hogy maga az Isten!
Az öregember ránézett. A szeme tiszta volt, és szomorú.
– Én vagyok!
Elnézett aztán a lovak fölött, és csak nézett előre, mintha egyedül lenne, és se paraszt, se szekér, se világ körülötte.
„Nagyon szomorú! – gondolta a paraszt. – Annyira szomorú volt a nézése, amikor a szemembe pillantott, hogy nem illik hozzá hazugság. Én viszont eszemnél vagyok, nem bolondultam meg, így hát mégiscsak ő az, aki hazudik!"
Elővette a dózniját, és cigarettát sodort magának. Rágyújtott, elfújta az első füstöt, közben oda-odapislogott az öregemberre. Aztán beakasztatta a gyeplőt a kerékvillába, és átvetve a lábát az ülésen, szembe fordult az öreggel.
– Figyeljen rám! – mondta.
– Igen!
– Látja itt előttünk az utat?
– Látom! – mondta az öregember.
– Hát ha látja, akkor jól figyeljen rám és arra, amit mondok! Csináljon itt nekem egy szakadékot, itt előttünk az úton, aztán simítsa is vissza olyannak, amilyen volt, hogy továbbmehessünk rajta! Érti, amit mondok?
Az öregember feljebb emelte a fejét.
– Szakadékot?
– Igen!…
– Nagyon akarja?
– Én igen – de maga, mit szól hozzá?
Az öregember a parasztra fordította a szemét. Barna tekintete volt, és mély, mint az erdők. Nyugodt, fáradt tekintettel nézett a szemébe.

– Én? Semmit… Legyen, ha akarja!
Megemelve a lovak fölött, az útra vetette a tekintetét.
– Így gondolta?
A lovak előtt húsz-huszonöt méterre hatalmas reccsenéssel megszakadt a föld. A partok távolodtak egymástól, szakadtak egymástól a rögök, az útszéli fák és bokrok egymás után tűntek el a szakadó mélyben, egy nagyobbfajta tölgy pillanatnyi időre hanyatt dőlt, aztán roppanó ágakkal, megborzolt fejjel, gyökereit magasba emelve bukott alá. A domboldal, mely magasra emelte arrább az utat, nyöszörögve, jajgatva roppant darabjaira, és végül egyetlen suvadással tűnt alá, nem hagyva maga után, csak a semmit.
– Így gondolta? – kérdezte ismét az öregember. – Csukja össze gyorsan! – kiáltotta a paraszt. Két kézzel kapaszkodott a szekér oldalába, a füleit betöltötte a föld és a levegő szüntelen nagy dörgése és morajlása. – Gyorsan! Csukja össze gyorsan!
– Így gondolta?
– Így! De csukja már!…
– Legyen! – mondta az öregember, s mire a paraszt az ijedten hőkölő, ágaskodó lovakat kézbe fogta, már ott zöldült minden újra a maga helyén, a nap megszórta fényével a fehér utat, és zöldellt arrább a domb is nagy békességben.
– Indulhatunk? – kérdezte az öregember.
A paraszt leugrott a szekérről, előreszaladt a lovakhoz, csitította, simogatta őket. Közben ráemelte a tekintetét az öregemberre. Eltörölte a homlokát a karjával, megigazította a szerszámot az állatokon, végül visszatért a szekérhez. Nézte az öregembert, és miközben gyönge, meg-megrebbenő mosolygás indult az ajkáról, és terült végig lassan az egész ábrázatán, leemelte a kalapját. Elsimította a tenyerével a haját, és így szólt;
– Ne haragudjon! Nem akartam megbántani…
– Nem történt semmi… – mondta az öregember. – Üljön vissza a helyére, és menjünk tovább!
A paraszt járatta egyre a tekintetét az öregemberen, aztán visszatette a fejére a kalapját, és míg kézbe vette a gyeplőt, azt mondta.
– Nem ilyennek gondoltam! Olyan, akár az öregemberek minálunk… Szakasztott úgy néz ki!
– Menjünk! – mondta az öreg.
A paraszt fellépett a szekérre, valamivel távolabb húzódott az ülésen, és rászólt a lovakra.
– No, te Lámpás, Bogár…
Oldalról ránézett az öregre. Ott ült mellette, a feje megereszkedve, és a szemei lecsukódtak. A kabátja – régi, kopott jószág – meglebbent a vállán, a tarisznya az ölében, nagy barna, eres kezei ott nyugodtak rajta.
– Nagyapámat ismeri? – kérdezte a paraszt.
– Hogy?
– Azt kérdeztem, hogy nagyapámat ismeri-e? Régen meghalt már, gyermekkoromban…
– Ismerem… Szerettem is nagyon!
– Szerette? Hát… nem nagyon vettük észre!
– Mindegy!
– Micsoda mindegy?
– Minden! Minden mindegy!
– Úgy gondolja?
– Úgy!
A térdére könyökölve – az álla a tenyerében – nézett maga elé, a szekér alá szaladó földre. A tenyere nyomán felgyűrődött az arca, két szeme egészen megszűkült a feltolakvó bőrtől. A két válla magasra és előrebillent, a nyaka barna, mélyen barázdált, őszbe vesző haja meggyűrődik, megborzolódik a kabát gallérján.
„Igen szomorú – gondolta a paraszt –, de nem olyan öreg, mint gondolta volna az ember, Ilyen kiállással a mieink még megfogják a kapát, a többsége még a kaszát is…”
Az öreg megszűkült szemekkel nézett előre, el a lovak fölött. Tenyerét elvette az arcáról, feje az állán támaszkodott a mellére, két kezét összefonta a tarisznyán. Előregörbült a válla, valósággal kisebb lett az egész alak, mint annak előtte volt. A paraszt meglebbentette az ostort, és amikor ügetésbe fogtak a lovak, akkor szétnézett a napfényben fürdő világban. Apró szellő járt, fecskék cikáztak, veréb rebbent az út porából, és csend szerteszét, mindenfelé.
– Ferenc! – hallotta maga mellett.
– Itt vagyok!
Az öreg nem mozdította a fejét, ugyanúgy nézett maga elé meghajtott, megereszkedett arccal.
– Ferenc!
– Igen!
– Ugye… magának két szobája van?
– Annyi…

– Azt szeretném, ha az egyikben megaludhatnék reggelig… Reggel aztán mennék tovább…
Ránézett a parasztra. A szemei megrebbentek, előbb a szemébe nézett a parasztnak, aztán lehullott a tekintete az arcára, onnan pedig a paraszt szürke ingére. Felnyúlt a kezével, és a maga fehér ingén meggombolta a gallér két gombját.
– Csak reggelig! Aztán mennék is már tovább. Csak erre az egy éjszakára!
A paraszt lassan visszafogta a lovakat, egészen vissza, míg lassú, egészen lassú lépésben mentek már. Akkor beakasztotta a gyeplőt, elővette a dózniját, felnyitotta, papírt szedett, és megszórta dohánnyal. Mikor bekattintotta a doboz fedelét, és kihúzva a derekát, visszatette a nadrágja zsebébe, akkor azt mondta.
– Maga… addig marad énnálam, ameddig akar!
Aztán gyufát vett elő, rágyújtott, és eldobva a gyufát, rászólt a lovakra.
– Na, szedd a lábad!…
Felzörgött a szekér, és nyomában gyönge kis felhőcskében magasra lebbent a por. Csendesen odafordult az öreghez.
– Régen jött el?
– Nem! Nem olyan régen…
– Látja… nem vettem észre, hogy eljött!
– Mindegy! Nemcsak maga… más sem vette észre!
– Így van!
Az öreg legyintett, aztán lehunyta a szemeit. Fejét kissé féloldalra hajlította, rá majdnem a vállára. A tarisznyát erősen megmarkolta, átkulcsolva az ujjaival. A paraszt ránézett, közelebb ült, mintegy megtámasztotta az öregnek a vállát. Aztán így szólt.
– Figyeljen rám! Most már végig egyenesen megyünk egészen hazáig, nem ráz majd a szekér. Hátrateszem a pokrócot, maga pedig feküdjön rá szépen…
– Gondolja?
– Csinálja csak úgy, ahogyan én mondom magának! Úgy fogja majd érezni magát, mintha hintóban lenne…
Az öreg felemelkedett, ölébe szorította a tarisznyáját. A paraszt megállította a lovakat, hátralépett, és eligazította a pokrócot a deszkákon.
– Feküdjön csak szépen…
Leugrott a szekérről, és a lécek között átnyúlva még egyszer eligazította a pokrócot. Az öreg átlépett az ülésen, és megkapaszkodva egészen hátrament a szekér végébe, aztán lassan végigfeküdt a pokrócon. A paraszt a feje alá tette a tarisznyáját.
– Várjon még… – mondta.
Levette a kabátját, és összehajtogatva azt is a tarisznyára helyezte az öreg feje alá.
– Úgy! Így már egészen jó lesz!…
Gondosan eligazította az öreg feje alatt a kabátot. Aztán szó nélkül állt a szekér mellett, és nézte az öreget. Annak lecsukódtak a szemei. A nap meghintette a barna, barázdált arcot. Az ajkai körül mély árnyékot vont a két barázda. Ahol a kemény csontok magasra feszítették a bőrt, ott megcsillant a napfény lágy, puha fénnyel. A szempillák – a keményre, egészen keményre fogott és összerándult szemöldök fölött – könnyű árnyékot vetettek az arcra.
– Feküdjön nyugodtan! – mondta a paraszt, és a kabátnak a szárnyát, mely lehullott a nyugvó testről, gyönge és óvatos mozdulattal ráhajtotta az öreg mellére.
– Olyan ágyat vetünk majd magának, hogy a fészek sem különb!
Fellépett a bakra, és szorosan fogva a gyeplőt, amilyen lassan csak lehet, elindította a lovakat. Úgy, állva tartotta meg őket, és csak akkor ült le a helyére, amikor látta már, hogy nyugodtan és egészen lassan lépegenek.
Amikor hazaérkezett és a megnyitott kapun befordulva, a ház elé állva, leugrott a szekérről, az asszony már ott állt az ajtóban, és jött kifelé, az udvarba.
– Készíts vacsorát, és vess ágyat a szobában! – mondta a paraszt.
Az asszony állt, és nézte a szekéren az öregembert.
– Hát ez meg kicsoda, te? – kérdezte.
A paraszt az asszonyra nézett, aztán a szekérre… Jobbra lépett tétován, aztán balra. Aztán előretolva a kalapját, levette a fejéről, egy darabig megint erre-arra nézelődött, és azt mondta végül.
– Ez… maga az Atyaisten!
Az asszony kacagni kezdett.
– Ó, te… bolond, te!
S mert az öregember fent a szekéren már felállt, és készült lelépni az udvar porába, odafordult hozzá, és azt mondta az asszony.
– Tessék csak, kerüljön beljebb mihozzánk!

ELEMZÉS

Vázlat

Bevezetés:

- értelmezési nehézségek– realista szövegkörnyezet –Isten csodatétele – a főhős (paraszt) az író nevét viseli – abszurdon túl, abszurdon innen – nincs értelemzést segítő kulcs vagy szimbólum

Téma:

- istenlátás – apokrif példázat – Isten antropomorfizációja

Elbeszélő:

- objektív –szűkszavú narráció–csak a tényekre hagyatkozik

Szerkezet:

- anekdota szerkezet – in medias res kezdés – a határhelyzetre koncentrál – nincs előtörténet – utazás toposza – Ábrahám történetének analógiája

Expozíció:

- fantasztikum – a hős reakciója racionális és végig az marad

Határhelyzet:

- Isten bemutatkozásától a hős belső útján van a hangsúly – hit és kétely között ingadozik
- a belső, gondolati történéseket nem részletezi, a szűkszavú dialógusokból tudjuk meg indirekten, hogy mi zajlik belül
- Isten „megkísértése" – a hős reakciója: hit, de úgy bánik Istennel, mintha egy öreg paraszt lenne
- a hős egyszerre képviseli a patriarkális paraszti értékrendet és a szkeptikus modern embert
- Isten vendégül látása – „Maga…addig marad énnálam, ameddig akar!"
- Isten jellemzése a külső leírásban elrejtve – szegény ember – egykedvű – „Minden mindegy!"
- Isten megjelenései a Bibliában – itt: maga jött el, de senki nem vette észre – Jézus-párhuzam és ellentét – Isten nem hirdet igét, csak megjelenik, de a csodatétel is kevés

Konklúzió:

- a hős hitének próbatétele – félszeg, tétova,de vállalja Istent – a feleség reakciója – racionális ugyanúgy, mint kezdetben a hősé

Befejezés:

- Isten eljövetele – parabolisztikus történet az Istennel, a hittel való találkozásról

Az abszurdon felnőtt olvasó már semmin nem csodálkozik; no de hogy egy mű főszereplői Isten és az író nevét viselő hős – ez a modern befogadót leküzdhetetlennek tűnő értelmezési nehézségek elé állítja. A téma maga, a hit megélése persze napjainkban is lehetséges irodalmi toposz, a Sánta-novella előadásmódja azonban merőben szokatlan. Rendkívüliségét az adja, hogy az istenlátásra realista szövegkörnyezetben kerül sor, minden olyan, mintha valóban megtörtént volna, sehol semmi szimbólum, a hős maga az író. A mögöttes jelentéshez szokott olvasó abszurd helyzetbe csöppen és tétovázik.

Az *Isten a szekéren* abszurdon innen és abszurdon túl van: innen, mert a mű világképe nem abszurd, hőse végig racionálisan viselkedik, s túl, mert az abszurddal ellentétben nem ad szimbolikus kapaszkodókat a befogadó számára. Mindenki ismeri Kafka *Az átváltozás* című elbeszélését. A szöveget figyelmesen olvasva az értelmező hamar rájön, hogy a féregként ébredés valójában annak a tudatosulása a hősben, hogy nem él emberi életet, ráébred igazi mivoltára. A Sánta-novella nem szolgál ilyen kulccsal, nincs kódolt mögöttes értelme, vagy nem a hagyományos értelemben. A meseszövés logikája ugyanaz, mint Bulgakov regényében, *A Mester és Margaritá*ban. Fantasztikum és valóság összekeveredik, a csodás történéseknek nincs racionális megfejtése. Valójában a mítoszok logikája támad fel újra, amennyiben a transzcendens erő valóságos, konkrét helyen és időben jelenik meg. A fantasztikum racionális vagy szimbolikus magyarázata meddő kísérlet, az értelmezés szempontjából irreleváns elem, a lényeg a hősök magatartásában rejlik – akárcsak a mesékben. A fantasztikum csak írói eszköz a hős jellemének feltárására. A Sánta-mű a bibliai történetek logikája szerint épül fel, cselekménye a transzcendens és az ember találkozása – csakhogy jóval a mitologikus világkép leáldozása után.

Témája tehát az istenlátás, annak hatása a hősre. Műfajául az apokrif példázat kifejezést legjobb használni, hiszen a hit szerint láthatatlan, a zsidó-keresztény felfogás szerint ábrázolhatatlan Istent ember alakban jeleníti meg, azaz antropomorfizálja. A transzcendens szentségből kiemelve szegény csavargóként mutatja be.

A novella elbeszélője objektív, csak a szűkszavú narrációra hagyatkozik, pusztán tényeket közöl, ezzel is a befogadóra bízva az értelmezést.

Szerkezete a székely anekdoták lassú, komótos ütemét követi, a dialógusok elhallgatásra épülő, néhány szavas mondatokból állnak, hangnemében pátosz keveredik ironikus humorral.

„– Azt kérdeztem, hogy nagyapámat ismeri-e? Régen meghalt már, gyermekkoromban…

– Ismerem…Szerettem is nagyon!

– Szerette? Hát… nem nagyon vettük észre!”

A novella in medias res kezdődik, nincs előtörténet, részletező atmoszférateremtés, a történet a határhelyzetre koncentrál. Az utazás toposzára épül, a hétköznapi szekérút, a bekövetkező csodák lélekben megtett utat vetítenek ki külső eseményekbe. A főhősről, akit csak „ a paraszt” általánosító megnevezéssel jelöl, a mű közepén derül ki, hogy maga az író. Története Ábrahám történetével analóg: neki is váratlanul, utazás közben jelenik meg Isten, dialógusuk a bibliai párbeszédre rímel:

„És lőn ezeknek utána, az Isten megkisérté Ábrahámot, és monda néki: Ábrahám! S az felele: Ímhol vagyok.” (Móz.I.22.1.)

„ – Ferenc! – hallotta maga mellett.

– Itt vagyok!”

A Sánta-novellában azonban nem Isten kísérti meg a hőst, hanem fordítva történik: a paraszt vár egyértelmű bizonyítékot, csodát azért, hogy elhihesse, valóban Istennel van dolga. Ábrahámnak elég volt, hogy az Úr megszólította őt.

Az expozíció a csodaszerű eseménnyel – az öregember feltűnésével – nyitja meg a művet. Hősünk reakciója az érthetetlen jelenségre racionális: *„Hogy kerül maga az én szekeremre?” „Mit bolondozik maga itt velem?!” „A nyavaja, aki megeszi!” „Megbolondultam…”* Ez a racionalitás, józan paraszti logika egy percre sem hagyja el, még azután sem, hogy Isten csodát tesz.

Isten bemutatkozásától kezdve a hős belső útján van a hangsúly; hit és kétely ambivalenciája gyötri. Megpróbál racionális magyarázatokat adni a történésekre, s amikor azokkal kudarcot vall, a végső eszközhöz folyamodik: bizonyítékot kér. Sánta a belső, gondolati történéseket nem részletezi, a paraszt gondolatmenetére csak a szűkszavú dialógusokból következtethetünk. A lehetetlennel birkózik: magyarázatot keres a csodára. Először bolondnak nézi az öregembert:

„–Én vagyok az Isten!

– Aha…! – mondta a paraszt.”

Miután az öregember normálisnak bizonyul, a hazugság lehetséges motivációjába kapaszkodik: *„Kettőnk közül valaki hazudik – gondolta –, vagy én, vagy ő, de valaki megbolondult máma kettőnk közül. Honnan tudta a nevemet, ha soha nem láttam, olyan bizonyos, hogy nem láttam soha, és hogy nem erre a vidékre való, mint amennyire bizonyos, hogy itt ülök ezen a szekéren!”* Bizony, empirikus ismeretei kevésnek bizonyulnak a csoda felfogásához, a földön járó ember kételyei zsákutcába torkollnak. Ekkor kísérti meg Istent azzal, hogy szakadékot „rendel” az útra. Pedig nyilván kívülről tudja az evangéliumot:

„Mondá néki (a sátánnak) Jézus: Viszont meg van írva: Ne kísértsd az Urat, a te Istenedet.”

Isten egykedvűen teljesíti a paraszt kérését, akinek viselkedése most lesz igazán érdekes. Miután megtörtént a csoda, nem válik alázatos hívővé, kellő tisztelettel ugyan, de nem többel, mint ami egy egyszerű öregembernek jár, azt mondja:

„ – Ne haragudjon! Nem akartam megbántani…”

Később – persze percekkel később, ahogyan az egy székely anekdotában illik – így szól:

„– Nem ilyennek gondoltam!” Viszonya Istenhez csak annyiban változik, hogy elfogadja isteni mivoltát, stílusa azonban marad, amilyen volt, a paraszti nyelv közvetlenségével beszél hozzá. Amikor Isten szállást kér éjszakára tőle, lassan, komótosan rágyújt, s hosszú csend után ezt válaszolja: *„ – Maga…addig marad énnálam, ameddig akar!”* Mennyivel büszkébb, öntudatosabb ez a mondat az ima szövegénél: *„Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj, hanem csak egy szót szólj, s meggyógyul az én lelkem.”* Pátosz nélküli bensőségességet rejt a „maga” megszólítás, s egyfajta atyáskodást, részvétet. A hős egyszerre képviseli a patriarchális paraszti értékrendet és a szkeptikus modern embert. Amikor haza érnek, s felesége megkérdezi, kit hozott magával, beszédes gesztusok előzik meg a feleletet: *„A paraszt az asszonyra nézett, aztán a szekérre…Jobbra lépett tétován, aztán balra. Aztán előretolva a kalapját levette a fejéről, egy darabig megint erre-arra nézelődött, és azt mondta végül. – Ez… maga az Atyaisten!”* A felséggel való találkozás a hős hitének próbatétele, vajon vállalja-e azt? Kezdetben tétova, félszeg, mintha félne a felesége reakciójától, vagy attól, hogy bolondnak tartja majd, de azután összeszedi magát, és vállalja Istent. A feleség válasza a novella csattanója. *„– Ó, te…bolond, te!”* De az öregembernek szóló szíves invitálás előrevetíti, hogy ugyanazt az utat fogja bejárni, mint férje.

A történetben megjelenő Isten nem a Bibliából ismert, aki csak szimbolikusan (vihar, tűzoszlop, égő csipkebokor) jelenik meg az ember számára, hanem antropomorfizált isten, aki egyszerre kelti fel egy szegény munkás vagy egy vándor képét. Jellemzését Sánta egyrészt a külső leírásban, másrészt szavaiban rejti el. Öltözéke szegényes, arcaráncos, szemei áthatóak és szomorúak. Magatartása egykedvű, sztoikus. Amikor a paraszt nagyapjáról faggatja, azt

mondja: *„Minden mindegy!”* Ez a kijelentés merőben ellentétes a zsidó-keresztény istenfelfogással, amely szerint az Úr a világ vezérlő elve, az emberi létezés értelme pedig az isteni cél beteljesítése. A világnak tehát van értelme. Nem mindegy. Sánta istene mintha Ady *A Sion-hegy alatt* című verséből bújt volna elő. Ott egy kopottas öltözékű harangozóban testesül meg, akire a költő kivetíti saját megrendült hitét, „rongyolt” lelkét. Itt egy mindenkitől elhagyott, kiábrándult isten jelenik meg.

„– Régen jött el?

– Nem! Nem olyan régen…

– Látja…nem vettem észre, hogy eljött!

– Mindegy! Nemcsak maga… más sem vette észre!”

A keresztény felfogás szerint Isten a fiát, Jézust küldte az emberek közé, hogy igét hirdessen, s őáltala erősítette meg az Ábrahámmal, az emberrel kötött szövetséget. Itt Isten maga jön el, nem szimbólumokban vagy kiválasztott küldötte útján üzen, hanem személyesen keresi a kapcsolatot az emberrel, szinte alázatosan kér szállást. *„Csak egy éjszakára.”* Jézus isteni voltában is csak kevesen hittek, a Sánta-novella Istenét senki sem vette észre – a világból, úgy tűnik, kiveszett a hit képessége, már a transzcendens jelenléte sem elég. Ebben az ateista környezetben teszi próbára Isten a paraszt hitét, ugyanúgy, ahogyan a Bibliában is megpróbálja a kiválasztott embereket, hogy méltók legyenek a küldetésre. Hősünk azonban igazi pogány, csak a csodának hisz, s utána sem válik belőle alázatos hívő, Istent csak félszegen, környezetére pislogva vállalja. Mikor megbizonyosodik az Úrban, gondoskodó részvéttel veszi körül az öregembert, fekhelyet készít neki a szekéren, betakargatja, s fékezi a lovakat, hogy ne rázza a kocsi. Ez az atyáskodás az elhagyatott Istennek szól, megfordul a gondviselés szereposztása, itt az ember az, aki gondoskodik Istenről, és szállást ad neki – vagyis befogadja az esendő számkivetettet.

Az Isten a szekéren egy kételyekkel teli lélek hitvalló műve, amelyet az önironikus humor tesz mélyen emberivé.

Spiró György

Apámmal a meccsen

Június tizenhárom.
Ma megyek apámmal utoljára meccsre.
A Dózsa György úton haladunk, én vezetek, oldalra pislantok. Fáradtan ül, az arca fakó. Szürke öltönyének zakója a hátsó ülésen. Rövid ujjú, áttört ingének zsebében, a szíve fölött, a zsebkendő. Idegesít, hogy ott tartja. Időnként megtörli a homlokát.
– Mi volt ma? – kérdezem.
– Reggel voltam besugárzáson.
– És?
– Holnap megyek utoljára. A doktornő szerint szépen javul.
Közel járunk a Szabolcs utcai kórházhoz, ott fog meghalni, már meg van beszélve.
– Hoztam rádiót – mondom –, Szepesi fog beszélni.
Melegem van, a combomat nyomja a zsebre vágott kulcscsomó. Felső és alsó zár kulcsa, liftkulcs, kapukulcs, a levélszekrény kulcsa. A slusszkulcs előttem fityeg, rajta a kocsi ajtajának és az elektromos megszakítónak a kulcsa.
A felvonulási téren járunk. A tribün. Az alapzaton semmi. Itt állt a Sztálin-szobor. Öngyilkos nagyanyám ötvenhatban szerzett egy darabot a füléből, őriztem egy ideig, valahol elkallódott.
A Dózsa György út végén egy csomó rendőr. Az Ajtósi Dürer sorra terelnek.
– Nem baj – mondja –, majd kimegyünk a Népstadion útra.
A Népstadion út is le van zárva. Ki kell mennünk a Hungária körútra.
Már csak lépésben megyek, mind a három sáv tele van, előttünk magas busz, benne szurkolók táblákkal, mögöttünk teherautók, kétoldalt személykocsik.
– Nem erre kellett volna jönnünk – mondja.
– Mindegy – mondom –, biztosan máshol is elterelnek.
Rágyújtok. Pokolian fülledt a levegő. Nem dohányzott, nem ivott. Sportolt. Igazság szerint gégerákot kellett volna kapnia Csepel levegőjétől, negyedszázadot húzott le a füstben és koromban.
Még mindig állunk. A homlokát törülgeti. Jobbra-balra bámészkodom, csak őrá nem nézek, mégis szüntelenül őt figyelem. Meg akarom jegyezni a vonásait. Majdnem teljesen ősz. De legalább nem lesz kopasz. Otthonos az arca. Minden kis ráncát ismerem. Éjszakánként mégis arra ébredek: máris elfelejtettem. Az orrán baloldalt apró duzzanat, gyerekkorában bárányhimlője volt, elvakarta. A fülei szétállnak. Lehet, hogy a fülei is le fognak fogyni?
Az ujjai tömpék, vaskosak, tudom, hogy meleg a tapintásuk. Mostanában iszonyodom az érintésétől. Reggelente utána fürdök, és mindig borzongok, úgy érzem, fertőzőnek kell lennie, testemet végigmásszák a rák gilisztái, amelyek, logikusnak érzem, a meleg vízben ártalmasabbak. Irtózom a kék házi ingétől is, az is tele van rákspórákkal. Anyám feltehetőleg nem fogja kidobni a zoknijait és a zsebkendőit, használnom kell őket, és évek múlva is a fertőzéstől fogok félni. Tizenöt éve halt meg az egyik ismerősünk, és én örököltem néhány zokniját; azokat veszem fel a leggyakrabban, hogy bebizonyítsam magamnak: nem félek.
Én öröklöm az óráját.
Megborzongok. Az óraszíjat el fogom dobni, érintkezett a bőrével. A ruhái közül rám jut a szép, finom antilopzakója, nem hordja, félti. Amióta tudom, hogy az enyém lesz, a magamét gyakrabban hordom, eddig óvtam. Be kell vallanom: jóleső izgalom csiklandoz, új tárgynak leszek a birtokosa. A nagyanyám, az ő anyja után egy régi, vacak Sanyo rádió maradt rám, évekkel előbb tudtam, hogy én öröklöm, volt zsebrádióm, kettő is, mégis örültem neki.
A kocsisor megindul, öt métert gurulunk, megint megállunk. A két szélső sávban gurulnak előre, mi változatlanul dugóban vagyunk.
– Lekéssük az előmérkőzést – mondom.
Mintha koporsóban lennénk. Izzad, az arcát törülgeti. Ez a zsebkendője is rám jut. Vigaszt kell keresnem. Milyen jó, hogy nem vénen, magatehetetlenül pusztul el, amikor már nem önmaga, nem fekszik évekig vakon, bénán, szélütötten, hülyén, satöbbi.
Megint meglódulunk, eljutunk a Thököly útig, lámpát kapunk, állunk. A levegő kormos, a bérkaszárnyák ocsmányak, omladoznak, az ég most, napsütésben is szürke, az autók külseje szánalmas, a bennük ülők arcán a középkor közönye. Ilyen vidéken kellett apámnak leélnie az életét. Felháborító felfedezés.
Elképedve nézek vissza apám korára.
Komótosan szívom a következő cigarettát.

Zöldet kapunk, keresztülhaladunk a Thököly úton. A Hungária körút itt összeszűkül, sikerül megelőznöm a buszt, és besorolok eléje. Előttünk végeláthatatlan, piros féklámpafüzér. Kettesben megyünk, de vissza kell kapcsolnom. Csúsztatom a kuplungot, nem tesz jót a kocsinak, de apám nem figyel rá, magába roskadt. Háromnegyed órája fölünk a kocsiban. Gyalog rég odaértünk volna.
Megint meg kell állnunk. Hallgatunk. Nem tudom, mi jár a fejében. Aprólékosan ki kellene kérdeznem, mivel foglalkozik mostanában. Minden fontos. Mégsem faggathatom, feltűnő lenne. Nem is tudom, mikor beszélgettünk utoljára alaposan. Már nem lehet pótolni semmit.
Rám tör az álmosság, váratlanul felmerül néhány éjszakai kép. Azt álmodtam, hogy összement. Egy furcsa, többszögletű kórterembe mentem hozzá anyámmal látogatóba, legalább húszan feküdhettek benne, apám bottal járt, bottal feküdt – miért éppen bottal? És egyre kisebb lett. Anyám úgy tett, mintha nem venné észre, hogy apám csak akkora, mint egy kerti törpe. Apám vigyorgott, aztán teljesen elfogyott, csak a bot maradt belőle. Miért éppen a bot? Soha nem használt botot. A szobatársaira nem emlékszem, de úgy rémlik: érdeklődve szemlélték, miként fogy el egy ember.
– Mehetünk – mondja.
Felriadok, megindulunk.
Megpróbálom felidézni vasárnapi boldogságomat. Arra ébredtem, hogy krákog a fürdőszobában, és a zsilettpengéket élesíti. Váratlan örömet éreztem, és elhatároztam: így fogok rá emlékezni, vasárnap reggel a fürdőszobában tetvészkedik – ez anyám rosszalló kifejezése –, és jöhet akármi, ilyennek őrzöm meg: élőnek, ráérősen tetvészkedőnek. Még csak három napja.
Végre jobbra fordulhatunk. A mellékutca fel van túrva, csöveket fektetnek.
– Menj egy kicsit előbbre – mondja –, itt szűk a hely, nekimehet egy teherautó.
Kikászálódik, kiadom a zakóját, hátha este hűvösebb lesz. Persze mi van, ha megfázik? Becsapja az ajtót, belül lenyomom a kallantyút. A bal hátsó ülés alatt elfordítom az elektromos megszakítót (a tolvajok ellen véd), bezárom az ajtókat. Végigpróbálja valamennyit. Megnézi, elég közel álltam-e a járdához, de nem állok-e túl szorosan, az nem tesz jót a guminak. Nem szól semmit.
Fél hat. A Népstadion úton nagy a tömeg. Nemzetiszínű zászlókat lengetnek, de zöld-fehér Fradi-zászlók is vannak. Lassabban lépeget a szokásosnál. A lábán, most veszem észre, a rondasárga, lyukacsos cipője, legalább nyolcéves, a színe mindig kihoz a sodromból, de nem tudom lebeszélni róla.
Megállok, a mindig nálam levő noteszba felírom: Lengyel J. Többször végigbogarásztam a könyvespolcainkat, de csak az *Elévült tartozás* kötetet találtam, amit érdemes elolvastatnom vele. A többi irodalom. Nem tudom, van-e még értelme, hogy gazdagítsa magát. Verne *Sándor Mátyás*-a jár a fejemben. Ötvenhatban a Rókusban egy haslövéses kamasz kérte apámhoz látogató anyámat, szerezze meg neki. Nekem megvolt, anyám bevitte, én féltem, hogy elvész, a fiú elolvasta, örült neki és meghalt.
Már belül vagyunk a kerítésen, néhány csoport odébb csörtet, félrehúzódunk.
Megint eszembe jut, hogy fekete trikót fogok venni, meg egy fekete óraszíjat, és egy fekete farmert. Ha a fehér volna a gyász színe, fehér farmerre vágynék. A fekete holmikat egy ideig még rejtegetnem kell. Pedig én előre akarok gyászolni. Talán azért, hogy mielőbb túl legyek rajta. Vagy azért, mert izgalmas lehet. Tudni szeretném, milyen vagyok feketében. És úgy akarok gyászolni, mint a többiek. Ahogy szokás. Talán erőt ad a hozzájuk való tartozás érzése. De lehet, hogy csak azt akarom: lássák rajtam.
A játékoskijáró felőli oldal mögött járunk, a stadion közvetlen közelében. Az edzőpályán néhány válogatott emelget, meggypiros mez, fehér nadrág, zöld lábszárvédő, hátukon fehér számok. Sokan bámulják őket. Egy fiatal játékos tanácstalanul nézelődik, előtte labda. Kölyökképe van.
– Ez a Tóth András – mondom –, kíváncsi vagyok, hogy fog játszani.
Szórakozottan rá pillant, átlép egy követ.
Apám sápadtan átlépte a vonalat, négy éve, mindössze négy éve, amikor az anyját temettük. Egy vonalat húztak előtte a földre, és azt valamiért szertartásosan át kellett lépnie. Az egész temetésen ez volt az egyetlen szörnyű mozzanat, a többit untam. Talán abban a pillanatban kezdődött.
Megyünk felfelé a körfolyosó szintjére, kicsit kifulladt, de úgy látom, nem veszi észre.
– Talán ősszel mégis tudok egy kicsit teniszezni – mondja.
– Előbb is – mondom, majd nevetek. Kölyök vagy. Ki vagy borulva, hogy néhány hétig nem mehetsz a pályára. El vagy kényeztetve, mert sose voltál beteg. Kicsit türelmetlen vagy, nem gondolod?
Mintha felvidulna.
– Látszik? – kérdezi.
– Mit gondolsz, mitől megy fel a vérnyomásod?
– Anyádnak ne mondd el, az adjunktus kettőötvenet mért, nem kettőhúszat.
– Mert izgatod magad. Az a csoda, hogy eddig soha nem volt bajod.
– Most sincs. Most a súlyom is jó, már nem vagyok olyan kövér.
Kezd fogyni. Érdekes, nem vettem észre.

Most kellene fényképet csinálni róla, most még olyan, mintha ő lenne. De a fényképezés is gyanús lehet. Egy Erzsébet hidas képeslapot bámultam délelőtt egy trafikban, a kocsik között kerestem a miénket, a járókelők között őt, hátha éppen arra járt, amikor a fénykép készült.
Már a tribünök alatt járunk, vágni lehet a tömeget, nagy a kosz, rohanó bandák, sok a részeg. Kapkodom a fejemet, szeretném kitalálni az elsuhanó arcokról, él-e még az apjuk. Furcsa, hogy nem mindenkinek él az apja. Ki is mesélte? Egyszer két, nyolcvan körüli vénember végrendeletet készíttetett, ikrek voltak, a jegyző megkérdezte, vannak-e rokonaik, elsírták magukat, és azt mondták: árvák vagyunk.
Meg kellene néznem, tényleg fogyott-e. Lopva rá pislantok.
Néhány másodpercig néztem utána, amíg el nem tűnt a lépcsőfordulóban, több mint egy hónapja, fekete ballonjában volt, és a fekete svájcisapkájában, vitte a sportszatyrot. Akkor feküdt be kivizsgálásra, én engedtem ki az ajtón. Nehézkesen, bizonytalanul lépdelt, és a zsigereimben éreztem, hogy *tudja*. Néztem a sapkáját, én öröklöm, azt fogom viselni a temetésén. Azóta eltelt néhány hét, és úgy látom, hogy egyre kevésbé tudja. Igenis, szenilis lett, nyugtatom magamat, leépítette a halál felfogására szolgáló agysejtjeit. Megint oldalra nézek, nem tudok az agyába hatolni. Mi játszódhat le a fejében? Hátha az ember a halála előtt okosabb lesz, rájön a lényeges dolgokra.
– Kiszáradt a szám – mondja –, inni kéne valamit.
Szép szája van. Az anyjának az elfekvőben a szája hozzátapadt a műfogsorához, kiszáradt, és nem volt annyi ereje, hogy megmozdítsa. Neki is a fogaihoz fognak az ajkai? Lehet, hogy haldokolva az anyjához fog hasonlítani, nem lesz ereje beszélni. Feküdni sem. Nagyanyámnak a fekvés is erőfeszítésébe került.
A büfépultok előtt hosszú sorok, lökdösődés.
– Legalább fél óra – mondom.
– Mégis iszom valami szörpöt. Add ide az egyik jegyet, majd utánad megyek.
Nem lenne szabad egyedül hagynom, mi lesz, ha elájul ebben a tömegben? Sápadt, nehezen lélegzik. Mégis előkotrom az egyik jegyet. Menekülni akarok tőle, most is.
– Fent találkozunk – mondom.
Indulok felfelé a lépcsőn a huszonötös szektorba.
Szívesen cserélnék vele. Kipróbálnám, milyen egy haldokló belseje. A szerepcsere nem is volna túl nagy áldozat a részemről. Meg akarom úszni a rám váró természetes gyászt. Gyászoljon inkább ő, engem. Meglöknek. Csalás az egész. Az ő bőrébe kívánkozva csak az ő halálát tudom elképzelni, nem a magamét. Meghalnék helyette, aztán visszabújnék a magam élő bőrébe, élményekben gazdagon.
A fordulóban bemegyek a férfivécébe, félcentis lé a kövezeten, lábujjhegyre állva várok a soromra. Világtörténelmi hely ez a vécé, gondolom, apám fia hugyozik benne. Akkor is vécére mentem, amikor először jöttem a stadionba, apám hozott, még az aranycsapat játszott, 5 : 0-ra vertük a románokat. Puskás egy csomószor leállt a labdával, álltában jobbra-balra dőlt, a románok fejvesztve rohangáltak körülötte. Legalább tizennyolc éve. Mit szólt volna akkor apám, ha valaki azt mondja neki: még tizennyolc éve van hátra? Kiegyezett volna ennyivel?
A középtribün kijáratánál nincs jegyszedő. Két rendőr támasztja a falat. Tömeg, lökdösődés, kibukkanok a szektor tetején, már tele van, a lépcsőkön is állnak és ülnek, a pálya üres. Előttem páran megpróbálnak lejjebb jutni, én is közéjük furakszom. Körülöttem jegyet lobogtatnak hasztalanul. Fölöttem új tömeg érkezik, lefelé nyomnak minket, mellettem egy csomóan elvesztik az egyensúlyukat. Hátrafordulok, a rendőrök ácsorognak. Suhancok üvöltöznek, zászlókat lengetnek. Ide apám nem jöhet. Nemhogy a helyünkre nem tudunk elvergődni, de még állóhely sincs. Visszafordulok, föntről nagy a nyomás, falkában érkeznek a suhancok, a mellettem szorongó magányosak nem mernek visszataposni. Fejjel előre, faltörő kosként felverekszem magam a rendőrökhöz, vidáman támasztják a falat.
– Hol a jegyszedő? – kérdezem.
– Nincs.
– Nézze inkább tévén – javasolja a kövérebb.
A felső tribünön még van üres hely. Talán sikerül kettőt elcsípnem. Felloholok, ott sincs jegyszedő. Lerohanok a rácsig, hátha apám közben odaért. Alattam álldogál a két rendőr, újabb emberadag érkezik, ütemesen ordítanak. Várom, hogy felbukkanjon a húsdarálóban, közben fél szemmel az üres helyekre pislogok.
A két eredményjelzőre kezdik felírni az összeállítást. Hét perc van kezdésig. Végre észreveszem apámat, kezdi magát leküzdeni a lépcsőn szorongók között. Felugrom a rácsra, ordítok neki, nem hallja. Nem is tudom, hogyan szólítsam, a nevét nem akarom kiszolgáltatni a tömegnek. A családi hívójelet fütyülöm, de én se hallom. A tömeg összezárul fölötte, csak a fejebúbját látom, olyan könnyen betörhető, mint egy tojás. Nem néz fel. Sose fog észrevenni. Azt hiszi, én már lefurakodtam a helyemig. Lihegek, mintha sokat futottam volna. Végre visszafordul, vergődni kezd visszafelé. Napokat loptam el az életéből. Másfél-két percig tart, amíg a rendőrökig érkezik, fütyülök feléje, a lábammal megpróbálom elérni a fejét, nem sikerül. Két méterre lehet tőlem. Mond valamit a rendőröknek, azok a vállukat vonogatják. Nincs mit

hozzávágnom. Nézem. Furcsa, hogy láthatom, mozog. Visszafordul, lefelé néz. A véletlenben bízom, fentről kiabálnak, hogy üljek le, de a pálya még üres, csak a játékoskijáróban van mozgás.
Végre felnéz. Intek, hogy jöjjön fel. Int, hogy érti, eltűnik.
Megkönnyebbülten feljebb rohanok. A szektor közepe táján találok másfél helyet az egyik sor szélén, elterpeszkedem, hogy ne üljenek mellém. Előttem tíz-tizenkét fős csoport helyezkedik, kibontják a zászlókat, a pálya felét nem látni. Nagyon bánom már, hogy rábeszéltem a meccsre. Azt reméltem, jól fogja magát érezni.
Végre mellém ér, liheg, teljesen átizzadt az inge, az arca szürke. Meg is halhat. Egymáshoz szorulunk. Hátrameresztem a jobb könyökömet, hogy felülről kevésbé rugdossák.
– Botrányos – mondja –, ezt kéne megírnod az újságban.
– Mit ittál?
– Málnaszörpöt. Rossz volt az íze.
Lehet, hogy a gyomrának van rossz íze. Előttünk állva lengetik a zászlókat, szólnak a kereplők, egy régi autódudát nyomogatnak szünet nélkül.
– Nem sokat fogunk látni – mondja.
Hat óra. A két eredményjelzőn még ott az összeállítás. A Népstadion út felé eső táblán csillog a napfény, nehezen ismerni föl a betűket.
Bicskei – Török, Kovács, Vidáts, Szűcs – Juhász, Bálint – Kozma, Bene, Tóth, Zámbó.
Larsson – Olsson I, Olsson II, Nordquist, Grip – Grahn, Tapper – Magnusson, Kindwall, Edström, Sandberg.
Megint felugrálnak előttünk, ezek szerint a csapatok kijöttek a pályára. Valamivel kényelmesebben ülünk, aztán mi is felállunk. A pálya közepén nyüzsgés. A csapatok egymás mellett. Fohászkodom, hogy nyerjünk, hátha örülne.
Svéd himnusz. Állunk. Huj-huj-hajrá. Magyar himnusz. A túlsó oldalról éneklés, lassan, elnyújtva zúgják, a mi oldalunkon is rákezdik. Tátogatok, meg ne szóljon valaki. A magyar himnusz darabokra esik szét, mintha kánont énekelne a stadion. A himnusz több részletben, fegyelmezetlenül marad abba. Üvöltés, kereplők, kolompok, dudák. Petárda dörren, füstcsík. A kezdőkörben választanak. Hátulról: leülni, leülni!
Előveszem a kis rádiót, Szepesi már szövegel, de a zajban nem hallani. Elzárom. Majd ha gól lesz.
Szorítást érzek a torkomban, mint évekkel ezelőtt, amikor hiába gúnyolódtam magamon, mégis izgultam a nemzeti tizenegyért. Aztán a szorítás megszűnt. A müncheni olimpiára, amikor kitört az arab-zsidó-német vérfürdő, helyeslően bólogattam: legalább az olimpiáról is kiderült, hogy hazugság. Most mégis ökölbe szorított kézzel feszülök, és győzelemre szuggerálom a játékosokat. Ez apám utolsó meccse.
A svédek kapuja van hozzánk közelebb, félhátulról látjuk. Oldalra sandítok, mintha kevésbé volna szürke, valami érdeklődés látszik az arcán. Ha csak másfél órára sikerül lekötnöm a figyelmét, megérte. Csak meccs után hamar sikerüljön kikeverednünk a kocsihoz.
A hangorkán az első két-három passzig tart, abbamarad. Csapkodó a játék.
– Jobb volt az Ajax-Juventus – vélekednek mögöttünk.
Két hete vele néztem a tévén, élvezte. Öt perc eltelt. Kiderül, hogy Bene játszik jobbszélsőt kilencessel, és a hetes Kozma van középen. Nagy húzás. Könnyen eladjuk a labdát. A svédek is. Lassan, körülményesen támadunk. A svédek közül csak a langaléta Edström álldogál a magyar térfél közepén, Kovács lóg a nyakában.
– Talán lesz valami – bizakodik apám.
Az első épkézláb támadásunk: Juhász Benéhez fejeli a labdát, Bene elmegy, bead, Vidáts berohan, a védők rámozdulnak, Kozma teljesen üres, beleteszi a lábát. Gól.
Mi is felugrunk, én üvöltök is. Vezetünk, már a nyolcadik percben!
Apám mosolyog, aztán elfintorítja az arcát.
– Most fogunk leállni – mondja.
Középkezdés után látható, hogy így lesz. Támadgatunk, de erőtlenül.
– Alibi-futball – mondja.
Hátha mégis kihúzzuk, gondolom szorongva. Fél óra már eltelt. Egyetlen helyzetünk sincs. Mellettünk egy nagy táskarádióból Szepesi ordít, mintha történne valami.
– Ki fogunk kapni – mondják mögöttünk.
Tologató játék, sok a taccs. Tóthnak van néhány jó labdája, de a többiek nem strapálják magukat.
Tíz perc van hátra az első félidőből. Előreadás a magyar térfélre, Edström lefejeli, nagy kavarodás a tizenhatosnál, nem jól látjuk, messze van, Bicskei mintha belenyúlna, és az egyik svéd nyugodtan beteszi.
Csönd van. A táblára felkerül Kindwall. A döntetlen a svédeknek jó, nekünk győznünk kellene.
Szünetig kihúzzuk gól nélkül.
Felállunk, toporgunk.
– Ez a kis Tóth ügyesen osztogat – mondja –, egy második Bozsikot lehetne nevelni belőle. Lát a pályán, sokféle rúgást tud.

– El fogják rontani.
– El. Kozma egész jó. Kár, hogy fej nélkül játszik.
Leülünk. Még mindig tart a szünet. A stadionban halk zsongás. Oldalt nézek rá, gyanútlanul nézelődik. Hirtelen majdnem felüvöltök. A szemébe akarom vágni: rákod van, meghalsz. Az ajkamba harapok, a kezemmel összeszorítom az államat és a pofacsontomat, meg ne tudjak szólalni. Három szóval, gúnyolódva és kéjelegve véget lehetne vetni a komédiának.
Felugrom. Ülve marad.
A fogaimat csikorgatom. Fájdalmat akarok neki okozni. Mit számít? Úgyis meghal. Mit hazudozok neki hetek óta? Ő is hazudik. Kérdezzen rá, ha nagyon érdekli.
Legyen már vége, nem bírom mellette.
El kellene rohannom, mielőtt őrültséget csinálok.
Mi lenne, ha belevigyorognék az arcába?
Miért nem tud meghalni infarktusban?
Mélyeket lélegezve leülök, előszedem a *Népszabadság*-ot.
Sakk. A zseniket is le lehet győzni. Szpasszkij nyilatkozata egy Fischer elleni mérkőzés esélyeiről.
Kinyitom a számat, tornáztatom. Majdnem görcsöt kapott az állkapcsom.
Apró sporthírek. Washington. Avery Brundage, a NOB volt elnöke bejelentette, hogy hamarosan megnősül. A nyolcvanöt éves exelnök jegyese a harminchét éves nyugatnémet Mariann de Reuss hercegnő, akivel a müncheni olimpiai játékok alatt ismerkedett meg. A házasság megkötése után Brundage az NSZK-ba költözik.
Azt mondanám: nősülj meg gyorsan, vegyél el egy tizenhét éves kis kurvát, mielőtt elpatkolsz. Hálásnak kellene lennie a tanácsért. Amerikában megmondják. Csak a mi európai hülyeségünk.
…Illovszky Rudolf szövetségi kapitány bátor elhatározásra szánta magát… Az előző mérkőzések tapasztalatai alapján a válogatott összetételén változtatni kellett, s ha netán ennek az új arculatú csapatnak nem sikerülne győznie, akkor senki sem tehet szemrehányást Illovszkynak. A maga részéről mindent megtett…
Még mindig nem jöttek ki a pályára. Milyen arcot vágna? Eltorzulna? Szívrohamot kapna?
Lapozok, jó bíbelődés, lassan behajtom az újságot. Halálozási rovat. Végigfutom a neveket.
Diadalmámorom mérsékelt, jobb napokon többen patkolnak el apám előtt. Mennyibe kerül egy ilyen hirdetés? Nekem kell majd megfogalmaznom. Ne télen legyen a temetés, túl fehér a hó.
Moraj, megjelentek. Előttünk leülnek. A labda a kezdőkörben.
Leteszem az újságot. Most már nem mondom meg neki. Borzongok. Rám ne törjön újra.
Figyelek a világra. Tóth és Kozma nem jött ki, pedig ők voltak a legjobbak. Szőke és Kocsis állt a helyükre.
A hangorkán hamar elül. Semmi érdekes. Szőke szabadrúgást lő, felhördülés, a labda a kapufa tetején csúszik meg. Svéd támadás, éppen alattunk, az egyik zavartalanul bead, a másik zavartalanul belövi a hálóba, a védelmünk sehol. Csönd. Sandberget írják ki.
– Pancserek – mondja apám –, a svédek is rosszak, meg lehetett volna verni őket.
Most kezdünk csak játszani. Előbb is eszünkbe juthatott volna. Nyomunk, a svédek beállnak védekezni. Egyszerre mindenki üvölteni kezd, egyenlítettünk? Úgy látszik, igen. A másik kapu messze van. Vidáts. Hangorkán.
– Most kell megnyomni – mondja –, gólokkal nyerhetünk.
A svédek alig jönnek át a térfelünkre. Hülyék. Sok a szabadrúgás. Egyesek szerint Lo Bello szétfütyüli a meccset.
Negyedóra van hátra. Most kellene elindulnunk, még a tömeg előtt. Bene Zámbóhoz adja, Zámbó rászúrja, üdvrivalgás: a svéd kapus bevédte. Vezetünk. Tizenöt percet kell csak kihúznunk.
Apám belemelegszik.
– Tovább kell támadni – mondja –, nem szabad beállnunk védekezni.
Beállunk védekezni.
Grahn beível, Edström a tizenhatosunk közepén felmegy fejelni, a mieink rengetegen vannak körülötte, de csak állnak és nézik, a labda a hosszú svéd fejéről a levegőben a bal alsó sarok felé kezd vánszorogni. Bicskei áll és nézi. Mintha lassítva látnánk. Amikor a labda eléri a gólvonalat, Bicskei eldobja magát, de azt is milyen lassan. Három-három.
– Kész – mondja apám.
A közönség csendben van, nem is fütyülnek. Apám kedvetlenül nézelődik. Szepesi siránkozik.
Vége.
Nem jutottunk a világbajnoki döntőbe.
Egyszer sem szenvedtünk vereséget. De győzni sem tudtunk egyszer sem.

A közönség tüntetés nélkül szedelőzködik. Percenként három-négy lépcsőfokkal jutunk csak közelebb a kijárathoz. A zászlót lengető csürhe változatlanul ordít és kolompol, nekik mindegy. Néhány melós komoran mered maga elé.
Nyolc órára érünk a Népstadion tövébe. A tömeg egyik fele a Verseny utca, másik fele a Népstadion út felé igyekszik, két tűz közé kerülünk. Fekete állami kocsikat kerülgetünk, azok bejöhettek a stadion területére. A tömeg a rendőrkordonig sodor. A kordonon kívül lovas rendőrök, odébb riadókocsi, benne rohamsisakos rendőrök. Néhány mentőautó. Vergődünk a túlélők között.
A Népstadion úton részeg csoportok kurjongatnak. Néhány lovas rendőr beleléptet a tömegbe. Kocsik lépésben, dudálás. Por. A fülledtség nem enyhült, pedig már sötétedik. A Népstadionban még mindig égnek a lámpák. Apám fáradtan, összetörve poroszkál mellettem.
A világbajnokságot már nem fogja nézni a tévén. Mégis győznünk kellett volna. Hogy ki tud ürülni az ember egy döntetlentől.
A Kerepesi útra nem lehet ráfordulni, elterelnek. Beérünk a Hungária körúti aluljáróba, ismét leállunk. Negyed órába telik, amíg jobbra fordulhatunk a Kőbányai útra. A bal lábam merev a kuplungolástól. Erősen sötétedik, lámpával megyek, nyomom a gázt, nyolcvan fölött tartok, nem veszi észre. Görcsösen markolom a kormányt, hogy idejében menjek neki egy-egy szembejövő busznak vagy teherautónak. Haljunk meg együtt. Nem érzékeli a veszélyt. Nincs jogom, hajtogatom magamban, és imádkozom, nehogy balra tekerjem a kormányt.
Fél kilencre érünk haza. Kiszállunk. Visszanézek a bordó Skodára. S 100, rendszáma IG 20-17. Nem tudom, miért, de most ez is fontos. Ott áll a ház előtt. Most ebből tudom, hogy apám él. Különös érzés lesz, ha majd nem látom a házunk előtt. Mégis emberségesebb korok voltak, amikor ló maradt az ember után. El tudom képzelni: egy ló megsiratná, talán utána is halna.
Lenézek a harmadik emeleti folyosóról, és a falhoz húzódom. Apám a kulccsal vesződik, soványnak látom a nyakát. Nem harapok bele.
A hőség bennrekedt a szobában, pedig az ablak nyitva. A bűneimet számlálgatom. Lelkiismeret-furdalásom van a döntetlen miatt. Csak ennyit tudtam nyújtani neki. Lehet, hogy azért hal meg, mert kamaszkoromban áhítottam a halálát, csak hogy istenigazából gyászolhassam. Ezt teszem most is. Hülyeségeket fecsegve az ismerőseim arcát kutatom, mennyire fog megváltozni, amikor apám halála után pár szerény, egyszerű szóval jelzem, min mentem keresztül. Akkor majd nagyon fognak szeretni és tisztelni az emberi nagyságomért, mert lám, milyen szépen tudtam titkolni a fájdalmamat. Hős teszek. Egy hónapja majdnem elmondtam egy rohadt kurvának az Olimpia-bárban. El akartam hencegni. Provokáltam, hogy kérdezgesse, miért vagyok rosszkedvű. Akkor este nem is éreztem magam rosszul, ellenkezőleg. Ronda nap volt. Mégis jó volna újrakezdeni. Annyival lenne hosszabb az élete. Nem mennénk ki a meccsre, sakkoznánk. Talán.
Felbukkan a bot, amelyet hátrahagyott. Az álmok vonzzák egymást. Sötét szobában nyirkos matrac, azon haldoklott, egészen felpuffadt, emlékszem, de most nincs ott, azt mondják, én öltem meg mérgezett gombostűvel, utána kell mennem. Kimegyek az utcára, a Duna-parton állok, a Parlament mellett, de ez nem az igazi Budapest, hanem a másа, Amerikában építették föl, és engem hívtak szakértőnek, minden a helyén van-e. Kinevetem őket, előttem a régi Kossuth híd helyén az Erzsébet híd áll, nem értenek hozzá. A kettes vonalán megyek a Váci utca felé, ott kell vele találkoznom, ott van valahol a nyirkos matrac, de tudom, hogy öltönyben találom. Keresem. Úgy tesznek, mintha nem értenék. Összeesküdtek ellenem, már nem él, de ők úgy tesznek, mintha nem is élt volna. Színes kirakatok között rohanok, márványból van a macskakő, a lépteimnek üveges hangjuk van…
Megdermedek: lépéseket hallok. Nyílik a konyhaajtó, apám matat. Ki kell hozzá mennem. Nem szabad lapulnom. Ki kell mennem.
Pizsamában van, a haja kócos, arca gyűrött, pislog a fényben.
– Mi az – mondom vidáman –, nem tudsz aludni?
– Nem nagyon.
Leül a hokedlira, a hátát a csempének veti, a jobb lábát keresztbe teszi. A keze az ölében. Vizet iszom.
– Még mindig fülledt a levegő – mondom.
– Rendetlenkedik a vérnyomásom.
Az arcán különös, csodálkozó kifejezés. A szemöldökét egy kicsit felvonja.
– Gyengén játszottunk – mondja –, meg lehetett volna nyerni.
Furcsán, gyámoltalanul, szomorúan mosolyog. Ráncos a nyaka. Biztos, hogy a fülei is le fognak fogyni.
– Nem jutottunk a döntőbe – mondja.
Feláll, bólint, félmosoly van az ajkán, elfordul, lassan kicsoszog a konyhából, becsukja maga mögött az ajtót.

ELEMZÉS

Vázlat

Bevezetés

- Megírhatók-e a legintenzívebb érzések?

Téma

- Monologikus novella – reflexiók-önreflexiók – vágatlan tudatfolyam

Szerkezet

- Klasszikus novellaszerkezet – kiemelt határhelyzet – az utazás toposza – külső és belső út ellentéte - fordított Odüsszeia

Határhelyzet

- Szakrális-profán ellentéte – a meccse szimbolikus jelentése – apa és fia hasonlatossága és különbözősége

Stílus

- Objektív próza – a szentimentalizmus kerülése

Befejezés

- A novella paradoxona - realizmus

„A lét dadog, / csak a törvény a tiszta beszéd."[1] Lehet-e írni a megírhatatlanról, az élet nagy misztériumairól: szerelemről, halálról? Szavakba önthetők-e a legnagyobb örömök és az elviselhetetlen fájdalmak, az élet legdrámaibb pillanatai? Lehet-e még újat mondani ezekről, anélkül, hogy közhelyekbe tévednénk? Spiró György műve megkísérti a lehetetlent: kibeszélni a halál sokkolta lélek kétségbeesett küzdelmét az elviselhetőségért folytatott harcban.

Az apámmal a meccsen monologikus, lélektani novella, amelyben az apja halálával szembesülni kényszerülő fiú rögzíti reflexióit és önreflexióit a kegyetlen élveboncolás eszközeivel. Néha kegyeletet sértő, szűretlen monológot hallunk: *„Világtörténelmi hely ez a vécé, gondolom, apám fia hugyozik benne."* Az író nem szelektál, „vágatlanul" vetíti elénk egy megzavart tudat áradatát, amely tombolva dönti le az illendőség gátjait, a gyász

[1] József Attila: *Óda*

szakralitását[1]. Provokatív, felnőtt irodalom ez, amit csak az érthet igazán, aki már megélte a legfontosabbak elvesztésének tudati örvényeit.

A mű a klasszikus novellaszerkezetre épül: az események és gondolatok egy kiemelt határhelyzet köré csoportosulnak. A rákos beteg apát fia elviszi a nemzeti válogatott sorsfordító meccsére, amelynek mindkettőjük számára már csak önáltató tétje van: a csapat győzelméért való szurkolás valójában a haláltudat legyőzésének lehetetlen kísérlete, amit a két férfi különbözőképpen él meg. Az "események" belül zajlanak, az apa szinte néma, a fiú "némán" beszédes, hiszen kimondott szó közöttük alig hangzik el, a szöveg nagy részét a fiú önkínzó belső monológjai teszik ki, dialógus, narráció alig található. A szöveg ekképp tükrözi a két férfi kimondást kerülő magatartását.

A lelki harcot az "utazás" toposzára vetíti ki: utazás a stadion felé (remény) - a meccs (élet) - hazaérkezés (reménytelenség). A cselekmény térszerkezete a lelki történések útját követi: tragikusan fordított Odüsszeia ez, az apa elvesztése.

A kiemelt határhelyzet azonban nemcsak kettejük élet-halál harcát sűríti pár órába, hanem rendkívül koncentráltan tükrözi jellemüket is. Az adott helyzetre való reagálásuk különbözősége egyben azonosság is: az apa önfegyelme a fiú nehéz öröksége, amely a szó sajátos művészetében testesül meg, ahol az elhallgatás a fő szervező erő. Két lélek vetül itt ki: egy már lezárt és egy még forrongó, küszködő, sebezhető. A sorsfordító meccs a fiúnak még létező valóság. Az apa a nézőtéren zajló eseményekre már alig reagál, nyugodtan ül, a fiút még elragadják a környezet trivialitásai, frusztrációi, agresszivitása.

Haldokló apa egy focimeccsen - a szakrálisnak és a profánnak ezzel az ellentétével teremti meg Spiró az életnek azt a még elviselhető drámaiságát, amit művészetnek nevezünk.

A novella rendkívül tudatosan felépített szerkezetű: a nyitó és záró mondatok a megváltoztathatatlanba való beletörődés sztoicizmusával zárják keretbe a bele törődni nem tudás "meccsét":

"Június tizenhárom.

Ma megyek apámmal utoljára meccsre."

...

"- Nem jutottunk a döntőbe - mondja.

Feláll, bólint, félmosoly van az ajkán, elfordul, lassan kicsoszog a konyhából, becsukja maga mögött az ajtót."

[1] szentségét

A jelen idejű elbeszélés, a higgadt, kijelentő mondatok, a "múlt idő" tudatos kerülése is az életösztön védekezése.

"...ilyennek őrzöm meg: élőnek, ráérősen tetvészkedőnek."

A szövegben a 20. századi objektív próza tényközlő szenvtelensége váltakozik az elfojtott érzelmek " agresszív " kompenzálásával. A konkrét környezet kínosan pontos leírása, a "kint" aprólékos megfigyelése, számbavétele az életbe való menekülés ösztönös reakciója:

"Melegem van, a combomat nyomja a zsebre vágott kulcscsomó. Felső és alsó zár kulcsa, liftkulcs, kapukulcs, a levélszekrény kulcsa. A slusszkulcs előttem fityeg, rajta a kocsi ajtajának és az elektromos megszakítónak a kulcsa." A külvilág tényei azonban csak pillanatokra nyújtanak menedéket, a viselkedés magára erőltetett fegyelme a tudatban bosszulja meg magát: a félelem "elviselhetőbb" érzelmekké deformálódik, a fiú gondolataiban hol apjával, hol magával szemben „kegyetlenkedik." *"Rövid ujjú, áttört ingének zsebében, a szíve fölött, a zsebkendő. Idegesít, hogy ott tartja."* A "szíve fölött" kifejezés romantikáját és metafizikáját az "idegesít" szó ellenpontozza. Tudat alatt mindent elidegenít, az elvesztés fájdalmát próbálja kibírni valahogyan. Az életben bosszankodik, hogy ne kelljen a halálra gondolnia, írás közben pedig kínosan kerül minden szentimentalizmust. *"Az ujjai tömpék, vaskosak, tudom, hogy meleg a tapintásuk. Mostanában iszonyodom az érintésétől."* Az előbbihez hasonló feszültség tapasztalható itt is: az apai kéz "meleg" tapintása szintén romantikus melléknévi metafora, melyet az "iszonyodom" szó egyenlít ki. *"Tudni szeretném, milyen vagyok feketében [...]De lehet, hogy csak azt akarom: lássák rajtam […].Szívesen cserélnék vele. Kipróbálnám, milyen egy haldokló belseje."* Ezek a narcisztikus, kegyeletsértő gondolatok már az önmagát büntető lélek bosszúját jelzik. Az érzelmi elidegenítés csak szóban működik, így válik minden szó és mondat rétegzett jelentésűvé. Apa és fia kétféleképpen "beszéli ki" , ami fáj. A fiú belső monológjaiban tombolja ki magából, indulatai kitörését azonban az apától örökölt fegyelmet tükröző kulcsmondatok csillapítják le. Ezek a szöveg alappillérei:

"...ott fog meghalni, már meg van beszélve."

"Meg akarom jegyezni a vonásait."

"Már nem lehet pótolni semmit."

"Ez apám utolsó meccse."

Az apa belső monológját nem halljuk, csak a meccset kommentáló szavai jelzik töredékesen:

"Talán lesz valami."

"Kész."

"Vége"

"- Még mindig fülledt a levegő - mondom." A " fülledt levegő" kontextuális[1] jelentése kettős: egyrészt a kimondhatatlan "rák" helyettesítése, másrészt a fiú lélekállapotát jellemzi. Az utazás keserves kínjai, a tömeg agresszivitása, a meccs okozta feszültség a halállal való küszködés kivetülései. A meccset, a lehetséges győzelmet ajándéknak szánta, hogy még örömet szerezzen apjának, a körülmények okozta idegi harc azonban már a kudarcot vetíti előre. Apjának nem sikerült örömet nyújtani, s önmagából nem sikerült kitombolni a felhalmozódott feszültséget.

„- *Gyengén játszottunk - mondja -, meg lehetett volna nyerni."* A "játszottunk" szó még utalhat kettejük színjátékára, a "meg lehetett volna nyerni" már csak elsődleges (meccs) jelentésében értelmezhető. Az apának már nincs szüksége metaforára. Bezárja maga mögött az ajtót.

Spiró György műve szikáran, szinte eszköztelenül megírt lélektani novella, amelyben egy "hétköznapi" tragikus küzdelem természetrajzát adja, s "beszéli ki" magából a kimondhatatlant. Az írás egyik paradoxona ez: érzelem és szó egymást tükröző vagy éppen egymást hazudtoló feszültsége. *"A többi irodalom."* - idézi sztoikusan és egyben önironikusan Verlaine *Ars poeticá*ját a szerző. Spiró kínosan kerül minden modorosságot: sem az érzelmi hatást kioltó szentimentalizmusba, sem fölösleges elidegenítésbe nem téved - mer realista lenni. Nagy bátorság ez a posztmodern művészetek korában.

Parti Nagy Lajos

A hét asszonya

Hogy mire vágyik a hét asszonya?
Arra, fikabubuskám, hogy egyszer fölmegyek a várba villamossal, de üresen, cseszed, olyan üresen, mint egy boríték. Az nekem király volna, hogy semmi föl-le ugrálás, semmi utasállat, érted? Tudod mi az utasállat? Az ember. Ezen sokat szokunk a kínunkban röhögni, hogy utasállat, érted, például hány utasállatod volt máma, kérdezzük a melegedőben, meg elmeséljük a jó beköpést, amit az ember kigondol menet közben, hogy mit kiabálna be legszívesebben a mikrofonba, ne tudd meg, minimum olyasmiket, hogy AIDS-esek leszállni, Rákóczi tér, satöbbi.
Most mér csitítol, baszkurka, ha egyszer te kérdezted meg, hogy mire vágyok? Azt mondtad, tessek beszélni nyugodtan, veszi a magnó. Hát akkor most ne csitítsál, mert beleprüszkölöm a szemedbe a konyakomat, ki van próbálva, ne féljél, csíp a konyakosnyál, mint a szar. Úgyhogy csak ne csitíts. A hét asszonya is egy em ber, nem? Annak is egy mája van gyerekkora óta, nem? És annak is van privát szférája, ha éppen kurvára szúr is, nem? Na hát akkor.
Hogyhogy most már elég föl van véve? Majd akkor elég, hogyha nekem elég, okéka? Vagy ha kidob ez a pincérmanci. Még jó, hogy nem faszodba vaskarika! Azt hiszed, hogy egy villamosvezetőnő már nem is személyiségi jog, hanem egy klozetti piszkepapír, egy utolsó szopacnyaló bervamohikán?
És ne kapkodj a ridikülödhöz, mert rendőrt hívok. Te csak kis újságírónő dacára énnekem ne fizessél, mert én akarok fizetni. Talán ha villamosvezetőnő az ember, nem fizethet? Jól van, hát nem egy topomfasza, de azér nem leszünk minden reggel öngyilkos. Na és? Van aki még villamosvezetőnő se, a túlnyomó többség

[1] a szövegkörnyezet által meghatározott

még villamosvezetőnő se. Igenis, hogy ki tudom mondani. Csukott szemmel is ki tudom. Kinyújtott kézzel. *Villamosvezetőnő,* nesze.
Méghozzá hatos villamos. Ami akkora csúcs, hogy fogalom. Himalája, barbikám, és akkor még finom voltam. Mire hazaér este, hát a torkáig ér az embernek az emberiség, ha lát egyet, rögtön bőgni kezd, úgy bőg, mint a kék ég egy szárnyas betéten, érted. Ha egyetlen darab utas formájú személyt meglát, ha messziről is, ha a tévében is, már bőg. Bőőőőőőőő, így. Amíg el nem kezd kurvára köhögni. Nó ember, nix ember, nyet ember, ezt köhögi bele az ágyneműtartóba az ember, és csak ül a fotelkarfán, lóg a feje, lóg a letolt harisnyája a másfél szoba loggiában.
Világvégem van, ezt mondja.
Csak a Jucik röhögnek éjjel-nappal. Ha mondjuk karácsony előtt le lesz a hajáról nőve a szőkeség a hét asszonyának, akkor jön a Juci. Mindenkinek van egy Jucija, aki ellenőr, szeret hajfesteni, és kleptomániás. Egyébiránt be van jegyezve, szabályos szövetségük van, vagy egyesület. Kiskanál, likőröspohár, pézsé, ilyesmi, de nem kér pénzt, csak kölcsönbe, és tud szerezni hajfestéket kilóra. Vagy nem szerzi, hanem kleptózza, mit tudom én, de eső meg izzadtság nem mossa le, és egy kolleganő se kopaszodott meg tőle. Mert ez azért, már bocsánat, szempont.
Jóestétlauder, így köszön a Juci, vedd ki ujjad punádból, rögtön ezzel lép be, ha belép, s nevet dörögve. Szeghalmi. Van egy halott férje, azzal él. Na, az akkor szépen befesti a hét asszonyának a haját, meg minden, vitaminmaszk, talpmasszázs, házibéliz. Megbeszéli az ember, hogyan lehetne meggazdagodni. Na, hogyan, Jucikám? Hát kössed le a betétedet tartósra, úgy. Az a lényeg, hogy poén poén hátán, buli van, még énekelnek is, az ember meg a Juci. Az csúcskirály.
Reggeli csúcs, délutáni csúcs, tátracsúcs, az ember kínjába kigondolja a jó poénokat, pedig legszívesebben beleordítaná a mikrofonba, hogy tessék mindenki eszállni, addig nem megyünk tovább, amíg mindenki le nem száll. Van lába, menjen gyalog. Jó idő van. Nem ám budai hídfő, meg a sunnyogás! Persze ez csak el van képzelve, a belekiabálás, gondolhatod, állás nélkül mi a lólángoltat csinálna? Ez nem megy, ha az embernek gyereke van. Hú, topomfasza, én neked itten magnózgatok, a Richárdkát meg nem elfelejtettem? Még jó, hogy már ott van az óvónőnél Mátyásföldön, általában haza szokja vinni, ha nem megyek időbe. Na és, ha óvónő, van teje, nem?
Megjegyzem, most a sajtó miatt mehetek ki érte a retkesbe. Olyat persze nem lehet betenni az újságba, hogy a hét asszonyának nem jut taxira, meg legszarabb napszemüveget hord, azt, ami télen is elolvad a napon, szabályosan ráolvad neki, és akkor gyökérig ki kell szedni a szemöldökét, mi? És persze azt se, hogy összevissza menstruál, depresszióra túrós tésztát eszik, továbbá a lehető legtipikusabb egyedülnevelő. Majd meglátod, fikabubuskám, minden ember életében van egy pillanat, hogy nincs mit csinálni, elég egy lassú szám, elég, hogy nincs bezárva a diszpécseriroda, és mire körülnéz az ember, elmegy a magzatvíz. Na és, ha a hét asszonya egyedülnevelő göndör nógrádverőcei pénzügyőrtől? Aki azzal kezdte az apaságot, hogy hozott egy komplett Barbie-t a Richárdnak. Vette elő a számzáras táskájából ünnepélyesen. Hát erre mit mondjon az ember? Te fasz, hát Barbie-babát? Hát ez nem leány! Már megbocsássál, te aszontad, lány. Én, kérdi a hét asszonya, és eláll a szava, éééén? Te. Lehet, hogy összetévesztetted, mondja a kék szemű pénzügyőr, és kibújik a cipőjéből.
De szó szerint így volt, hogy kibújt. Ült ott az embernek a heverőn, abba ringatta magát, hogy lesz egy kis dugás. Mondjuk lett is, nem valami topomfasza, de mér ne lett volna, utálni utálja, de hát a zuhanyrózsit is utálja az ember, nem?
Bocs. Aki meg idenéz, az nyugodtan kapja be az értől az óceánig. Interjút adok az életemről, na! Hol is tartottam? Ja igen, a dugás. Szóval hogy azután meg, a rágyújtás közben, megkérdi az ember, hogy mit nem mondtál te az előbb? Hogy megnősültél? Ja, mondja a pénzügyőr. Ezt bírtad mondani, bazmeg, petting közbe? Mér, akkor jutott eszembe, mondja a pénzügyőr, de szó szerint. Erre az ember kidobja, mint a taccsát. De úgy, ahogy a tévébe, le a lépcsőn, le a satöbbin.
Mert azt látod, hogy nem egy kimondott plázagizda testalkat a hét asszonya, úgyhogy lehet félni tőle, ne féljél. Ez a nagy, szalámis körömzete az embernek, bizonyúristen föl se veszi a körömlakkot, eltörik, már mielőtt fölkenyem. Hát akkor minek kínzod, kérdezi a Juci, tartsd tisztán, oszt jól van.
Mittudomén, mondja az ember, talán a szépérzékem miatt. Hogy olyan legyen, mintha kikapartam volna az utasok szemét. Akkor mér nem kékre föstöd, te ta vicsuma, kacarászik a Juci, hát piros szeme csak a nyuszinak van, pláne lila! A nyuszi meg nem jár békávéval. Még az kéne, röhög az ember, pont még a nyuszi. Hát nem elég a sok bunkó utas?
Ne bunkózzál mán állandóan, majd figyeljed meg, annyit mondogatod, hogy egyszer elfelejted, és bemondod nekik hangosan a mikrofonba, mondja a Juci. Azt is kéne, nyíltan be kéne mondani, ha egyszer azok. Mind az. Bunkó utas. Bunkó, bumburnyák, bunyeváci, bunkec dolóresz.
Mér, azt be szabad mondani, hogy figyelem, figyelem, a járművön ellenőrök és zsebtolvajok dolgoznak? Azt be lehet az embernek? Ki mondja meg, hogy mit be lehet és mit nem, há? Különben meg ne tudd, hogy az ellenőrtől mennyire mind beszarnak, hatvan év alatt az összes leszáll, a maradékra meg sutty, ráfékezek, az egész csontleves lesz, ne féljél és gajdesz. Persze vigyázni kell, mert itt nem úgy van ám,

hogy mindent lehet, mint a metróban, itten tiszta kirakat egy hét asszonya, mindent lát a jogtanácsos meg a belső ellenőr, ha bármit viselkedik az ember vagy meleg ételt eszik menetben, rögtön kész a baj.
Vagy ha bebaszik egy magánügy. Ha például pont látja leszállni az ember a saját járatáról a göndör, dugós pénzügyőrt, de már nyolc hónap gyerektartással a füle mögött. Nyolccal! Hát persze, hogy fék és mikrofon és nyitott ajtó, és kikiabál az ember, hogy hé, ikszipszi lon, de teljes névvel ám, hé, te szopócitrom, hát hová rohansz szakaszvezető létedre, és hogy nyolc hónap az nyolc hónap, hallod? De zeng tőle az egész Szigeti bejáró, ne féljél! Jól van, ha hallják, legalább megtudják, az meg csak sunnyog el Pest fele, persze civilben van, hogy föl ne ismerjék.
Gecicsuma pénzügyőr, kiáltja az emberből a kétségbeesett anya, és megy utána a villamossal a Margit hídon, illetve mellette megy tulajdonképpen, fogják meg a pedofilt, ordítja az ember, az utas meg persze ráér közben, és nyíltan röhögcsél a más baján. Kuss, nem röhögcsél az utas, mondom, mer mindjárt belefordítom a Dunába. Na akkor jól van, Jászai Mari tér, ajtóbalolnyíl. Sőt ajbanyil.
Egy szóban el lehet intézni, nem ám úgy, mint a föld alatt, hogy komplett Lear király belépője, „tessék szíves már ne tömörülni összefele az első ajtónál, hát nem tetszik látni az utasnak", hát itt ilyen nincs, hanem szigorúság. Amíg az a kedves utas ott le nem száll, nem indulok, mondja az ember, például. És hogy hé, kinek beszélek, megmondtam, amit megmondtam, küldhetik ide a felőlem akárkit. Jedlik Ányost. Nem indulok, amíg az a koporsós le nem száll. Mindegy ha nagybőgő, akkor is szálljon le, vagy lökjék le az utastársak, dádá, jegenye. Ki cigányozik? A Hitler, aki cigányozik meg a Jávor Pál, na ugye.
Persze, hogy lelökik előbb-utóbb, hát mindenki haza akar jutni a családjához, nem? Ha egyszer beszorul oda keresztbe, mint a csirkecomb, és nem mozdul, mit csináljanak? Szépen lelökik, és lehet haladni. Na ugye, mondja a hét asszonya, és becsukja az ajtót, előbb is megjöhetett volna az eszük, Oktogon következik.
De akkor kábé már a perememig ér az okádás, hajnal óta szaggat a mensim, érted, úgy csikorog bennem a sóder, mint a puncihús egy betonkeverőben. Kurvaanyátok, azt bezzeg egy pénzügyőr sem tudja, hogy mi ez.
Mért ne mondjak ilyesmiket, ne csitíts, mi vagy te, pincérnő vagy te a fölszempillázott pofiddal? Na, akkor ne pisszegessél, ha nem. Tartsd a magnódat és kérdezzél! Megjegyzem, az is tehet egy szívességet, a pincérmanci, nyugodtan tehet, csak nézzen ide. Tudod, ki fél egy ilyentől?! Hozná inkább a konyakomat. A hét asszonyának. Hol tartottam? Az Oktogonon, mi? Na ja. Eleve mér mind karácsony előtt utazik, nézze meg az ember!
Mondd meg nekem, ha az ember egész életében mindenhová be bír préselődni, akkor mér csak az egy villamosba nem bír? Otthon is megáll az ajtónál, mi? És nem mozdul, hanem betömörödik? És ha szabad kérdeznem, mér visz porszívót? Az ember ezt azért megtárgyalná az utassal, hogy nincsen-e más megoldás. Továbbá terhes asszony menjen taxival az elhajtóba, akkor nem hányja le nekem az ülést. Hogyhogy hogy mondhatok ilyent? Úgy. És benyalhatnak a farhátnak.
Hát egy komplett siratóasszony nem könyörög annyit, tessék már megérteni, itt halad be, mindjárt mögöttünk a következő szerelvény, a Rudja Pannié, de az ő villamosára egy se szállna föl, megfigyeltem, az csak szoliztassa a csöcsit üresen, mer annak nem zsenéroz, hogy kirakja télen-nyáron, hiába lelóg neki, mint a szakálla. Énekkarban énekel, jehovistáknál.
Hát tessék arra szállni, már én föl nem foghatom, hogy milyen birkák. Ha meg, teszem azt, rácsukom a szívére, rögtön jogtanácsossal jön, mintha mindnek volna otthon jogtanácsosa, pedig azt se tudják, mi az. Hát gyere, mondja az ember, húzzon az izéjére a Megváltónk, gyere akivel akarsz, de legalább ne álljál keresztbe, anyám, hát az ilyennél a marharépa sokkal okosabb, Király utca következik.
Ne féljél, addig-addig álmodom, hogy becsukom az ajtót, aztán ki se nyitom, hogy egyszer ki se nyitom, egynek se, sohase, kész, vége, szellemvasút a Körúton, teljes sebességgel, usgyi, Boráros tér, aztán bele a Dunába, bumm. Bocs, ezt most nem hiszem, hogy én vertem le valószínűleg. Teszerinted én? Mindegy, nem a te konyakod volt, nem? Akkor nem mindegy, ha össze se törött?
Igenis, hogy bele a Dunába, úgy bumm. Na, most szállogass le és csacsenoljál, fóbiáskám, most meg fogod hallgatni, amit mondok, és akkor az ember elmondja egyenként mindnek, hogy micsoda szemét vagy, te is, te is, te is, de mindegy, most itt maradunk szépen, ne sikítsál, cseszki, én se bírok úszni, mégse sikítok, jó hideg víz, jó kis halak…
Különben tudod, hogy mire vágyik most a legjobban a hét asszonya? Megmondom. Hogy vidd ki szépen hányni, ha már ennyire fölkeverted a gyomromat, de ne ám itt hagyd a táskám, baszkurka, benne van a telefon, és pont fél kilenckor fog hívni az óvónő, az ura addig szokta bírni, utána tök veszélyes, meg hívjál egy taxit. Vagy tudod mit? Szíjazzál rám két szárnyat, és tuszkoljál ki a klozettablakon. De komolyan. Mér pont egy villamosvezetőnő ne repülhetne ebbe a kurva stewardressz világba, nem igaz?
És húzd le a zsizsi magnódat a vécén.

ELEMZÉS

Vázlat

Bevezetés

- Az abszurdig az irodalom önértelmező – posztmodern: nyitott mű – a mindenható elbeszélő eltűnése
- Kisember hős az irodalomban – A fagyott kutya lába

Téma

- Korunk kisemberének élete, mentalitása – a cím pátosza –ellentét a stílus és a cím között

Szerkezet

- Nincs határhelyzet, lekerekített történet – helyette posztmodern szöveg – a részeg ember bakugrásai, asszociációi

Elbeszélő

- Maga a hős – szubjektív, korlátozott hatókörű – a világból csak annyit látunk amennyit ő

Stílus, hangnem

- Vulgaritás – szerzői irónia

Befejezés

- Posztmodern - a kalokagathia megszüntetése

Az abszurdig az epikus irodalom önértelmező, vagyis az elbeszélő direkt vagy indirekt eszközökkel irányítja az olvasói befogadást. A történet általában lekerekített és lélektanilag motivált, a hősök cselekedeteit jellemük magyarázza. Az író megokolhatja a történetet vagy jellemezheti hőseit direkt eszközökkel, azaz az elbeszélő saját szavaival értelmezi őket. Ezt láthatjuk például Mikszáthnál, az ő elbeszélői még gyakran szubjektívek. A realizmustól kezdve az indirekt eszközök dominálnak, a szerző közvetetten, a hősök szavain és tettein keresztül jellemzi őket, anélkül, hogy maga véleményt nyilvánítana. Ilyenkor beszélünk objektív elbeszélőről, aki már az olvasóra bízza az értelmezést, s annak a történet logikájából, a hősök jelleméből kiindulva kell kihámoznia a mű üzenetét. A szimbolista, s később az abszurd irodalom indirekt eszköze a szimbolikus motívum, amelynek megfejtése vezet el az epikus mű jelentéséhez. Direkt vagy indirekt eszközökkel tehát, de az író kulcsot ad az olvasó kezébe.

A posztmodernnel megszűnik az irodalom önértelmezése, létre jön a nyitott mű. A próza már nem épül lekerekített történetre, a hagyományos fabula[1] helyét mozaikszerű események láncolata váltja fel, amelyből hiányzik az ok-okozati összefüggés. Az elbeszélő nem értelmez, lélektanilag nem motiválja a hősök cselekedeteit, azok nem „megrajzolt" jellemek, tetteik lehetséges mozgatórugóját az olvasó szövegen túli ismeretei tárhatják fel, ezáltal számtalan értelmezésre nyílik lehetőség. A posztmodern író kerül minden didaxist, magyarázó szándékot.

A kisember hőst a realizmus emelte be az irodalomba, megteremtője Gogol volt *A köpönyeg*gel. Akakij Akakijevics már a modern társadalom elidegenedett gépezetében őrlődő kisember, aki szánalmasan megrekedt az önmegvalósítás folyamatában. A magyar kisember prototípusait találjuk például Móricz Zsigmond *Tragédia* és Kosztolányi Dezső *Appendicitis* című novellájában, később Örkény István egyperceseiben. A „klasszikus" kisember története mindig groteszk, a kisszerűség komikumát a tragikus pátosz árnyalja. Eljutnak ugyan jelentéktelenségük tudatáig, de önreflexiójuk felületes marad, a csavar-létből nincs kitörési lehetőségük.

Parti Nagy Lajos *A megfagyott kutya lába* című novelláskötetében számos kisemberrel találkozunk, ábrázolásukból azonban már hiányzik a tragikum, megmarad viszont a groteszk komikuma. A posztmodern nem ismeri a tragikus hőst, csak a kisszerű szereplőt, a környező valóság ugyanis „nem kedvez" a tragikumnak, a harsány reklámoktól és valóságshowktól felszínes közélet kegyetlenül maga alá gyűri a „belső embert". Így lett a posztmodern az irónia irodalma.

A hét asszonya témája napjaink kisemberének élete, mentalitása. A cím *Az év embere* titulusra rímel, amit népszerű magazinok osztanak ki év végén híres személyiségeknek, olyanoknak, akik valamilyen jelentékeny teljesítménnyel vívták ki a megtisztelő címet. A Parti Nagy-novella címe már önmagában ironikus, hiszen egy rövid hét időtartama eleve lefokozza a választott személy jelentőségét.

A szövegből fokozatosan derül fény a mű beszédhelyzetére: az újságíró és a villamosvezetőnő talán egy bárban beszélgetnek, amit a riporter magnóra vesz. A riportalany már részeg a konyaktól, az ő illuminált és vágatlan monológját halljuk. Ebből a szövegből tudjuk meg, hogy az újságírót sokkolja, amit hall, és már leállította volna a magnót, de a villamosvezetőnő ragaszkodik hozzá, hogy kiöntse a szívét. *„Hogyhogy most már elég föl van véve? Majd*

[1] mese

akkor elég, hogyha nekem elég, okéka?" Íme, egy szerkesztetlen valóságshow, beállítás és rendezői manipuláció nélkül.

Monologikus novella tehát, a szöveg stilizálatlan, a hős beszédstílusát híven tükrözi, tele van szlenggel és alpári kifejezéssel, mondatai szerkesztetlenek, szinte mindegyik hibás nyelvtani szempontból. A hibás mondatfűzés is jól tükrözi a személyiség artikulálatlan voltát. Kiemelt határhelyzet nincs, a novella nem „új, érdekes történet", hanem posztmodern szöveg, amelynek mozaikjaiból az olvasó rakhatja össze a villamosvezetőnő nyomorúságos életét.

In medias res kezdődik, a riport már egy ideje tart, most jutottak el a kulcskérdésig: „Mire vágyik a hét asszonya?" Ez a kérdés váltja ki a beszélőből a hosszú és sodró erejű monológot, amelybe belesűríti frusztrált élete és személyisége összes baját. A szöveg a részeg ember bakugrásai mentén halad, szervezőelve a villamsovezetőnő váratlan asszociációinak sora, amit keretbe foglal a legfőbb vágy, az üres villamos, amely a monológ végén a Dunába hajt. Ebből tudjuk, hogy az öngyilkosság gondolata már megkísértette a hőst, de ennek tragikumát semlegesíti az elbeszélői irónia. *„…ne sikítsál, cseszki, én se bírok úszni, mégse sikítok, jó hideg víz, jó kis halak…"*

Mivel a beszélő maga a hős, szubjektív és korlátozott szempontú narrátorunk van, aki a maga életét szűk látóköre dimenzióiban tudja csak értelmezni. *„Méghozzá hatos villamos. Ami akkora csúcs, hogy fogalom. Himalája, barbikám, és akkor még finom voltam."* Monológja tele van szlenggel és töltelék kifejezésekkel, frázisokkal, amelyeket itt-ott felszedett, s amelyeknek jelentésével talán nincs is tisztában. *„Azt hiszed, hogy egy villamosvezetőnő már nem is személyiségi jog, hanem egy klozetti piszkepapír, egy utolsó szopacnyaló bervamohikám?"* Stílusára a háttértévézés nyomta rá a bélyegét, a megrágatlan hírek és a reklámok szövege keveredik valóságos környezete argójával. A durva beszédstílus ellenpontozza a cím (*A hét asszonya*) pátoszát, a riportból az újságírónő szándékaival ellentétben kínos érzéseket kiváltó mélyinterjú, a könnyed zsurnaliszta műfaj kereteit szétfeszítő vallomás válik. *„ Talán ha villamosvezetőnő az ember, nem fizethet? Jól van, hát nem topomfasza, de azér nem leszünk minden reggel öngyilkos. Na és? Van aki még villamsovezetőnő se, a túlnyomó többség még villamosvezetőnő se."* Primitív szóhasználatát időnként műveltségfoszlányok törik meg, amelyek vagy középiskolai tanulmányokból, vagy másoktól felszedett szövegekből származnak: *„Aki meg idenéz, az nyugodtan kapja be az értől az óceánig."* Az Ady-vers nemcsak stílusfeszültséget lop a szövegbe, de ironikusan ellenpontozza is a hős sorsát, hiszen az Ér és az Óceán a kiteljesedett személyiség, az önmagát megvalósító ember szimbólumai, s így a villamosvezetőnő vegetáció szintjén megrekedt életének az ellentétei.

A hősnő élete minden szinten frusztrált: munkahelyén és magánéletében egyaránt a kielégítetlenség nyomasztja. Ez a hiányérzet szüli az elfojtott agresszivitást, ami a durva beszédben manifesztálódik. Munkahelyén a monoton villamosút, a tömeg („utasállat") erőszakossága, magánéletében a kielégítetlen szexualitás, a rendezett családi élet hiánya, a szegénység frusztrálja. Igazi vágya nem az újságírónő által remélt konformista, a könnyed riportba illő álom, hanem a börtönélete valóságából való szabadulás. Ezt fogalmazza meg utolsó szavaiban: *„Vagy tudod mit? Szíjazzál rám két szárnyat, és tuszkoljál ki a klozettablakon. De komolyan. Mér pont egy villamosvezetőnő ne repülhetne ebbe a kurva stewardressz világba, nem igaz?"*

Az Ikarusz-párhuzam tragikumát újfent a szerzői irónia fokozza le azzal, hogy a repülni vágyás pátoszát a részegségtől hányingerrel küszködő hős szavai emelik át groteszk és naturalista humorba.

A hét asszonya és a hozzá hasonló szövegek fontos esztétikai kérdést vetnek fel: irodalom-e még az ilyen szűretlen szöveg? Primitíven beszélő, káromkodó emberek mindig voltak, de a hagyományos irodalom az élet mélyét a mindenkori jó ízlés szűrőjén át mutatta meg, mert a művészet klasszikus funkciója a kultúra közvetítése volt, a nyers valóságból való felemelés. Ez a görög kalokagathia öröksége a művészetben, vagyis az esztétikai és az erkölcsi szép összefonódása, amely együtt járt az idealizálás igényével. Az eszményítéssel először a realizmus szakít, de úgy, hogy a közízlés kereteit nem feszíti szét, azaz szelektál a valóságelemek között. A kalokagathia elvét a szimbolizmus és naturalizmus szegi meg először, amennyiben az erkölcsi és művészi szép különválik, a műalkotás erkölcsnemesítő, katartikus szerepe háttérbe szorul. A naturalizmus már a nyers valóság részleteit is beemeli a műbe, s ezt folytatja az avantgárd, elmosva a köznyelv és a szépirodalmi stílus közti határokat. A teljes egészében szűretlen szöveg azonban a posztmodernben válik uralkodóvá, egyrészt a populáris kultúra térhódítása következtében, másrészt a filmekben és bestsellerekben továbbélő hamis romantika ellenhatásaként. A vulgáris stílus eluralkodása megszüntette az irodalom „életfeletti" szerepét, ugyanakkor, ha megnézzük a késő posztmodern bestseller listákat, azt látjuk, hogy az olvasói szokások átrendeződtek, a realista mese iránti igény újra felélénkült, a fullasztó hétköznapiságból való menekülési vággyal együtt.

Parti Nagy Lajos novellájában a vulgaritás nem öncél, hanem tartalmi-formai funkciót tölt be, a hamis valóságshowk leleplezését és a nyomasztó társadalmi környezet bemutatását. Korunk közbeszédéről vall az is, hogy hősnőnkben még a magnó jelenléte sem indítja be a kulturális féket, gátlástalanul káromkodik – de hiszen ezt hallja a vulgaritást szentesítő médiából is.

GYAKOROLJUNK! DIÁKOK ELEMZÉSEI

Az alábbiakban diákok elemzései következnek, amelyek úgy születtek, hogy kiosztottam nekik a novelláról szóló elméleti részt és az elmúlt évek közép- illetve emeltszintű írásbeli érettségi tételeit. A művek elemzésekor nem használtak más segédanyagot.

Mikszáth Kálmán

Szegény Gélyi János lovai

Előbb a „Bokros" aranyszőrű nyakát csinosítja ki bent az istállóban a gazda tengeri-haraszt pántlikával, majd a „Tündér" éjfekete sörényét fonja be, azután sorba a többiét.
Megérti a négy okos állat a parádét... a csörgőket is a kantárhoz kapcsolják... éppen mint tavaly ilyenkor, mikor a szép özvegy molnárnét, Vér Klárát hozták a házhoz, s olyan kevélyen hányják-vetik a nyakukat, mintha a vicispán hátaslova volna valamennyi...De ha volnának bár magáé a nádorispányé, hogy aranyrácsból etetnék rózsa levelével, ezüstvályúból itatnák a gózoni szent kút vizével, mégsem lehetne olyan jó dolguk, mint a Gélyi János keze alatt.
Maga nevelése mind a négy, a szemei előtt nőttek fel ilyen gyönyörűségnek, ő gondozta, fésülte őket éber szeretettel, megmosta a zabot, de meg is rostálta, mielőtt od'adta volna, kiszedte a szénából, sarjúból, ami nem jó ízű, takargatta őket télen meleg pokróccal, nyáron megúsztatta, kiscsikókorukban meg is csókolgatta. Most már nem csókolja, mióta menyecske került a házhoz, mégpedig az a bizonyos, a régi szerető, mert másé volt már egyszer, kétszer lett édessé...Most már nem csókolja, de azért él-hal értük most is, és nem adná négy lovát tizenhat csoltói, bodoki ménesért. Pedig ha van valami nagy dolog a világon, mind morzsa csak a Csoltó, Bodok dicsőségéhez mérve. Kilenc vármegyében tudják, ötvenkettőben mesélik a lovak szép növését, vékony lábaikat, módos csípőiket, gyönyörű nyakukat.
Ahol egy nagy úr van, Csoltóra, Bodokra jön négyest válogatni a parasztoktól, és bizony megesik ilyenkor... legalább az öreg Csillom Pál megmondta egykor a belédi grófnak, mikor nősült, hogy de bizony abból a házasságból semmi sem lesz tavaszig, mert az én kiscsikóm még fiatal, és a Péri Jánoséra is korán volna a hám; egyebütt a világon pedig nincs ilyen ló.
... Bezzeg van már most, elleste a tudományukat Gélyi János, s olyanná nevelte ezt a négy csikót, hogy mikor végigröpülnek Csoltón, Bodokon, kiszalad a falu a csodájára, s elsápadnak az emberek az irigységtől. ... Ahogy befonta a sörényüket, felrakta rájuk a szerszámot. Úgy be volt csomózva az egyik hámistráng, hogy alig bírta kioldani. A négy tüzes csődör nyugtalanul rakosgatta szép, karcsú lábait, s csapkodott a farkával ide-oda. Az istálló ajtaja ki volt nyitva, s szép pirospozsgás menyecske jelent meg benne – de nem vette észre Gélyi Jánost: a Ráró nyaka és a szénatartó eltakarta. János se vette észre az asszonyt, de nemsokára hallotta suttogó hangját odakünn... szaggatott szavakat, amelyeknek értelme is alig volt, mire hozzá értek.
Vajon kivel beszélget? „Mondja meg neki, a lagziba én is elmegyek, de aztán... nem tudom még, mi lesz..." Ez a Klári szava volt, tisztán hallotta. Aztán egy cserepes, nyöszörgő, köhécseléstől kísért hang felelt, ki tudja, mit, nem lehetett megérteni. Hanem a Klári suttogását ismét megértette. „Két mályvarózsa lesz a mellemen, legyen ott... legyen a kenderáztatóknál." János kiejtette kezéből a Ráró kantárját, nagyot csördült a dobogón a sok karika meg a zabla, de nem hallotta... nem azt hallgatta. „Ha a piros rózsát ejtem ki a kezemből az útra, akkor maradjon, ha a fehéret, akkor jöjjön." Gélyi János alig bírta felszerszámozni a negyedik lovat, elszorult a szíve, megzsibbadt a keze, mindent
visszájárul tett. Sötét sejtelem nehezedett a szívére. Hallotta ő már valaha ezt a szelíd hangot ilyennek! Eh, bolondság! A szavak is megijesszék? Aminek teste nincs, annak az árnyékát lássa? Fekete gyanúnak fehér ágyat bontson? Nyugodtan vezette ki a felszerszámozott lovakat megitatni. Klári éppen akkor kísért ki a kapun egy töpörödött öregasszonyt.
– Ki volt az az ördögök nagyanyja? – kérdé a fiatal gazda féltréfásan.
– Vőnekiné, a templomsorról.

– Mit keres nálad az a boszorkány?
– Egy kis élesztőt kért szegény.
– Hüm! Hát kenyeret dagaszt őkigyelme?... No de most már siess felkészülni, Klári! Mindjárt indulunk. A könnyű szekér már ki volt húzva a színből, s megkenve állt az udvaron, egy perc alatt be volt fogva. Felültek.János meglegyintette az ostort a négy tüzes állat fölött, s azok prüszkölve, ziháló orrlyukkal, aprózó táncban indultak ki az udvarból. Végigtekintett rajtuk, s amint elnézte azt a négy formás főt, mely hol a szügybe vágódik, hol fölhajlik nagy kényesen, a rézkarikák a szerszámon, amint csillognak, tündökölnek, a cifra sallang hogy körülröpködi nyúlánk derekukat, és az acélpatkó, amint meg akarja lábuk alatt gyújtani az anyaföldet, szíve megdagad örömében. De jó is, hogy oda nem adta a négy lovat senkinek, pedig hányszor kérték. Csak nemrég is négyezer forintot rakott össze Bodok, Csoltó, hogy megvegyék, és agyonüssék a határon. Hadd vesszen magva a különb fajnak!
De a lovakról egyszerre leesett a tekintete a felesége szép piros arcára, hófehér keblére, hófehér keblén a két mályvarózsára, pirosra, fehérre. Megmondta... így mondta.
Kieresztette az ostort Gélyi János, röpült a négy ló, ágaskodott a gyeplős és az ostorhegyes, a szépasszony rózsás tenyeréből ernyőt csinált hamis szemeinek, merengve nézte a vidéket, s ő is röpült.
– Nem is hittem, János, hogy elviszel, tudom, hogy nem szívesen teszed... mert még a rossz nyelvek nem teltek be velem, aztán meg...Megvárta Vér Klári, hogy az ura szóljon, kérdezzen, de az is a vidéket bámulta, a szaladó réteket, a közeledő kenderáztatókat, melyek úgy csillogtak zöldes vizükkel, mint valami gúnyos szemek, s messzebb a hegyszakadékokat, ezeket az öblös, nyitott koporsókat.
– Aztán meg azt gondoltam, hogy mivel a holnapi vásárra készültél, a Csillomék lakodalmáról egyenesen oda indulsz.
Még erre sem felelt Gélyi János. Csak hadd jöjjön még közelebb az az asszony a töviseivel.
– Ej, beh kényes lett kend! Beszélni is restell. Hogy lesz hát, hadd hallom? Itthagysz-e azalatt, vagy magaddal viszel?
– Otthagylak – mondá kelletlenül. – Úgyis három napig tart a lagzi.
A kenderáztatóhoz értek. A dűlőúton ott mendegélt Csipke Sándor a tulipános szűrében, az ünneplő kalapjával, s úgy tett, mintha csak véletlenül fordulna meg a kocsirobogásra – pedig azt még a föld is megérzi, ha a Gélyi János négy híres lova jön.
De mit most a lovak!... A felesége arcát fürkészi. Ni, hogy csillog a szeme, ni, hogy odanézett a nyalka legényre, epedőn, lopva, hosszan vetette rá édes tekintetét.
... S jaj, kiesett kezéből, nincs többé mellén a fehér mályvarózsa.
Ereszté a gyeplőt ellankadó keze mindig jobban, jobban... mint a siető szél, ha felhőket vinne, vágtatnak szilajon Gélyi paripái; nem is paripák már, a szörnyű sebesség összegyúrja őket egy fekete szárnnyá, amely röpül... röpül... Nem is szárny az, de a megvadult halál!
– Irgalom, segítség! Ó, tartsd azt a gyeplőt! – sikolt fel Vér Klári. – Itt a hegyszakadék, jaj, ott is egy örvény!...
– Verjen meg az isten; de meg is fog verni!
– Ó, tartsd azt a gyeplőt, édes uram, férjem!
Tartotta is, de csak míg kioldta rajta a bogot. Csettentett a szájával, s egy lóriasztó szisszentést hallatott:
– Gyi Tündér! Ráró!
Aztán odahajította két kibontott gyeplőszárát a Bokros és Villám nyaka közé...

ELEMZÉS

Mikszáth Kálmán a klasszikus novellisták közé tartozik. *Szegény Gélyi János lovai* című novellája is realista, lineáris felépítésű alkotás. Lélektani és szociografikus novella. Lélektani azért, mert végigköveti Gélyi János lelkiállapotát a gyanútól a tragédiáig, szociografikus azért, mert kiválóan lefesti a kor erkölcsi értékrendjét, bemutatja a társadalom egy rétegének magatartásformáját. Beszélhetünk jellemnovelláról is, amely expresszíven láttatja a féltékenységet, annak kialakulását, jellegzetességeit, következményeit.

A műben író-elbeszélő mondja el a történetet, aki objektív, maga nem értékeli a szereplőket. Az elbeszélő stílusa rendkívül expresszív, részletesen, érzékletesen írja le a

környezetet, a történéseket, a párbeszédek ezzel szemben rövidek, tömörek, ahogy a kor embere beszélt, ezek a dialógusok is hitelesek, valódiak.

A novellában egyaránt megtalálható narráció és dialógus is, ezért komplex novelláról beszélhetünk. A narráció szinte mindenhol álfüggőbeszéd, a főhős beszédstílusát, gondolkodásmódját tükrözi, ezzel az elbeszélő közel hozza a narrációt a hős tudatához, ezért tudunk végig együttgondolkodni Gélyi Jánossal, fokról fokra mi is érezzük, ahogy hirtelen feltámad benne a gyanú, ahogy egyre erősödik a féltékenysége, ahogy eljut addig a pontig, amikor bekövetkezik a tragédia. A narráció nem csak a hős stílusát tükrözi, hanem hangulatát is, a novella elején még a lovakat dicséri: *„De ha volnának bár magáé a nádorispányé, hogy aranyrácsból etetnék rózsa levelével, ezüstvályúból itatnák a gózoni szent kút vizével, mégsem lehetne olyan jó dolguk, mint a Gélyi János keze alatt.”*, *„Kilenc vármegyében tudják, ötvenkettőben mesélik a lovak szép növését, vékony lábaikat, módos csípőiket, gyönyörű nyakukat.”*. Ahogy haladunk a tragédia felé, ez a kedélyes stílus fokozatosan eltűnik: *„Ez a Klári szava volt, tisztán hallotta. Aztán egy cserepes, nyöszörgő, köhécseléstől kísért hang felelt, ki tudja, mit, nem lehetett megérteni. Hanem a Klári suttogását ismét megértette.”*. Míg eleinte az „éber szeretettel”, „gyönyörű nyakukat” kifejezéseket látjuk, itt már „nyöszörgő”, „sötét sejtelem” jelenik meg. A dialógusok ezzel szemben rövidek, tömörek. Realisták, tükrözik a kor emberének, társadalmi rétegének beszédstílusát. A félbehagyott, befejezetlen mondatok nem csak hitelessé teszik a szöveget, de feszültséget is keltenek.

A novella cselekmény- és időszerkezete egyaránt lineáris, egyik ponttól a másikig egyenesen halad, az események kronologikus sorrendben követik egymást. A novellaidő és a történetidő közel azonos, körülbelül annyi idő alatt meséli el az elbeszélő a történetet, amennyi maga az esemény. A cselekmény vezetésére jellemző a késleltetés, a retardáció, a mű elején még nem is sejtjük, hogy a történet tragédiába torkollik. A feszültség fokozatosan erősödik az idő előrehaladtával, s ezt a hiányos párbeszédek, rövid mondatok tovább erősítik.

Térszerkezete szimbolikus, az otthon nyugodt, idillikus világából indul a mulatságba, ám ahogy egyre erősödik a gyanú, a féltékenység Gélyi Jánosban, úgy száguldanak a szakadék felé. A főhős érzelmei is éppen ilyenek, nyugodtan, boldogan indul a napja, készíti szeretett lovait az induláshoz, amikor meghallja a beszélgetést, ami felébreszti gyanúját, féltékenységét, amely egyre csak erősödik, ahogy telik az idő, végül eljut a „szakadékig”, bekövetkezik a tragédia.

A Szegény Gélyi János lovai klasszikus novella, amely határhelyzetre épül, valamint három nagyobb egységre: expozícióra, a határhelyzet bemutatására és a konklúzióra.

Az expozícióban az elbeszélő megteremti a mű atmoszféráját, megismerjük a hős előéletét, ebben a szakaszban a narráció dominál. Gélyi Jánosról megtudjuk, hogyan nevelte lovait, milyen szoros kapcsolatban állt és áll velük, hogy milyen büszke rájuk. Látjuk, hogy a főhős egyszerű, ugyanakkor érzelmes ember, aki szereti a lovait, szereti a feleségét, és semmi pénzért nem válna meg attól, ami számára fontos. Feleségéről is kapunk információt, hogy már volt férjnél, de már korábban is szoros szálak fűzték Gélyi Jánoshoz: *„Most már nem csókolja, mióta menyecske került a házhoz, mégpedig az a bizonyos, a régi szerető, mert másé volt már egyszer, kétszer lett édessé…”.* Az expozíció a novella rövidebb részét teszi ki, ezt követi a határhelyzet bemutatása, mely a mű nagyobb részét jelenti.

A határhelyzet leírása alatt lelassul az idő, a novella ideje közel megegyezik a történetidővel. Ennek során indirekt módon, a hős tettein, szavain keresztül egyre jobban megismerjük jellemét, a cselekmény dinamikussá válik, s szinte az olvasó is sodródik az eseményekkel. Gélyi János nyugodt, megszokott életében hirtelen bekövetkezik egy olyan esemény, amely váratlanul éri, megrázza: meghall egy beszélgetést, amelyből arra következtet, hogy felesége nem hűséges, felébred benne a gyanú, a féltékenység, amely egyre erősödik. Ezt követheti végig az olvasó, szinte érezve a főhős bizonytalanságát, nyugtalanságát, halljuk gondolatait, érezzük azt, amit ő, ahogy a bizonytalanság kétségbeesésbe torkollik, végül eljut addig a pontig, ahonnan már nincs visszaút, bekövetkezik a tragédia. A lovak száguldásának szimbolikus jelentése van, egyre gyorsabban hajtja őket János, egyre vadabbul, majd végül eloldja a csomót, és a szakadékba száguldanak. Elméje is így működik, egyre féltékenyebb, egyre kétségbeesettebb, egészen addig, amíg el nem jut a teljes kétségbeesésig, amikor már „minden mindegy”, elborul az elméje, és a szakadékba hajszolja a lovakat. Ahogy egyre jobban *„Ereszté a gyeplőt ellankadó keze mindig jobban, jobban… mint a sietős szél, ha felhőket vinne”,* úgy veszti el önuralmát, önkontrollját, az irányítást elméje felett. Felesége eleinte finoman faggatja, János szűkszavúan válaszolgat, vagy nem is válaszol. Klári egyre inkább érzi, hogy valami baj van, ő is egyre feszültebb, idegesebb, végül eluralkodik rajta a félelem. Ahogy János kezéből egyre jobban kicsúszik a gyeplő, annál jobban fél: „*Irgalom, segítség! Ó, tartsd azt a gyeplőt!”,* majd ő is eljut a teljes kétségbeesésig, amikor már tudja, hogy férje rájött, mire készül. Ekkor már „édes uramnak” szólítja. Mivel értelmére már nem tud hatni, érzelmeire próbál, ám sikertelenül, ekkor már teljesen megtébolyodott, elkerülhetetlenné vált a tragédia. Az utolsó mondat is szimbolikus tartalommal bír: *„Aztán odahajította két kibontott gyeplőszárát a Bokros és Villám nyaka közé…”.* Már a lovak nevei is jelentőséggel bírnak, Bokros és Villám, mind János elméjének állapotát tükrözik (a novella elején még Bokros és Tündér neveket

láthattunk), valamint az, ahogy odahajítja a gyeplőszárat, egybevág azzal, hogy eldobja magától életét. A határhelyzet ezúttal tehát tragédiához vezet.

A cím tudatosan jelentésnélküli, nem árul el semmit a témáról. A „szegény" jelző ugyan negatív jelző, de ebből még nem következtetünk tragédiára. János életében fontosak a lovak, velük is kezdődik a leírás, ám nem róluk szól a történet, az ő leírásuk is valójában Gélyi János jellemének, életének bemutatására szolgál.

Solti Gabriella, Teleki Blanka Gimnázium, 13.E, 2008.

Értékelés: *Alapos, jó szerkezetű elemzés, kitér az elbeszélő stílusára, a novella tér-és időszerkezetére, talán a lélektani folyamat követése lehetne részletesebb, de így is alaposnak mondható a főhős jellemzése.*

Petelei István

A könyörülő asszony

Az utcavégi boltocska előtt egy sáros, rongyos falusi szekér állt meg. Hómenés idején volt; nagy lucsok, erőtlen napsugár, csípős szél. Az ajtóban éles asszonyhang szólalt meg.
− Csúf időt választottál az utazásra, kedvesem.
A szekérből alázatos szó felelt:
− Mostanra rendeltél, édes Kata.
− Az ördög rendelte ezt az időt egy ilyen gyenge, kényes asszonynak. Szállj le, kedvesem, s hozd be a holmidat… Nem valami sokat hoztál, látom.
A jövevény zavartan emelt ki az ülés alól egy kis ládát. Az utcából egypár kíváncsi szomszéd szállingolt a szekér mellé. Némelyek segíteni akartak.
− Ne bántsák! – hallatszott a boltajtóból. − Behozhatja, amit magával hoz. Mert te is, kedvesem, többet vittél, mint amennyit hozol. Ahhoz nem kell segítség.
Kis, aszott asszony volt, aki lemászott a szekérből. A boltajtóban a száraz, csontos személy öleléssel fogadta. A bámész szomszédok megálltak az ajtóban. Nekik szólt, bárha a kis fehérnéphez szólt, vállait kedélyesen megveregetve.
− Nem is azért mondtam, hogy keveset hoztál. Nem is vártam. Én nem a vagyon miatt hívtalak hozzám; tudtam, hogy nincs is semmid. No! Isten hozott, kedvesem! Csak a régi barátságból hívtalak, mert én mindig szerettelek. Hát az ilyen barátság ínségben sem hagyja el a szegényt… Mert ez Pepi (s odafordult magyarázva a szomszédhoz), a kis Koronka Pepi. A piszkos Koronka leánya. Nem emlékeznek reá? Megvénült a szegény. Az utcánkból való… innen ment ő férjhez valami hivatalnokhoz. Úrféléhez! Mi is volt, kedvesem, az urad? Mi? Írnok? Ülnök? Én bizony nem tudom ezeket az úri dolgokat. Őtet vette el. Mindegy!... Meghalt…nincsen most semmije. Hát én ide vettem. Mi csak megélhetünk, segíthetünk a barátnéinkon is. Urak nem vagyunk, de kenyérért nem megyünk a szomszédba. Hát ez a kis Pepi. Itt vagy; itt is maradsz. Isten hozott, szívesen látlak. Aztán ismét megölelte az alázatos asszony nyakát.
− Vesd le a kalapodat, édesem, itt laksz. Mi csak keszkenyőt viselünk, te kalapot hordasz. Tán slájert is viselsz? Itt laksz. Ülj le. Itt nincsenek szobák; csak ez a bolt, aztán a szobám s a konyha. Itt nincs első szoba, mint néked volt. Láttam, mikor a stafírungodat vitték. Hja, az rég volt! De itt van egy jó szív, egy darab kenyér. Kerülj be, kedvesem. Én nem kísérhetlek be, mint egy frajla, mert a boltot nem hagyom itt. Eredj csak be; én bízom benned, menj csak magadra. És betuszkolta, s fanyar mosollyal nézett utána. Ah! igen elégedett volt. Ő vén, bosszús, zápon maradt leány3, s tán sohasem volt elégedett

életében. De ah! nagy, szabad lélegzetet vett. Mintha csak egy nagy hegyre repült volna fel, s ott üdítő levegő érte volna.
Ő mindig alól volt. Az élet nyomta. Ő kesernyés, csúf volt. Mások kacagtak, szeretkeztek, férjhez mentek, gyermekeket neveltek. Ő sovány, szegletes, csúfszájú volt. Más se kényeztette, ő is mart, dulakodott, ahol tehette. Nem volt szíves senkihez, nem könyörült senkin, garasait hitelbe adta a városvégi cigányoknak nagy interesre4, s ha nem fizettek, perelt, s eladta utolsó párnájukat. Egyszer végre ránézett a jó sors. Egy barátnét fogott, akit nyakon ragadt a nyomorúság, s leteperte, s őrá szorult. A vén, irigy leány kinyújtózkodott kéjesen, s megropogtatta a derekát. Jólesik tudni, hogy ő erősebb valakinél.
Vevők jöttek. A vénlány bekiáltott:
− Pepim! Jöjj, kedvesem! Adj egy csomó sáfrányt ennek a jó szomszédnak. Ott áll, látod, a portéka a fiókba. Légy szíves, Pepim, a vevőkhöz. Az ember megélhet utánuk tisztességesen. Nem uraskodhatik, nem tarthat első szobát, nem viselhet slájert, de van kenyere, s öregségére nem marad az utcán, mint valami kidobott kutya… Jut kenyérre s pecsenyére is. Mi nem éhezünk, ugye, kedves szomszéd? Sőt az ember öregségére irgalmasságot tehet azokkal, akik rászorulnak…Úgy bizony…S maga megdőlt a stelázsihoz5; csontos kezeit összefonta a gyomrán, és malmot csinált a hüvelykeivel. Sovány élvezetei voltak eddig. Néha legénykék jöttek a boltba szivarért. Azoknak szívesen adott, meg is gyújtotta nekik, hogy élvezettel nézze, mint sápadoztak, betegednek meg a gyenge legénykék a füsttől, mint háborodnak fel kínosan. Utálta a vénkisasszony a gyermekeket. A szegény megsiketedett egy kissé, s ha a gyermekek kacagtak, bizonyosra vette, hogy rajta kacagnak. Jó volt az is, ha a tudatlan parasztra rákötheteti valami rothadt, férges, romlott portékát! Ah! mindennél többet ér Pepi.
Beszédes lett; a vevőkhöz fordult: − Szokják meg, kedves szomszéd, Pepimet, a barátnémat. Mi együtt nőttünk fel, de ő úri sorba került. Az ura jó fizetésbe volt, de férfi keres, asszony takarít. Ő, szegény élhetetlen volt egész életében. Nagy lakodalma volt szegénynek, de az ember maga sorsának a kovácsa. Most szegény úgy maradt az ura halála után, mint az ujjam, s én vettem ide magamhoz, hogy özvegységére ne maradjon a kertek alatt. Jól mérd, Pepim, a sót! Az embernek meg kell becsülni azt, akitől a kenyeret kapja. S a szegény megalázott asszony felé közeledve, utálatos nyájassággal simogatta kis bús fejét, s veregette gyenge vállait. Valósággal kéjelgett a pártfogásban. Reggel mindjárt vízért küldte a korsóval a Marosra. De még az utcán is ment, mind adta neki a jó tanácsokat.
− Jól vigyázz magadra, kedvesem, el ne tévelyegj, mert tudom én, némely asszony életrevaló, más élhetetlen, már az így születik vele az emberrel. Jobbra menj, aztán balra az ösvényre, mikor a tutajra lépsz, nehogy megcsússzál, mert nem venném a lelkemre, ha valami baj érne…Amíg Pepi alássan meghajlott fejjel végigment az utcán, a vénkisasszony mély tekintettel kísérte, míg csak el nem tűnt a fordulónál. A berek elején egy haszontalan suhanc: Pintyi utolérte Pepit, és szó nélkül elvette a kezéből a korsót. Megmerítette, de nem is köszöntötte. Csak ment mellette, s a fordulónál adta vissza a korsót.
− Nem kísért-e valaki – kérdezte otthon a vénlány −, nem szépelgett neked valaki? Itt ügyeljen az ember a becsületére; a város kicsi, s az emberek pletykák. Azért mondom, mi szegények vagyunk, de szemérmesek. Csakhamar ki is öltöztette a barátnéját. Az ő régi ruháit aggatta reá. Csípőtől aljig fodros, színehagyott ruhákat, bő szárú ujjakkal ellátott réklit adott reá. Mintha hallottuk volna, mily kegyesen nyújtotta oda neki: hogy legyen a szegényeknek is. Önkéntelenül megújult mindenfelől a részvét a szegény Pepi iránt. Reggelenkint egyik vagy másik szomszéd elmenvén a bolt előtt, betértek oda, s kivették a Pepi kezéből a seprűt, hogy helyette kiseperjék a pádimentumot. A vénlány ezt kedvtelenül nézte, s így szólt:
− Ne rontsák a barátnémat. Hagyják, hogy dolgozzék. A munka megvigasztal egy ilyen szegény özvegyasszonyt, aki elvesztette az urát, s akinek az volt a baja egész életében, hogy mindenki kényeztette. Életrevalónak kell lenni, mert az ág is húzza a szegényt. Iparkodni kell. Így bizony, Pepim, látod! Itt téged mindenki szeret, nemcsak én. Mi már ilyenek vagyunk, nem vagyunk ténsasszonyok, hivatalnoknék, de jók vagyunk. Az úton elmenők barátságosan köszöntötték Pepit, tudakozódtak egészsége után. Kati harapdálta ajakát, s nehezeket nyelt láttára. Ha gyermekes anya jött le az aprósággal, Kati megsimogatta Pepi előtt a kicsit, cukrot adott neki, s így szólt: − Erősen szeretem a gyermekeket. Örökké kedveltem. A szép gyermek istenáldás. Nagy boldogság is, ha valaki gyámolt nevel öregségére gyermekében. A jó Isten nem vonja meg az ilyen jutalmat a jóktól. De nézze! Aki így marad, mint az én kedves barátném, Pepi. Lássa, urasan éltek, mint hivatalnokhoz illik, de mikor az urát magához szólította az Isten – hát mi maradt neki? Ér akkor valamit az uraság? Ki látja el? Ki segíti? Ki ad egy darab kenyeret, egy felvevő ruhát? Nagy áldás a gyermek. Egy szegény vénlány, mint én, nem panaszkodhatik, de egy meddő asszony, az sírhat bezzeg, ha megtagadta tőle az Isten…Pünkösd reggelén nagy fúriában7 láttuk a vénkisasszonyt. Éppen nyíltak a borostyánok, s pünkösdvasárnap a csavargó Pintyi, az izgága, a verekedő, rongyos Pintyi, ellopózván a boltajtó előtt, egy nagy csokor fehér és lila borostyánvirágot tartván nagy veres kezeiben, beszólt nagy sebesen.
− Szép piros pünkösdet adjon az Isten az asszonyságnak – s benyújtotta a virágokat Pepinek.
Én azt hiszem, csak a fertelmes vénkisasszonyt akarta bosszantani vele, s ha ezt akarta, el

is érte. Mert Kati dühösen kikapta a virágot az alázatos Pepi kezéből, s kitátván nagy száját, utánahajította a csavargónak.
− Szemetezz az apád portáján, te betyár! Lopott holmit hozol hozzám, te tolvaj. Ide hozol virágokat? Kért valaki reá? Tán a helyet kémleled, hogy éjjel kirabolj.
És utánafutott, s a virágokat eltaposta dühösen a lábával. Pintyi röhögött, és cikontatta körmével a fogait; Pepihez pedig így rikácsolt a vénlány:
− Szerető kell tán neked, barátném? Te hozatod egy tisztességes házhoz fényes nappal az efféléket?
Még azon nyáron történt, hogy Kati nehéz betegségbe esett. A bolt azért nyitva maradt. Odahozatta a bolt mellé, a belső ajtó elé az ágyat, s innen dirigálta Pepit, siettette Pepit, ha vevő jött, nyájas hízelgő szóval:
− Már itt nem élünk, kedvesem, mint ahogy az urad tartott. Itt dolgozni kell, hogy megéljünk. Gyorsabban húzd a fiókokat, tíz kezed legyen egyszerre. Látod! az Isten megfizet mindent. Hittem volna én valaha, hogy reád szoruljak? Mikor utánad küldtem, hogy fedelet adjak neked, s egy harapás kenyeret, hát hitte azt valaki, hogy te segíthetsz nekem? Nem szorultam én rád, kedves, soha, nem kértem én tőled soha semmit. Büszke voltam egész életemben. De így él az ember, mert te most segíthetsz is nekem betegségemben.
Aztán amint rosszabbul lett, ha egy pohár vizet kért tőle (mert fektében pokoli melege volt, hogy két arccsontja ormán eleven piros foltok gyúltak ki) elvévén a poharat, mégis így szólt:
− Nem tettél valamit ebbe a vízbe? Én ugyan tudom jól, nem mondok rosszat senkiről, de te nem szeretsz engem, azt érzem. Nem is hitte volna rólad az ember. Mindig ilyen alamuszi ártatlan orcád volt. Az urad, mikor elvett, ezzel a nyámnyám arccal vett meg, sohase is hittem, hogy érted engemet hagyjon el. Én nem haragudtam reá. Én nem voltam irigy. De láthatta volna, ha volt szeme (az Isten nyugtassa), hogy mi köztünk a különbség. Mégis ő tégedet vett el, s engem hagyott cserbe. De így lett! S ki vagyok én? Láthatod… Nekem szívem van… Hiszen magamhoz vettelek, mikor senkid se volt. Pedig utállak… És van eszem. Mert senkim se volt, s megéltem, s még az ő özvegyének is marad valami. Ez a különbség köztünk… Ne félj, kedvesem, ne félj, nem hagylak el.
De az ilyet félig lázban mondta. Néha azonban elfeledkezett az ő csontig ható nyájasságáról, s akkor kordoványsz[8]ínű, sovány, bogos karjaival szörnyen hadonászott, s hevesen átkozott lázában. Annak a lakodalomnak az emléke kínozta, amellyel vitték el a piszkos Koronka-udvarból Pepit asszonynak… Ott muzsikáltak, táncoltak, s vőfélyek vezették gyengéden az ártatlan leányt… az élhetetlen Pepit… annak a férfiúnak a karjába, akiért Kati odaadta volna a vérét…Verje meg az Isten… a szörnyű erős Isten, az igazságos Isten…
Aztán ha visszatért a beteg eszmélete… csendesebben fordult Pepi felé.
− Nem beszéltem valami bolondot, kedvesem, Pepim? Ne hallgass, kedvesem, azokra, amiket a beteg beszél… mert az nem gondol úgy, amint beszél… A beteg nem uralkodhatik az eszén…S a kis Pepi ott ült az ágy fejénél, rakta türelmesen a jeges borogatásokat aráncos, ősz, csapos hajjal éktelenre, miközben lehajtotta kis fejét és sírt… sírt.

(1897)

ELEMZÉS

Kata, a vénlány magához veszi régi barátnőjét, Pepit, mert meghalt a férje, és senkije sem maradt. Az elbeszélés témája szerint lélektani novella, a hangsúly a hősök belső, lelki történésein van. A történet során végigkövetjük a két asszony lelki vívódását, melynek oka ugyanaz a férfi, aki Pepit választotta Kati helyett, aki mostani viselkedésével próbálja kompenzálni, hogy elhagyták. Ezen nem tudott túllépni. Pepi ezidáig boldogan élt, de most, hogy egyedül maradt, szüksége van valakire, Kata pedig boldogan fogadja be, hiszen így visszaadhatja neki mindazt a szenvedést, amit régen ő is átélt. Pepi valószínűleg azért tűri ilyen csendben ezt, mert jogosnak találja a „büntetést”.

A két asszony kapcsolata képmutató, hiszen látszólag jóban vannak, de valójában utálják egymást. Kati azért haragszik Pepire, mert elvette tőle a hivatalnokot, Pepi pedig azért tűri nehezen Kati viselkedését, mert állandóan az orra alá dörgöli: egyedül maradt, az ő segítségére szorul, de itt nincs „fényűzés", mint eddigi életében.

A novella realista, egy mindennapi történet mélylélektani jelentéssel. A szövegben realista leírások vannak, a szereplők is lehetnének élő személyek.

Az elbeszélő író-elbeszélő, maga az író mondja el a történetet egyes szám harmadik személyben; objektív, elfogulatlan, csak tényeket közöl, közvetlenül nem értékeli a hősöket, ezt az olvasóra bízza; és mindentudó, azaz a külső, belső történésekről egyaránt tájékoztat. A novellában álfüggő beszéd és monológok váltakoznak, tehát komplex a szövegtípusa. Dialógusok nincsenek a szövegben, Pepi csak a mű elején válaszol egy rövid mondattal barátnőjének. Ez is azt érzékelteti, mennyire elnyomja Kati az özvegyet. A monológ tehát maga a látszat, amit Kati fenn akar tartani, a narráció pedig fényt derít a valódi érzésekre.

A novella cselekmény- és időszerkezete sűrített, az író csak a jellegzetes mozzanatokat emeli ki, a lényegteleneket elhallgatja, kihagyja az elbeszélésből. Láthatjuk, hogyan él most a két asszony, illetve saját maguk és az elbeszélő szavaiból az előéletükről is képet kapunk.

A történetidő néhány hónap: „*hómenés idején"* kezdődik a történet, és *„még azon a nyáron"* ér véget. A műidő pedig sokkal rövidebb, csak néhány jelentősebb eseményt emel ki (pl. megérkezés, Pepi folytonos megaláztatásai, ill. Kati féltékenysége). A késleltetéssel feszültséget kelt, csak a mű végén tudjuk meg, hogy mi az igazi oka a gyűlöletnek. A hiányos dialógusok is elősegítik, hogy megismerjük Pepi érzéseit. Csak a novella végén derül fény rá, hogy mit érez („sírt… sírt").

Térszerkezete szimbolikus, egy helyen zajlanak az események. A főhős ugyanott maradt egész életében, jelleme nem fejlődik, Kati a mű végén ugyanolyan, mint az elején, vagy még lejjebb süllyedt, hiszen eljut addig, hogy retteg önmagától, attól, hogy felfedi gyűlöletét „barátnője" előtt. Kisebbségi komplexusa volt amiatt, hogy barátnője gazdag férjet szerzett, és megszabadult erről a helyről. Pepi is innen indult, de ő kitört ebből a közegből. Férjhez ment, boldog élete volt, most azonban visszakerült a faluba. Nem magától ment el, egyedül nem lett volna rá képes, akkor nem kellene visszajönnie, és más segítségét kérnie. Tudja jól, hogy megsértette és megalázta Katit, ezért hallgat, és tűr csendben.

A felvezető mondattal az író ismerteti a helyszínt és az időt. A szereplőket kicsivel később mutatja be. Megérkezik a régi barátnő, akinek eddig jobb sora volt. Kati mindig féltékeny volt rá, ezért bánik így vele. Ezután még több határhelyzettel találkozhatunk a műben. Például mikor a suhanc virágot ad Pepinek, de a legjelentősebb, amikor Kati megbetegszik, és Pepi

gondoskodására szorul. A szereplőket nemcsak indirekt módon jellemzi az író, hanem beszámol éréseikről is *(„igen elégedett volt”).* Kati jellemzése eddig is elég részletező volt, de most szemtől szemben vall barátnőjének érzéseiről. Múltbéli megaláztatásait vetíti ki az özvegyre, amiért a szeretett férfi nem őt választotta. („*Mégis ő téged vett el, s engem hagyott cserbe.”*) A határhelyzetek tehát megmutatják a hős igazi jellemét. Személyiségéből fakadóan retteg attól, hogy kiderül az igazság, mert kétszínű („*magamhoz vettelek… pedig utállak*”). Mindezt azonban félig lázban mondta, nem tudatosan, tehát nem tudott kitörni személyiségének börtönéből. Úrrá lett rajta a félelem, hogy leleplezi önmagát. Így is történt. Végül Pepinek is megmutatkozik igazi jelleme, láthatjuk, hogy nem viseli könnyen a megaláztatást, de jogosnak találja.

A szerző a figuráknak csak egy-egy jellemvonását emeli ki, nem ad részletes külső jellemzést. Belső jellemvonásaikat viszont annál jobban kifejti.

A befejezésben nyitva hagyja a hős útját. Nem tudjuk, mi fog történni Katival és Pepivel. Az olvasó igazságérzete háborogh amiatt, hogy Pepinek tovább kell tűrnie a gonoszkodó vénlányt. Ugyanakkor Pepi egy életre szóló fájdalmat okozott neki azzal, hogy a férfi őt választotta Kati helyett.

Az elbeszélés hangneme ironikus: ”*Egyszer ránézett a jó sors. Egy barátnét fogott, akit nyakon ragadt a nyomorúság”.*

A cím témamegjelölő. A könyörülő jelző mindkét asszonyra utal. Katira ironikusan, mert az emberek előtt próbálja azt a látszatot kelteni, hogy jószívű, igaz barát, aki segít a bajban. Pepi pedig azért könyörülő, mert tudja, hogy mekkora fájdalmat okozott Katinak a házassággal, és most hagyja, hogy elégtételt vegyen.

Danicsek Dorottya, Teleki Blanka Gimnázium, 11.D, 2010

.

Értékelés: *A novella tartalmi-formai elemzése lényegre törő, kitér az elbeszélői objektivitásra, a főszereplők lelki történéseire, s arra, hogyan jelennek meg azok verbálisan, illetve a mű stílusában. Kár, hogy többször ismétel.*

Csáth Géza

A kút

Július első péntekén kora reggel kezdte ásni a kutat Meyer Lőrinc Huber Ádáméknál. Ásott, ásott szorgalmasan, és szombat reggel a gödör már kétszer olyan mély volt, mint Meyer Lőrinc egy hosszúságában. Nincs mit csodálkozni ezen: ő volt a legjobb kútásó Piliscsávolyon. Szombaton délben, harangozáskor kijött Meyer Lőrinc a kútból. Jóízűen megebédelt. Háromszor is kért a túrós csuszából ─ Huberné főzte ─, azután szundikált a ház árnyékában. Két óra tájban felkelt, folytatta az ásást.

Körös-körül aludt a falu, ernyedt meleg délután volt. Három vagy négy óra lehetett, amikor Huberék legkisebb fia kijött a házból, és úgy találta a kútását, hogy övig be volt temetve földdel. Nyögött és kiabált szegény Meyer, de a hangja alig hallatszott a mély gödörből. A kisgyerek mindjárt átszaladt a szomszédba, mert otthon nem volt férfi, és hamarosan segítséget hitt. Meyer jajgatott kicsit, de különben nem volt baja. Hangosan azt kiabálta, hogy senki a kútnyíláshoz közel ne jöjjön, azután Panesz Jakabnak mondta, hogy a létrát kösse meg kötéllel, és eressze le neki, majd megpróbál rajta kimászni.

De csakhamar visszahúzatta, azt mondta, hogy a létra ott nem fog rajta segíteni, hanem lassan jöjjenek közel egy hosszú vasvillarúddal, és próbálják kihúzni, majd ő belekapaszkodik. A Panesz Jakab és a Lehr Jóska húzták. Meyer még biztatta is őket:

─ Húzzátok, fiaim, ti vagytok a legderekabb legények a faluban.

Húzták, de egyszer csak fölordított a Meyer Lőrinc. A rúd felvérezte a kezét, el kellett engedni. A két fiú elesett, és ebben a pillanatban még egyet omlott a kút. Keveset omlott, de könyökig betemette a Meyer Lőrinc kezeit. Ekkor látták már, hogy a kútásó egészséges, piros arca halványsárgává változott az ijedelemtől.

─ Tízlépésnyire menjen mindenki a kúttól ─ üvöltötte Meyer Lőrinc ─, és menjetek el a Jausz Konrádért, a sógoromért, mert ide dobot kell ácsolni, másképp ki nem vesz engem az atyaisten sem! ─ A Lehr Jóska ment el szaladva. Jausz Konrád otthon ült, pipázott, azt mondta, hogy a halálos ellenségének nem megy segíteni. Tudnivaló, hogy Jausz licitáltatta el a sógorának a földjét. Innen eredt az ellenségeskedés. Lehr Jóska kérte egy ideig, azután elment. Útközben találkozott a Meyer Lőrinc húgával, a Soblocherné térdre borulva könyörgött Jausz Konrádnak:

─ Felejtsd el a haragot, ami köztetek volt. Az Isten nem felejti el, ami jót teszel, de ne félj, Meyer Lőrinc se fogja elfelejteni.

Jausz Konrád egy ideig csak nézett maga elé, azután azt mondta, hogy jól van, elmegy. Fogta szerszámait, és elment velök, de a pipát ki nem vette szájából. Attól félt, hogy megszólják, amiért annyira siet ellenségét megmenteni. Jó öt óra elmúlt már, mire Jausz Konrád odaért. Nem szólt egy szót se, levetette a kabátját, deszkát szedett össze, és ácsolni kezdte a kút köré a dobot.

Odalenn Meyer Lőrinc meg azon igyekezett, hogy a kezét kiszabadítsa. De nem tudta. Még könyökig se volt egészen betemetve, és mégis úgy fogta a föld, mintha a legerősebb kötelekkel kötözték volna le.

Eközben elszaladt valaki Meyer Lőrinc feleségéért is, aki a falu túlsó végén dolgozott. Amióta Meyerék elszegényedtek, az asszony napszámba járt.

Jausz Konrád ezalatt lassan, de biztosan végezte a dolgát. A többiek meg némán nézték. Meyer Lőrinc se szólt egy szót se, csak néha tekingetett fölfelé, azután hosszú vártatva mondta:

─ Siess, Konrád, mert úgy látom, újra omlani fog a kút, és ha beomlik, akkor benyomja a mellemet, úgyhogy kiszalad belőle a szusz. (Nevetett utána, de erőltetve.)

Jausz Konrád nem szólt egy szót se, csinálta tovább a dolgát, kalapálta, szögezte a deszkákat. Hátul a kerti kisajtó egymás után nyikorgott, gyerekek sompolyogtak be rajta. A két Láng gyerek fölmászott az eperfára, és ráültek arra az ágra, amelyik a beomlott kút fölé hajolt. Azután lejöttek a Soblocherék gyerekei, és megérkezett Huber Franci is a kocsival a tanyáról. Szénát hozott, kinyitotta a kaput, és be akart hajtani. Hát akkor látta, hogy

tele van az udvaruk emberekkel.

Huber Franci eleinte káromkodott, de azután, mikor meglátta, hogy miről van szó, elcsendesedett. A tárvanyitva hagyott kapun keresztül hamarosan szorongásig megtelt az udvar emberekkel. Jausz Konrád alig tudott mozogni. Azt mondta, hogy öt lépésre mindenki menjen távolra, mert másképp nem dolgozik tovább. Schickepenz Tónit meg is lökte, mire ez azt mondta neki:

─ Ne hencegj!

Jausz Konrád arca szinte elkékült a méregtől, de nem szólt egy szót se.

Az udvarban ezalatt folyton többen és többen jöttek. Hárman vagy négyen a hátsó kapun fejőszékeket hoztak, és arra álltak. Huber Franci erre megdühösödött. Azt mondta, hogy ha mindenki ki nem megy az udvarból, elhíja a csendőröket. Senki se mozdult. Franci elment a csendőrökért.

─ A csendőrlaktanyáig negyedóra járás ─ számítgatta mindenki ─, addig maradni lehet.

Érdemes is volt, mert megérkezett Meyer Lőrinc felesége. Sírt szegény asszony, lihegett a szaladástól, halálra volt ijedve. Kérte Jausz Konrádot, ezt mondta:

─ Siessen, az Isten áldja meg, úgyis maga az oka, hogy ide jutott az uram!

Erre Jausz Konrád arca újra sötétkék színt váltott. Fölegyenesedett, és csak ennyit mondott:

─ Én vagyok az oka, no jó!

Azzal legyűrte az ingét, fölvette a kabátját, és elment. Halálos csend volt az udvarban.

Meyer Lőrinc fehér volt, mint a fal, torkaszakadtából kiabált a feleségére: ─ Te barom, hogy tudsz ilyet mondani! ─ és borzasztóan káromkodott.

Azután Jausz után kiabált:

─ Hallod-e, Jausz Konrád, nem igaz, amit a feleségem mondott, nem te vagy az oka. Magam vagyok az oka, mert rosszul ástam a kutat, és nem vigyáztam. Ha ki nem húzol, megdöglök. Hallod-e?

─ Beszélhetsz neki ─ mondta Schickepenz Tóni ─, már elment.

─ Hát menjetek utána! ─ ordított a Meyer rémült kétségbeesett hangon ─ menjetek utána, mert a föld újra omlani fog!

─ Nem hozza azt vissza még az atyaisten se ─ vélekedett Thomas Péter ─, nem olyan ember Jausz Konrád.

─ Itt a föld újra repedt! ─ kiáltotta újra Meyer Lőrinc. ─ Itt az előbb nem volt repedés. Ha vissza nem hozzátok Jausz Konrádot, ti lesztek az okai, ha megdöglök.

Meyerné már ekkor régen Jausz nyomában volt. Kísérte, amerre ment, és sírva könyörgött neki, hogy jöjjön vissza, ha Istent ismer. De Jausz Konrád hátra se nézett, csak ment egyenesen előre, hazafelé, kezében a szerszámokkal, és mindig csak ennyit válaszolt:

─ Jó, hát ha én vagyok az oka!

Mikor látta Meyer Lőrinc, hogy itt nincsen segítség, akkor teljes erejével elkezdett mozogni, hogy kihúzza a kezét. De alig tudott mozdulni valami keveset, és kihúzni egyik kezét se bírta. Csupa veríték volt a sápadt arca, és a kidülledt szemei könnyeztek. Azután fáradtan lihegve, megnyugodott. Ekkor, a kút széle lassan mozogni kezdett. Két lépésre a széltől kifelé, körülbelül négyujjnyi hasadékot láttak. A hasadék nőtt, és egyszerre zajtalanul újra lecsúszott a mélységbe egy nagy csomó föld.

Meyer Lőrinc eltűnt. Nem látszott belőle semmi.

Éppen akkor érkezett meg Huber Franci a zsandárokkal. Mindenki csendesen kitakarodott az udvarból.

A zsandárok hamarosan lerakták a fegyvereiket, ásókat szereztek. Beugrottak a gödörbe, és gyorsan ásni kezdtek. Eltartott öt percig, míg ráakadtak Meyer Lőrinc fejére. Az egyik zsandár bele is vágott egy kicsit az ásóval, de az nem lett volna nagy baj. A baj az volt, hogy Meyer Lőrinc már halott volt.

1908

ELEMZÉS

A kút a klasszikus novellák közé sorolható, mely történetelvű, a mű egy lineárisan végigvezethető, lekerekített történetre épül, amelyben az egyedi történetnek van egy mélyebb, absztrakt jelentése. A hős története önmagán túlmutató, általános emberi jelentést hordoz. Ez a történetelvű szerkesztés a valóság illúzióját kelti. A novella határhelyzetre, a hős életéből kiemelt rendkívüli eseményre épül, melyben megmutatkozik a hős igaz jelleme. Ez a határhelyzet különböző hatásokkal lehet a hősre. Felfedheti vagy leleplezheti a hős igazi jellemét, negatív vagy pozitív változást indíthat el személyiségében. Önreflexióra is késztetheti, mely során elgondolkozik életén, elindul az öntudatosodás útján, esetleg vezethet még tragédiához is, belehalhat a határhelyzetbe, mint ahogy a Csáth-novellában történik.

A kút zsáner- és lélektani novella, különböző jellemeket mutat be, azt például, hogyan vezethet tragédiához az ellenségeskedés vagy a túlzott büszkeség. Rétegzett jelentésű novella, amely Meyer Lőrinc tragédiájáról szól, aki alatt kútásás közben beomlik a talaj, és betemeti a föld. Az egyetlen személy, aki segíthetne rajta, a sógora s egyben halálos ellensége is. Jausz Konrád büszkeségből nem akar segíteni neki, mert fél, hogy megszólják érte. De a konkrét történet önmagán túl mutat, az emberi büszkeséget, a cserbenhagyást mutatja be két sógor kapcsolatán keresztül.

A novella elbeszélője író-elbeszélő, aki egyes szám harmadik személyben adja elő a történetet. Korlátozott hatókörű, mert csak külső eseményeket ír le, a szereplők belső, lelki történéseiről nem számol be, annak közvetítését szavaikra és tetteikre bízza, amelyekből az olvasónak kell következtetnie a belül zajló folyamatokra.

Klasszikus, realista novella. A szerkezete drámai feszültségkeltésre és késleltetésre épül. Az expozícióban megteremti a mű atmoszféráját, melyben bemutatja a helyszínt és az időt. Egy átlagos szombat reggelt mutat be, amikor Meyer Lőrinc épp kutat ás. Ez a nyugodt, idilli légkör is utal arra, hogy a tragédiák néha észrevétlenül, váratlanul következnek be. Térszerkezete szimbolikus, a halálba vezető utat szimbolizálja. A határhelyzetben a kút

folyamatos beomlásával egyre kilátástalanabbá válik Meyer helyzete, majd eluralkodik rajta a pánik. Egyre mélyebbre temeti őt a föld, fokozatosan veszíti el erejét, és esik kétségbe. Először még nyugodt volt, és segítséget kért a szomszédoktól, később, mikor nem tudott mozogni, már csak Jausz Konrád segítségére számíthatott. Sógora távozása után már nem tudott menekülni, hiába erőlködött, nem mozdult, s feladta a küzdelmet az életben maradásért, mintegy belenyugodva sorsába, megnyugodott s várta, ahogy betemeti a föld. A mű befejezése lezárt, melyben a hős haláláról iróniával beszél, mert a tragédia talán elkerülhető lett volna, ha a zsandárok előbb érnek a helyszínre. A történetidő és műidő nagyjából megegyezik, ezzel is az események jelenvalóságát, közvetlen átélhetőségét éri el az író, mintha az olvasó nem kívülálló befogadó, hanem a történet közvetlen részese lenne. A novella szerkezete ok-okozati, a feszültség előrevetíti a tragédiát, azzal, hogy nincs, aki segítsen Meyeren, s a kút fokozatos omlásával, a két főszereplő közti konfliktussal éri el azt, hogy az olvasó már előre érzi a tragédia bekövetkezését.

Az előadás hangneme neutrális, tényközlő. A történetben a narráció dominál, csak a legfontosabb információkra hagyatkozik, később már egyre több a dialógus is, amitől a szöveg drámaivá válik. A dialógusok stílusa is realista, úgy beszélnek, mint a hétköznapi életben. A narrációval és dialógusokkal vetíti ki a belső történéseket, nincs benne belső monológ. Indirekt, realista az előadásmód. Az elbeszélő nem mutat érzelmeket, szenvtelenül írja le az eseményeket, s a tömeg segítőkészségének hiányán sem lepődik meg, mintha ő is csak egy lenne közülük. De a végén már-már érzékelhető az irónia, amivel a hős haláláról beszél.

Az elbeszélő indirekt módon jellemzi hőseit, tetteiken keresztül. Miután Meyer alatt beszakad a föld, a segítségére sietnek, de csak olyanok, akik nem tudnak segíteni, és hiába próbálkoznak. Mások segítségnyújtás helyett inkább csak bámészkodnak, és várják, mi fog történni. Ellentmondásos módon az egyetlen, aki tudna neki segíteni, sógora, a halálos ellensége. A bámészkodó tömeg ellenére Meyer mégis magányos. Jausz először nem szándékozik segíteni Meyeren, mert attól fél, mit fognak mondani mások, hogy a halálos ellenségének segít. Csak hosszas rábeszélés után indul el, de akkor is lassan, ráérősen végzi munkáját, mintha nem is egy ember életéről lenne szó, aki bármikor meghalhat. A tömeg segítségnyújtás helyett még hátráltatja is a munkájában, amire Jausz fenyegetéssel reagál, nem dolgozik tovább, ha nem mennek arrébb. Ebből is kiderül, hogy tudja, ő az egyetlen, aki segíthet sógorán, és annál büszkébb, minthogy önszántából segítsen halálos ellenségén. A

helyzeten csak ront Meyer felesége, aki ekkor jelenik meg kétségbeesetten. A nő lelki analfabéta, Jauszt azzal vádolja, ő tehet a balesetről. Nem veszi észre, hogy ezzel csak provokálja a férfit, épp akkor, mikor férje életéről van szó, és ezzel mindent elront. Jausz nem tud felülemelkedi sértettségén, és sorsára hagyja sógorát. A kút folyamatos omlásával Meyer egyre kétségbeesettebbnek tűnik, majd végül belenyugszik sorsába, s nem erőlködik tovább.

A novella címe szimbolikus: a kút jelentheti a mélységet, a kilátástalanság érzetét, mikor az ember úgy érzi, nem menekülhet sorsa elől. A mű bemutatja az emberi büszkeség következményeit. Az embereknek önzetlenül kellene segíteniük a bajbajutottakon, még ha az ellenségünkről is van szó, aki már csak ránk számíthat. Haragunkat félre téve meg kell próbálnunk minden tőlünk telhetőt megtenni.

Vasváry Anna, Teleki Blanka Gimnáziu, 11.D, 2010.

Értékelés: *Alapos, jó felépítésű esszé, amely a novellaelemzés szempontjait ügyesen érvényesíti: az elbeszélő típusa, a mű tér-és időszerkezete, a lélektani folyamatok elemzése lényegre törő, precíz. A cím többletjelentéseit is számbaveszi.*

Sánta Ferenc

Kicsik és nagyok

Ketten játszottak az udvarban, egészen hátul, a kert első fái között. Egy kislány és egy kisfiú, egyik sem volt idősebb nyolcesztendősnél.
A fiú egy fadarabbal négyszöget rajzolt az agyontaposott földre, három, négy méter lehetett minden oldala. A kislány figyelmesen nézte a fadarab útját. A karjában kis játék baba lapult. – Azt szeretném, ha először az ágyat rajzolnád meg, rettenetesen álmos a kicsi, alig tudja nyitva tartani a szemét.
A fiú felegyenesedett, összehúzott szemekkel vizsgálta a vonalakat, aztán belépett a négyszög közepébe.
– Csak beszélsz összevissza!…
Az egyik vonal mellé három vonallal berajzolta az ágyat.
– Most az asztalt… – mondta a kislány.
– Azért is a kályhát rajzolom be először, s legközelebb a bútorokat, és csak azután a falakat…
Továbblépett, és egymás után rajzolta a köröket, kockákat – szekrényt, kályhát és a többi bútorokat. Aztán eldobta a fadarabot.
– Menj, és kösd meg a kutyát!
A kis kuvasz körülöttük lebzselt. Amikor a kislány közelebb lépett hozzá, félrefordított fejjel tekintett fel.
– Gyere, Bodri… most mást játszunk, addig te szép nyugodtan itt maradsz. – Az egyik fához vezette, és gyors ujjakkal hozzákötötte.
– Jaj, istenem, milyen késő este van már, és az én emberem még mindig nincs idehaza, a kicsit sem fektettem még le, istenem, de szerencsétlen vagyok!…
– Kész? – kérdezte a fiú.
– Megyek már, megyek…
A babáját ringatva a melléhez szorította, és belépett a szobába. Egy pillanatra megállt, és visszanézett a másik gyerekre. Az zsebre dugott kezekkel nézte.

– Gyerünk, gyerünk, gyerünk…
Az ágyhoz lépett, és óvatosan lefektette a babát.
Melléje térdelt, falevelekkel betakargatta, aztán nagyot sóhajtva melléje dőlt.
– Jaj, a derekam, sohasem lesz vége ennek. Aludj, csillagom, én is alszom azonnal, apuka is hazajön mindjárt, és hoz valamit az ő csillagának…
Cirógatta a gyermek arcát, aztán a haját. A baba szemei kékek voltak, után bámultak az égre. A szájáról lekopott a festék, csak itt-ott ült egy piros foltocska. A fiú megfordult, és úgy, ahogy volt, zsebre dugott kezekkel, a kerítéshez ment. Hátát nekivetette a deszkának. A kutya magasra vetette a farkát, fejét egészen oldalt fordította, és a fiút nézte.
– Öreg Bodri – szólt rá a gyerek. – Mindjárt elengedünk, de te elcsavarogsz, ha nem veled játszunk… Rántsd meg a kötelet!
A kutya felcsaholt, és jobbra-balra ugrálva rángatni kezdte a kötelet.
– Én édes Istenem! Istenem, mikor szabadítasz már meg… – hallatszott a kislány motyogása a játék szobából. A fiú odatekintett. Kezét kivette a zsebéből, és kiegyenesedett. Kigombolta végig az ingét, két tenyerével beletúrt a hajába, fejét hátravetette, és szemét az égnek emelve felkiáltott.
– Huuu… keserves Isten… – és tántorgó lábakkal, erre-arra dülöngélve megindult a szoba felé. Belekezdett valami énekbe, aztán abbahagyta, felordított.
– A keserves világ… fuj, betyár Krisztus!…
– Édes istenem, Szűz Máriám… – mondogatta a kislány, és összetette a tenyerét, mintha imádkozna. Aztán felemelkedett, és a baba fölé hajolt.
– Aludj, egyetlenem… nincs semmi baj!
– Hejjj… – Kint a fiú kiköpött a földre. Bizonytalan, részeg mozdulattal beletörölt az arcába, mintha szét akarná morzsolni az orrát.
– Nyisd ki!… – kiáltotta a szoba felé.
A kislány felemelkedett, arcát a kezébe temette, vállai rázkódtak, úgy tett, mintha sírna. Tétován, ijedten lépett erre-arra, mint aki nem tudja, mit tegyen. Közben szétnyitott ujjai közül figyelte a fiút.
– Nyisd ki!… Bezárta, a jó istenit… Nyisd ki az ajtót, te!…
A lányka a négyszög oldalához szaladt, és a lábával eltörölte egy darabon a felrajzolt vonalat.
– Jaj, dehogy zártam… Dehogy zártam…!
– Ott dögölj meg, ahol vagy… – tántorogva közeledett a nyíláshoz, de mielőtt belépett volna, megingott, és ott haladt keresztül, ahová a szekrényt rajzolta.
A kislány elvette a kezét az arcáról, és kacagni kezdett.
– Megint a szekrényen jössz be…
A másik visszatámolyogva, újra nekiindult az ajtónak… – Bestia, minek zárod be, mondtam, hogy nyitva álljon. Hányszor mondtam már…
– Jaj, teremtőm – mondta a kislány, és maga elé tartott kezekkel hátrált az ágyhoz.
– Feküdj le, ne kiabálj, mindenki felébred…
– Majd lefektetlek én, lefektetlek én, megállj…
– Ne kiabálj, az isten szerelmére… Gyere, levetkőztetlek…
– Mars!…
– Segítek, csak ne kiabálj… felébred a kicsi… gyere szépen.
Egészen a fiú mellé lépett… Egymásra néztek. A leánynak barna szeme volt, a fiúé kék, mint az ég, vagy akár a játék babáé az ágyon. Egymást nézték pár pillanatig, aztán a fiú megszólalt, halkan, hogy alig lehetett hallani.
– Most akard levenni a kabátomat…
Kabát nem volt rajta, az ingéért nyúlt a kislány.
– Gyere, feküdj le…
– Feküdjek le, mi?…
– Jaj, istenem, miért teszel tönkre – aztán vékony gyermekhangja sírásba gördült. – Keserves, nyomorult élet!
Megfordult, és a gyermek mellé vetette magát. Arcát a karjába temette, és zokogott. Ha valaki messziről hallja, azt hitte volna, felnőttnek a sírását hallja.
– Bőg! Aztán holnap végigjajgatod az utcát, hogy megvertelek…
A kislány mondani kezdte, mintha sohasem akarná abbahagyni.
– Hagyj engem, hagyj engem…
– Fogd be a szád…
– Hagyj engem, hagyj engem…
A fiú odatámolygott hozzá.
– Elhallgatsz végre?…
Megmarkolta a lány ruháját, és rángatta, míg le nem húzta az ágyról. A kislány felkapta a fejét.

– A hajamat kell fogni – suttogta.
– Amióta levágták, nincs mit fogni rajta – suttogta a fiú is, de elengedte a ruhát, és igyekezett belemarkolni a másik hajába, ami rövidre volt vágva, szinte olyan rövidre, mint a fiúé, mert már nyár volt.
– Bánt az urad, mi? Részeg az urad?
Húzni kezdte végig a földön. A kislány feltérdelt, és összeszorított öklökkel védekezett.
– Eressz! – kiáltotta.
A fiú szemben állt a nappal. Arca pirosra gyulladt.
A bőre finom volt és érintetlen, de a szemei kegyetlenül összehúzódtak, és idegenül ültek a homloka alatt, mintha odalopták volna.
– Fáj! – kiáltozott a kislány, megfeszítette a testét, és kiszakította magát a szorításból.
A fiú mozdulatlanul nézte, karjait lelógatta az oldala mellett, és szemei egészen megszűkültek. Aztán elindult a lány után.
– Bestia…
A kislány kinyújtott karokkal védekezett. Lábuk alatt felgyűrődött a föld, széttúrták a megrajzolt vonalakat.
– A gyermek!
A kislány megtántorodott. Egyensúlyukat vesztve végigvágódtak a földön.
A fiú mély, hosszú lélegzetet vett, aztán körültekintve, halkan rászólt a leányra.
– Én most elalszom, és te akarj levetkőztetni…
A hasára fordult. Karját a feje alá tette, és dörmögve, érthetetlenül motyogva lehunyta a szemét.
A kislány megigazgatta a haját, ujjaival elrendezgette az összeborzolódott kis tincseket, aztán négykézlábra ereszkedett, és óvatosan a fiúhoz mászott. Végigtapogatta az ingét, nadrágját, kifordította a zsebeit, kődarabok, kulcs, kis spárga, színes üveg hullottak a földre.
– Nincs semmi – mondta halkan –, nincs neki pénze – és kezébe temette az arcát.

ELEMZÉS

A gyerekek játéka a mindennapok szerves része. Vegyünk egy hétköznapi példát! Míg az anyuka főzi az ebédet, vagy takarít, addig a gyerekek játszanak. Azonban, ha megállunk egy pillanatra, és elgondolkozunk az önfeledt játék szerepén, rájöhetünk, hogy mindamellett, hogy a fantáziájukat élik ki, valójában komoly lélektani változások mennek végbe bennük.

A cím témamegjelölő, a gyermekek és felnőttek viszonyának témáját sejteti, de nem utal a tragédiára, illetve konfliktusra, könnyed történetet ígér, mégis komoly témát rejt magában a történet. A címre tekintve két világot láthatunk, a gyermekek és felnőttek világát, mely az éles ellentétek mellett is hasonló, hiszen a gyerekek tökéletesen tudják utánozni a felnőtteket. Erre nagyszerű példa az úgynevezett papás-mamás, mely normális esetben, tehát, ha a gyermek harmonikus családi légkörben él, idillikus képet mutat be a házas életről. Ez esetben azonban a gyermekek előtt nincs egészséges családmodell, mely a jövőre nézve támpontot nyújtana. A helyzet tragikumát növeli, hogy a gyermekek a felnőttek stílusában társalognak, pl. *“Bőg! Aztán holnap végigjajgatod az utcát, hogy megvertelek!”* illetve *“Jaj istenem, milyen késő*

este van már, és az én emberem még mindig nincs idehaza, a kicsit sem fektettem még le, istenem, de szerencsétlen vagyok!”.

Témáját tekintve lélektani novella, amelyben két gyermek játékát követhetjük figyelemmel. Nevük nincs, mert így bárkire érvényes a történet, bárki felfedezheti bennük önmagát. A gyermekek azt játsszák, hogy ők egy házaspár, de nem a megszokott módon. A történet a torz házasságok szemléltetésére szolgál, melyek a gyermekek lelkét is megnyomorítják.

Az elbeszélő kívülállóként, objektíven szemléli a történetet. Szinte csak tényeket közöl, de nem értelmezi őket, kerüli a didaxist, nagyobb szabadságot adva ezzel az olvasónak a történések megítélésében. Korlátozott hatókörű, a hősök belső világáról közvetlenül nem ír, az olvasónak kell szavaikból és tetteikből kikövetkeztetnie a belül zajló folyamatokat. A történet során az elbeszélő neutrális hangnemet üt meg; tényközlő előadásmódban ír, visszafogott hangnem jellemzi, nem mutat érzelmeket.

Dialogikus novella, mert a dialógusok dominálnak, ezzel cselekményessé, drámaivá téve a szöveget. A dialógusok egy része ez esetben monológ, mely a hős gondolatait adja elő egyenes beszédben, a szereplő belső világát, lelkiállapotát. A kislány esetében egy megcsömörlött asszony jajgatásait.

Kevés marráció van a szövegben, és elsősorban az események továbbvitelét szolgálja. Pl. *“Ketten játszottak az udvarban, egészen hátul, a kert első fái között.”* Nem különösebben fontos információ, hogy az udvar mely részén játszottak a gyerekek, ahogy az sem fontos, hogy a babának milyen színű szeme volt. A történetidő és a műidő körülbelül azonos, a gyermekek játéka mindössze negyed, esetleg fél órát ölel fel, a történet olvasása alatt mégis megismerjük egyes családok mindennapjait. Az ilyen, és ehhez hasonló családok évszázadok óta léteznek. Az elbeszélő kiemelte a részegséggel járó gorombaságot és agressziót, az asszony jajgatását és tehetetlenségét, de mindenekfelett a bántalmazást, melyet a gyerekek igyekeztek hűen demonstrálni. Kihagyta a történet előzményeit; a gyerekek nem játsszák el, milyen a kapcsolat a pár között a kezdeti időkben, mert ők maguk azt nem élték meg, vagy épp csak nem volt rájuk olyan hatással, mint azok az esték, mikor a családfő részegen tántorog haza és bántalmazza anyjukat.

Az expozícióban a felvezető mondat a témával ellentétes hangulatot teremtett meg: a gyermeki elvarázsolt világ nyugalmát, melyet hatalmas fák védenek meg a nem kívánt valóságtól, mely a kerítés túloldalán van. Tehát a történet in medias res kezdődik, megismerjük a helyszínt és az időt, noha az utóbbit egyelőre csak a két gyermek éveiben mérve.

A dialógusok rövidségével, illetve az elhallgatással teszi feszültté a történetet; nem tudhatjuk, melyik gyermekkel történik mindez napról napra, hiszen egy szó sem esik arról, hogy a gyermekek testvérek lennének, ez lehetővé teszi, hogy akár mindkettejük családjában jelen legyen a konfliktus. Akár az egyik szülő felbukkanásának a lehetősége is feszültté teheti a levegőt.

A fiú szimbolikus utat jár be az agyontaposott földtől (az otthontól) a kerítésig, tehát a kocsmáig, majd vissza. Az agyontaposott föld jelentheti azt, hogy ez egy sokak által megtett út, akár utalhat a tényre, hogy egy sokak által megélt helyzetet játszanak el a gyerekek.

A határhelyzet előtt, mely a ház felrajzolásával kezdődik és a családi élet kibontakozásával folytatódik, a lányt türelmesnek, szelídnek, gondoskodónak, míg a fiút önfejűnek, gőgösnek, makacsnak ismerjük meg. A határhelyzetben a lány hisztérikussá, reményvesztetté válik, a fiú pedig parancsolóvá, agresszívvá.

Felmerült bennem a kérdés, hogy ha gyakran játsszák ezt a játékot, akkor a lány miért nem tudja folyamatosan, kizökkenés nélkül játszani. Az egyetlen válasz az lehet, hogy ő csak játéknak tekinti a cselekményt, hiszen például felkacag, mikor a fiú elhibázza a lépést. Ezzel szemben a fiú minden idegszálával a hitelességre koncentrál, csak akkor lép ki a férj szerepéből, mikor a kislánynak ad instrukciót. A fiú koncentrációját azzal tudnám magyarázni, hogy a gyerekek mindig keresnek egy példaképet, akit követhetnek. Fiúgyermek esetén ez a példakép először az idősebb fiútestvér lehet, ám ha nincs testvére, akkor az apának jut ez a szerep. Ha az apa lába alól ki is csúszik a talaj, és viselkedése, tettei alapján aligha mondható tökéletes példaképnek, a gyermekben attól még nyomot hagy az apa minden mozdulata. Sajnos, nem minden gyermeknek adatik meg, hogy válogasson a jobbnál jobb példaképek közül. A történetben szereplő fiú kora alapján biztos vagyok benne, hogy nem tudja kellőképp felmérni a szavak és a tettek súlyát, melyeket egyszer vagy akár többször tapasztalt, és végül beolvasztotta a szokásos játékba. Újra és újra eljátssza, mert minél kevesebb hibával és hitelesebben tudja előadni, annál felnőttebbnek érzi magát, annál közelebb kerül a példakép eléréséhez. Minden gyermek olyat játszik, amitől, illetve amiben jól érzi magát, és legtöbbjük szeret olykor a felnőttek bőrébe bújni. A fiú számára az otthon látottak már megszokottak, talán nem is lát bennük kivetnivalót. Évek múlva eljut majd odáig, hogy átgondolja mindazt, amit egykor nem értett. Ekkor vagy rájön, hogy soha nem akar olyan lenni, mint az apja, és keményen küzd, hogy tisztességes életet éljen, vagy képtelen lesz leküzdeni mindazt, amit élete során az apjától eltanult, és ugyanolyan ember válik majd belőle. Manapság egy család, amelyben harmónia uralkodik, voltaképp nagy kincsnek számít mindazoknak, akiknek ilyenben nem volt része. Tény, hogy a fiú viselkedése nagyrészt

számomra is érthetetlen, mégis abból indultam ki, hogy normális esetben egy gyerek bizonyos szinten magába zárkózna, ha ilyesfajta konfliktusokkal nézne szembe otthon, nem pedig eljátszaná pontról pontra. Tehát ebből vontam le, hogy nem fogja fel teljesen az otthon látottakat, illetve apját imitálva felnőttebbnek érzi magát.
A megrajzolt lakás szimbolizálja, hogy a megteremtett otthont akár egy pillanat alatt romba lehet dönteni, és a szülőket gyakran csupán a gyermek jelenléte mentheti meg a tragédiától.

Az utolsó mondat mégis továbbgondolásra késztet; az asszonyok sok esetben azért nem menekülhetnek, mert saját keresetük nincs, és a családfő a megkeresett pénzt elissza a kocsmában. Pénz nélkül pedig nem jutnának messzire. Ugyanakkor a határhelyzet különböző hatásokkal lehet a fiúra, melyek csupán a jövőben derülnek ki; például változást indíthat el személyiségében, akár negatív, akár pozitív irányban. Ebből kiindulva, ha negatív irányba változik, akkor vezethet tragédiához, meglehet követi apja példáját és önpusztító élete lesz.

Peterdi Réka, Teleki Blanka Gimnázium, 11.D, 2010.

Értékelés: *Érzékeny, a lélektani helyzetet alaposan bejáró esszé, amely azonban a racionális szövegértelmezésre is súlyt fektet. Elemzi az elbeszélő magatartását, a novella időszerkezetét, a szereplők beszédstílusán keresztül a felnőtt lét tragikumát.*

Parti Nagy Lajos

Szende

Meg van beszélve apróra. Holnap napszálltakor fekete sapkát húzok, és kitolom őtet a kövesútra kézikocsin. Amint meghallom a motorzajt, lebillentem, elbújok az árokba, a többi megy magától. Bukizik és föleszmél, erre ők megcsókolják, és irány Letenye.

„Küldünk kártyát Riminiből, te csak vigyázz a házra, Szende!”

Máma, vagyishogy utoljára a Kuka a soros. Megyünk haza a bányából és ő vezet, ül a Tudor nyakában és úgy. Kilátsz? riad föl a Szundi, valahányszor beleveri a fejét a szélvédőbe. Ki hát, mondja a Tudor, és nyomogatja odalent a pedálokat. Hol a gázon, hol a féken orgonázza az érzelmes, szaggatott melódiát, ma gyászunk lesz, nyúlott orcánk padlóig ér. Kukának szavát se venni, némán bazmegzik a rémülettől, cibálja a dudát, kerülgeti a kamionokat. Nem mehetünk át alattuk, mint máskor, létfontosságú bútort viszünk. A Morgó üvölt itt hátul, hogy most az egyszer tényleg vigyázzunk, össze fog törni, és akkor megnézhetjük, maradunk mind bányásztörpe, kisteknőc. Meg hogy féléve erre az üvegkoporsóra spórolunk. Ménkű gyors ez a Trabant, ha fölborulunk, nincs mese. Mert sokat borulunk föl.

Hajdan csak pöfögtünk libasorban, hét vászonteknőc a hét hegyen által, szép hajdan. Hejhó, kurjantottuk, törpének lenni jó. Jó volt. A baj is, a szerelem is azután kezdődött. Történt, hogy egy őszi este bementünk a barakkba, és más volt a szagállás. Egy nagy, fehér mosónő. Összetolta a hét sezlonyunk és feküdt rajt. Akár a világsonka kövérje. Piros körömcipő, fehér jogging és fekete kávé. Cigizgetett kislányosan. Megkérdeztük, mégis, ki volna az, aki az ágyunkban dohányozna. Hóf Egérke, mondta, de hívjuk nyugodtan Cicának. Ha felfogadjuk, meglesz mindenünk. Valami vadászról motyogott még, bizonyos romlott májról a mamuskának, és hogy a tükör haver, azzal elaludt. Mi meg a nagylavorban heten. Becsusszant a hold és szappanozta, szappanozta.

Kezdődni másnap este kezdődött. Hajat nyírattunk a bányashopban, pedikürt. Ki-ki mosott egy zoknit. Hajdehó, mondtuk, és pöfögtünk haza. Úgy fogadott, mint a Marylin Monroe, hajába tűzte a szíveinket. Térült-fordult, és megfőzte a hét velorexet teknősbékalevesnek. Ez legalább nem konzerv, mondta, és nevetett a koronája. Oly kezesek voltak, mondta, oly szelídek, csöppet sem szaladtak el. De nem bántuk, nevettünk, nyalogattuk a szánkat, szerelmesek voltunk, mint a rúzs. Gyönyörű este volt, néztük videón a Gullivert. Beszélgettünk szépen, kikérdeztük apróra. Félő, mondta, hogy a mostohája, vagy kije itt is zaklatni fogja. Ó, sose féljen, mondtuk, és összeütöttük a csákányainkat. Én kimentem őrködni. Ők egymás vállára álltak és gyöngéden megcsókolták. Épp hatnál volt a szája. Úgy aludtak el.

Harmadnap Vidor kivette a Bányatakarékból a pénzünket, vettünk egy trabantot, CA-sat, de extrákkal. Ezt itt, amivel most, a nagy nap előtt semmiképp sem szabadna fölborulnunk. Remélem, beengedte, sóhajtja a Hapci mellettem. Naná, hogy be, mondjuk neki, tuti, pont harmadszorra mért ne?

Mert senkit nem engedett be, de azt a Hófnét valahogy mindig. Összekeverte, hogy azt most igen, vagy azt pont most nem? Így szemevilágom, úgy aranyom, és meg is volt a baj. Először egy ciklámen övvel fojtotta meg, derékban. Mikor betoppantunk, feküdt csak ott, mint egy nagy, padlizsán homokóra. Egész este lélegeztettük mesterségesen, ők fuvatták szájon át, én meg hordtam be a príma, erdei levegőt. Föl is ocsúdott tőle, királyfi, királyfi, rebegte, mi meg álltunk meghatottan. De én láttam, hogy csalódott. Meg is mondtam éjjel a lavórban, hogy énszerintem ez egy trükk, és hogy a Hófné a királyfi embere. Túrót, mondták, hallhattam, mi vagyunk a királyfi. Hát, most majd tényleg ők lesznek. Feltéve, hogy a Kuka kikerüli ezt a kamiont.

Másodszorra a Hófné leütötte egy teknősbékafésűvel, és úgy bedauerolta, hogy majdnem meghalt. Győztük kiszedni a hajcsavarókat! Mondták, gyorsan ássam el a mérgezett eszcájgot a barakk mögött, addig ők megsaumázzák, bedédétézik, végigkenik lanolinnal. Úgy ült föl később, mint egy madártej. Te, te koronás csodaszarvas, pihegte és csücsörített. Integettünk, de ránk se nézett, se a cowboynadrágunk nem tetszett se a pumacipőnk. Gyanús ez, mondtuk éjjel, de mi se vagyunk hallisztből. Akkor határoztuk el, hogy cselekednünk kell.

Aztán sokáig nem történt semmi. Idege van, azt mondta, és feküdt, mint egy hűtőláda, naphosszat. Főztünk rá, mostunk, takarítottunk. Esténként őrködtem, varrtam a bébidollját, vártam csákánnyal a királyfit. De semmi. Ma reggel viszont azt mondta, kifejezetten almát enne. Ebből tudtuk, hogy eljött a nap. Műszak után elmentünk az üzemorvoshoz, hogy volna egy kis műtét. Hogy operáljon össze belőlünk egy nagy, kisportolt királyfit. Méricskélt az orvos, beszorozta a hengerűrtartalmat, és azt mondta, lehet, jöjjünk holnap nyitásra, de csak hatan, nagyobbat nem bír, így is kölcsön kell kérnie Pápáról a hússatut.

Bekászálódtunk a Trabantba, csönd volt, meleg, ünnepélyes csönd. Néztek rám szeretettel. Nem, Szende, mondták egymás szavába vágva, nem. Szó sem lehet róla, hogy tégedet egy ilyen procedúrának kitegyünk. Ennél többet érdemelsz tőlünk, kamerád. És hogy igen, igen, a Szendére itt van szükségünk, nem a bizonytalan idegenben. A te identitásod szent minékünk, százszor szent, mondták, és köhécseltünk, piszokul kaparta a torkunk a szemérmes férfijóság.

Aztán útközben mindent megbeszéltünk apróra. Hogyha a Kuka nem kormányoz bele a szakadékba és hazaérünk, megütögetjük némileg a Hóf Egérke hátát, de ha nem, hát nem, és elsiratjuk, ahogy illik, sóval, kenyérrel. Holnap pedig leparolázunk, ők elmennek az üzemorvoshoz, én meg szortírozzam el a testet, díszítsem föl, és toljam ki a kövesútig óvatosan. Ott várjam a királyfit, ki jön majd napszálltakor, frissen műtve és hatalmasan. Akkor borítsam ki az árokszélre, a többi megy magától.

Már látjuk is a barakkot a szürkületben. A Tudor rátapos a gázra és a fékre, s ahogy szoktunk, lefulladva becsúszunk a petúniák közé. Aztán reggel lesz hamar. No, te csak vigyázz a közös házra, Szende,

mondják, ahogy megerősödünk, küldünk Riminiből egy spéci velorexet, istenem, de szép is az, kamerád, de adekvát, pöfögni a hét hegyen által vászonteknőc.

Nindzsa teremtésben vesztes, csak én.

ELEMZÉS

A novella egy közismert történet, a Grimm testvérek *Hófehérke és a hét törpe* című, gyerekeknek szánt meséjének átirata. Parti Nagy Lajos ezt a népszerű, kortalan történetet dolgozza fel és ülteti át egy valóságos korba, a huszadik századi társadalom képviselőibe, jelen kori problémák közé, modern eszközök segítségével.

Parti Nagy Lajos nemcsak átírja, hanem újraírja a mesét. Átalakítja, megváltoztatja a szereplőket és a végkifejletet. A *Szende* posztmodern novella, a műre intertextualitás jellemző, a szerző vendégszövegeket emel be az írásba, melyeket nem lát el idézőjellel vagy jegyzettel. A vendégszövegeket különféle irodalmi művekből, illetve a beszélt nyelvből emeli át, így a novella olvasásához és megértéséhez megfelelő olvasottság és műveltség szükséges. Ilyen átemelt szöveg maga az alaptörténet, de ezen túl köznyelvi fordulatokat is tartalmaz (például *„jogging, Ennél többet érdemelsz tőlünk kamerád!, Se cowboynadrágunk, se pumacipőnk, küldünk egy spéci velorexet”)*. A novella utolsó sora pedig egy Katona-parafrázis, a *Bánk bánt* idézi.

A történetben az olvasó Szende szemüvegén keresztül látja az eseményeket. A törpékkel együtt ül egy Trabantban, és az eseményekről elmélkedik. Egyik este - a jól ismert Hófehérke-történettel kezdetben megegyezően - egy nő állít be a törpék házába, akibe mind a heten beleszeretnek. A vendégeskedő nőt többször is megpróbálják megölni, de a törpék mindig közbeszólnak. Eddig a történet nagyjából megegyezik az eredetivel. Ezután azonban változik a cselekmény. Hóf Egérke egy hercegre vágyik, ezért a törpék elhatározzák, hogy herceget műttetnek magukból. Az orvos csak hat törpéből vállalja a herceg plasztikázását, a törpék pedig Szendét szavazzák meg a megmaradó hetediknek, a novella végén elválnak tőle, „*majd küldenek egy lapot Riminiből”.*

A novella témája rétegzett. Elsősorban társadalomkritikát fogalmaz meg a saját, modern korában, és szembeállítja azt a gyermekvilággal. Ezenkívül a mű foglalkozik még férfi és nő viszonyával, valamint egy közösség felépítésével, összetartásával, a barátok egymáshoz való viszonyával is. Aktuális, a modern városi társadalomra jellemző problémákra világít rá, mint például az elidegenedésre, az emberek közötti versengésre, vagy az emberekben való

csalódásra. Az a jelenet, amikor a törpék plasztikáztatni akarják magukat Hóf Egérke kedvéért, utal arra, hogy a modern kor embere nem fogadja el magát, nem bízik eléggé saját képességeiben, hogy célját elérje. Más személy képében vagy nem természetes tulajdonságokkal felruházva könnyebben érhetnek el eredményeket. Ez a fajta kisebbségérzet általánosan jellemző a modern, városi emberekre.

A novella in medias res kezdődik, nem tagolódik a klasszikus hármas – bevezetés, tárgyalás, befejezés – felépítésre. Az olvasó, mint beavatott csöppen a történetbe, és kíséri végig azt a lezárásig. A mű vége nem tartalmaz csattanót, nyitott marad, mely továbbgondolkodásra késztet. A novella végén elhangzó *„Nindzsa teremtésben vesztes, csak én”* látszólag megtöri a gondolatmenetet és a mű egységét, olyan, mintha nem odaillő lenne, csak véletlenül maradt volna a mű végén.

A *Szende* időszerkezete retrospektív, azaz az események nem időrendben követik egymást, hanem az elbeszélő visszatekint a jelenből a múltba, majd a múltból fokozatosan tér vissza a jelenbe. Ez az időszerkezet megfelelő arra, hogy a bevezetés hiányában elmaradt háttér információkat a szerző fokozatosan pótolja, így az olvasó lassan érti meg a történetet. A helyszín nem ismert, lehet bárhol, de az olvasó akaratlanul is a meséből megismert erdőre és kis erdei házra gondol, miközben olvassa a művet. Az elbeszélő egyes szám első személyben ír, szubjektív elbeszélő, aki Szende szemszögéből mutatja be a történetet. Az elbeszélésében narrációk és álfüggő beszédek dominálnak, ezért a novella narratív.

A jellemábrázolást tekintve Parti Nagy a közismert szereplőket új köntösbe bújtatja, melyek a meséből nem ismertek. A történet a szereplők új jellemvonásainak köszönhetően nem könnyed, légies, mint egy gyermekmese, sokkal inkább felnőtteknek szól. Nem az erdei vadak veszélyeire figyelmeztet, hanem sokkal inkább a társadalom hibáira és torzulásaira.

Az eredeti Hófehérke-történetben a törpék jólelkűek, segítőkészek, szeretetteljesek, Hófehérke az ideális természetű, hányatott sorsú, de gyönyörű lány, a mostoha pedig gonosz és féltékeny. A szereplők jelleme nem összetett, egyféle karaktert és jellemvonást képviselnek, a hősöknek vagy negatív vagy pozitív oldaluk van. Egyszerűek, könnyen érthetőek. Ez nem is csoda, hiszen mese, gyerekeknek készült, akiknek nem bonyolult személyiségeket, hanem általában a jó és rossz küzdelmét, majd a jó győzelmét mutatják be a rossz felett. A mesék didaktikusak, logikusak, tanulság vonható le belőlük, melyet egyszerűbb jellemekkel a gyerekek könnyen megértenek.

A Parti Nagy Lajos-novellában a törpék, Hóf Egérke és a többi szereplő is összetett, negatív és pozitív vonásokkal egyaránt rendelkező, modern kori hősök. Bizonyos értelemben az eredeti karakterek paródiái, leírásuk sokszor groteszk vagy ironikus, ami nem egyezik az

eredeti Grimm-féle ábrázolással (kisteknőc, bányásztörpe, hét fekete orrcimpa, világsonka kövérje). Erre utalnak az egyes nevek, jellemvonások és cselekedetek is, melyek kihatnak a történetre, a stílusra és a hangnemre is. A szereplők sokszor kisszerűek, alantasak.

A mű hangulata összetett, a hangulatok közötti váltás a jellemző rá, mely a posztmodern novella egyik sajátos jellemzője. Parti Nagy ugyanúgy használja írásában az abszurd humort, mint a gúnyt és az iróniát. Sokszor meglepően tárgyszerű is. Az elbeszélő szerepében apatikus, a történéseket szinte érzelemmentesen, sztoikusan írja le. Mintha beletörődött volna az eltorzult világba, amely körülveszi.

A novella szóhasználata, szokatlan szókapcsolatai (világsonka, bányásztörpe, vászonteknőc) és stílusa ellentétben áll az eredeti mesével, a gyermeki és a felnőtt világ szembenállása érződik a műből. A gyermeki világ egyszerű és kiszámítható, mondhatni idilli, miközben a felnőttek világa árnyalt, torz és bonyolult. Egy mesterséges világ, mely sokhelyütt mocskos és mentes a gyermeki mesék tisztaságától.

A mű határhelyzete Hóf Egérke harmadik „merénylete" után következik be, amikor a törpék elhatározzák, hogy egy királyfit műttetnek magukból. Szende ekkor csalódik abban a közösségben, ahova tartozik. Bár ő is ugyanúgy szeretné elnyerni Hófné szerelmét, mint hat társa, mégse nyerheti el, mert valószínűleg ő áll a közösségi ranglétra legalján. A társak természetesen jósággal rekesztik ki, és szinte sajnálkoznak, hogy nekik alá kell vetni magukat a műtétnek. „*Szó sem lehet róla, hogy tégedet egy ilyen procedúrának kitegyünk. Ennél te többet érdemelsz tőlünk, kamerád! […] A te identitásod szent minékünk, százszor szent, mondták és köhécseltünk, piszokul kaparta torkunk a szemérmetes férfijóság."* Szende szemüvegén keresztül az olvasó is érezheti a képmutatást.

Érdekes, hogy miért pont Szende marad ki a királyfiból. A szende szó jelentései: szemérmesség, ártatlanság, naivság. A hét törpe a mese szerint: morgó, vidor, tudor, hapci, szundi, szende, kuka. A törpék megfeleltethetők egy-egy tulajdonságnak: harag, öröm, tudás (tudálékosság), lustaság, szerénység (naivság, ártatlanság), butaság. A novella szerint a tökéletes férfit, melyre Hóf Egérke, a tökéletesnek titulált nő vágyik (aki egyszerre kislányos és ledér, szállásért kiszolgálja a törpéket, majd lassan rájuk telepszik), hat tulajdonság jellemzi, melyek között a szerénység, az ártatlanság és a szemérmesség nincs jelen. Hóf Egérke szerepe általánosítható a modern, huszadik századi női képre is. Annak a nőnek a képe rajzolódik ki a novellából, aki külsőleg ártatlan ugyan, ad a megjelenésére, de valójában rátelepszik társára, és nem több, mint egy világsonka, aki kislányosan cigizik, ahogy az óvónők. A hat törpe együtt felel meg egy modern férfiképnek, aki mindent megtesz a közeli

célok eléréséért, saját magát is feladja, és hiányzik belőle Szende. A társadalmi értékrend torzulását jelzi ez, hogy rá nincs szükség a herceg megalkotásában.

A novella végén olvasható Katona-idézet Szende csalódottságát húzza alá. „*Nindzsa teremtésben vesztes csak én”.* Az eredeti szöveg így hangzik: „*Nincs a teremtésben vesztes csak én!*” – mondja Bánk, miután értesül Melinda haláláról. Szende csalódott a barátaiban, nem kaphatja meg az áhított nő szerelmét, hiszen nem méltó arra, hogy királyfi legyen belőle. Katona drámájában Bánk ártatlanul bűnhődik, nem ő a gyilkos, mégis őt érte a legtöbb veszteség. Parti Nagy novellájában Szende ugyanolyan esélyekkel indul, mint hat másik társa, de jelleme miatt mégis veszteség éri. A Bánk bán-párhuzam egyben ironikus is, hiszen Bánk nagyformátumú hős, aki hazájáért szenved, míg Szende alakja és története kisszerű, komikus.

A *Szende* legfontosabb témája tehát a társadalom torzulása, a régi értékek elvesztése. Egy klasszikus mese átírása azt jelzi, hogy a szerző vágyik a régi értékek után. A mese és a modern világ összekapcsolása ellentétes érzéseket indít el az olvasóban. A modern kor embere is vágyik a gyermeki világ után, ahol minden megtörténhet, és szeret kilépni a modern világ monotonitásából. Ezt azonban csak ritkán teheti meg. A mű az ellentétes érzéseket azzal is növeli, hogy a *Hófehérke és a hét törpe* valamint általában a népmesék pedagógiai célzattal jönnek létre, de Parti Nagy Lajos posztmodern novellájában ennek nyoma sincs.

Magna Judit, Teleki Blanka Gimnázium, 12.E, 2008.

Értékelés: *Alapos, igényes elemzés, amelyben a posztmodern szövegépítkezés jellemzőire is kitér az esszé írója. (A dolgozat írásakor a szerző még nem tanulta Parti Nagy Lajost, és a posztmodernet is csak érintőlegesen ismerte.) Jól világít rá a parodisztikus eszközökre, ügyesen elemzi az elbeszélői iróniát.*

Lázár Ervin

Csapda

Belépett egy kiskölyök, nevetségesen pici farmernadrágban, fehér, rövid ujjú trikója elején egy háromárbocos kalózhajó pompázott, kékkel volt ugyan kivarrva, de nem lehetett más, csak kalózhajó. A kocsmában levők tekintete elsurrant a srác feje fölött, szakadatlan folyt tovább az elszórt rikkantásokkal, röhejekkel elegy zsongás. Pedig a fehér trikós kölyök vonzotta a szemet, a füst megritkult körülötte, szégyenlősen a mennyezet felé sompolygott, meg be a kocsma sötét zugaiba. A füst észrevette a gyereket.

Körülnézett. Arcán a hadvezérek harciassága és a titkos küldetésben járók óvatoskodó ravaszsága. Valamit forralt. Az asztalok fehér kővel lerakott utat hagytak a söntéspultig. Egyetlen fekete kő árválkodott közöttük, közelebb a bejárathoz, az út tengelyétől kicsit jobbra. Nagyon szerény, nem hivalkodó fekete kő. Ki törődött a létezésével? Ki vette addig észre? Nyilván senki.

A gyerek azonban alaposan megnézte, előredőlt, olyan fél guggolásfélébe ereszkedett (ennek nagy mesterei a gyerekek), a kezét a térdére támasztotta.
Szemvillanásig tartott az egész, mert a kölyök észrevett valakit a bejárat felől közeledni, és villámgyorsan az egyik oszlop mögé ugrott. A férfi láthatta a kalózhajóval ékes gyereket, nemcsak a mozdulatot, ahogy az oszlop mögé ugrott, de a kukucskáló fejet is. De úgy látszik, tudta a szabályokat. Mert kitartóan az ellenkező irányba nézett, erőlködött, hogy szemmeresztgetése tökéletesnek tűnjék, s amikor riadtságot mímelve újra meg újra végigpásztázta a kocsmát, az oszlop mögül diadalmas vigyorral kandikáló fejet levegőnek tekintette.
Alacsony, harminc körüli, hízásra hajlamos, de még korántsem kövér, mosolyra kész arcú férfi volt.
– Hol ez az Al Capone? – tanácstalankodott az ajtóban, mintegy magának téve föl a kérdést, de ahhoz megfelelő hangerővel, hogy maga a diadalmas Al Capone is tudomást szerezzen rejtőzködése tökéletességéről.
A kérdés után kettőt lépett.
Mind ez ideig csak kettejük magánügye volt a kisded intermezzo2, a kocsma rájuk sem hederített. De a második lépésnél minden merőben megváltozott. A kölyök ugyanis előreugrott rejtekéből, és lenyűgöző diadallal elrikkantotta magát:
– Benne vagy! Föl a kezekkel!
A férfi szerencsétlen arccal lendítette magasba a kezét, s nem lehetett tudni, ábrázata bizonytalansága fogságba esésének vagy annak az egyszerű ténynek tudható-e be, hogy nem tudta, miben van benne. Föltartott kézzel végignézett magán, rendellenességek után kutatott, először a bal, aztán a jobb lábán siklott végig a tekintete, s akkor már fészket vert benne a gyanú. Jobb lába ugyanis a fekete kövön állt.
– A csapda! – kiáltotta Al Capone, miközben arcára egy csapdával vadászó indián törzs összesített ravaszsága sűrűsödött.
A férfi sziszegett, fájdalmasan mozgatta a jobb lábát. Fel is emelte volna, de a csapda szemmel láthatóan nem engedte.
A kocsma már figyelt. A kissé bizonytalan tekintetek gyújtópontjában állt a felemelt karú férfi és a harcias Al Capone. A hátrább ülőknek kissé fel kellett emelkedniük, hogy Al Caponét is láthassák. A férfi fájdalmas ábrázata láttán Al Capone arcára némi szánalom költözött. Lehajolt, megtapogatta a csapdát, és guggoltából felnézett a felemelt karú áldozatra.
– Fáj? – kérdezte.
– Nagyon – mondta az áldozat. – Ripityára zúzta a bokámat. Elengedhetnél.
– Fizetsz hadisarcot?
– Egy málna hadisarcot kapsz.
– Helyes – mondta Al Capone, még mindig guggolva –, leengedheted a kezed.
Szakszerű mozdulatokkal kiszabadította a csapdába szorult lábat. A férfi sántikálva odébbállt. A gyerek még mindig a csapdát fogta.
– Vigyem – kérdezte –, vagy húzzam fel újra?
– Nem bánom – mondta a férfi –, legalább más is megtudja, mi a magyarok istene.
Nem volt idejük leülni, mert egy malaclopós3 úr jelent meg a bejáratnál.
– Figyeld! – suttogta Al Capone.
A férfi figyelt, és figyelt az egész kocsma. A malaclopós észrevette a rá irányuló tekinteteket, zavarodottan megállt, végigsimított borostás agárarcán. Netán azt hihette volna, régies malaclopója váltotta ki ezt a közfigyelmet, ha nem törzsvendégként érkezik, aki napjában többször is megfordul itt a legkisebb feltűnés nélkül. Segélykérően nézett a söntéspultnak támaszkodó pincérre, aki olyasforma ember volt, mint ő, szikár, borostás arcú, csak kissé idősebb. A pincér jóságosan, biztatóan ránevetett, de a malaclopós figyelmét nem kerülte el a mosolyában bujkáló ravasz cinkosság. Azért megindult befelé, s második lépésénél felrivallt a kocsma:
– Benne van!
A malaclopós megmerevedett, most már végleg nem tudta mire vélni, mi történik.
– Csapdában vagy – mondta az apró, fellüktető csendszigetben Al Capone, és a malaclopós jobb lábára mutatott. Az lenézett a lába alá, meglátta a fekete követ.
– Milyen csapda?
– A gyerek... tudja, hogy van – mondta mentegetőzve a férfi Al Capone asztalától.
Az agárképen ekkor egymillió ránc gyűrődött, szép, ívelt, harmonikus rovátkák. A vadidegen is láthatta: mosolyog.
– Ojjé – mondta –, kiszabadítanál?
Al Capone szolgálatkészen felugrott, kibogozta a csapdába szorult lábat, s most a malaclopóstól kérdezte meg:

– Visszategyem?
– Világos – mondta ő –, tedd csak vissza.
Sokáig nem jött senki, csak a pincér járt fel s alá a rendelésekkel, de a veszélyes helyet valamennyiszer nagy ívben elkerülte. Aztán mégis elérte a végzet, mert egy figyelmetlen hátralépésnél (a szomszédos asztalt rendezgette) belecsúszott a sarka a csapdába. A kocsma megint felrivallt. A malaclopós arcán, ha lehet, most még több ránc gyűrődött, s a tűzkeresztségen átesettek jogán odakiáltott a kisfiúnak:
– Ne engedd ki, csak ha fizet egy fél pálinkát!
A gyerek a málnája fölül az apjára nézett.
– Mit bámulsz, tiéd a csapda!
– Most lépjen le, aki nem akar fizetni! Csapdában van a pincér! – rikkantott valaki.
– Hű, engedj el gyorsan – mondta már szinte nem is tettetett rémülettel a pincér –, meglógnak a pénzemmel!
– Fizetsz neki egy fél pálinkát? – kérdezte hivatalos hangon Al Capone.
– Fizetek – mondta sietve a pincér, mire Al Capone kiszabadította.
A pincér, jobb lábát szemmel láthatóan húzva, odasántikált a pulthoz, és azt mondta a csaposnak:
– Egy felet az úrnak.
Az ezerráncú boldogan a fiú felé emelte a poharat, és azt mondta:
– Egészségedre, Hüvelyk Matyi.
De már jött is a következő áldozat, egy daliás úr, látszott, most lépett ki az autójából, nemcsak abból, hogy lóbálta a slusszkulcsot. Lélegzetvisszafojtva figyelték, s mikor a slusszkulcsos könnyedén átlépett a csapdán, csalódottan felmorajlott a nép.
Aztán egy vállig érő hajú huligán jött. Beletrafált. A hangorkántól megmerevedett, kicsit meg is ijedt. De aztán nagyon könnyedén rájött, hogy csapdában van, majdnem olyan könnyedén, mint a malaclopós. Aztán egy szenesember, egy katona, egy réz óraláncos meg egy füles sipkás léptek a csapdába. A katonát Al Capone kénytelen volt elsősegélyben részesíteni, mert valószínű, eltörte a bokáját a csapda. Az injekció azonban használt, a katona viszonylag peckes léptekkel jutott el a pultig. Aztán egy kövér, dupla tokás, kopasz úr jött, ő volt az első, aki bal lábbal lépett bele. Amikor a tömeg felvisított az örömtől, ő is megállt. „Csapdában van” – mondták neki, de a kövér úr lebiggyesztette a száját, azt mondta: „Marhák”, és továbbment.
A pincér arcán méla undor vibrált, amikor az asztalához ment, és oda se nézett, amikor megkérdezte: „Mi tetszik?” A dupla tokájú úr kétségtelenül rontott a mulatságon, de mikor újabb gyanútlanok estek áldozatul, látszott az arcán, szégyelli magát, bánja már, hogy nem hagyta magát megfogatni a csapdával.
Aztán fölállt a férfi meg a gyerek. Al Capone az ajtóban megfordult, és a csapdára nézett.
– Itt hagyjuk? – kérdezte az apját.
– Miért, arany?
– Az – suttogta titokzatosan a gyerek –, meg ezüst.
– Akkor hozd.
Al Capone visszament, fölmarkolta a csapdát. Mikor az apjához ért, jobb kezéből a baljába tette, hogy megfoghassa az apja kezét.
Így mentek el kézen fogva. Al Capone kissé görnyedten lépkedett.
– Ni csak – mondta valaki –, úgy megy az a gyerek, mintha cipelne valamit.
– Hát persze hogy cipel. Nem látja, egy csapda van nála? – mondta szomorúan a malaclopós.

ELEMZÉS

Lázár Ervin Csapda című novellája egy hétköznapi történetet mesél el, mely meseszerű, könnyed parabola. A mű segítségével egy kocsma mindennapjaiba pillanthatunk be, és egy találékony gyermek játékával ismerkedhetünk meg.

A történet in medias res kezdődik, a kocsma zajló életébe egy kisfiúval együtt csöppenünk bele. Ezt a kisfiút, főszereplőnket, Al Caponét úgy ismerjük meg, mint az a való életben

szokott történni, csupán csak ruháját látjuk, előéletéből, személyiségéről még nem tudunk semmit. Al Capone a kocsmába látogató, meggyötört felnőtteket bevonva a játékba, egy pillanatra segít nekik kiszakadni gondterhes életükből.

A történet narrátora a háttérbe húzódik, egyes szám harmadik személyben, teljes objektivitással meséli a történetet, akár a kocsma egyik vendége is lehetne. Az elbeszélő realizmusra törekszik, a vendégeknek csak a külleméről ad leírást, érzéseikre csak mimikájukból következtethetünk. A történet pontos, részletező leírása is a mű realizmusát erősíti. („A gyerek azonban alaposan megnézte, előredőlt, olyan fél guggolásfélébe ereszkedett, a kezét a térdére támasztotta.") A novella realizmusához az is hozzájárul, hogy a műidő és a történetidő körülbelül megegyezik, a kisfiú kocsmába lépésétől addig tart, amíg édesapjával kézen fogva el nem hagyják azt. A leírás részletező, de a mű vége felé a kocsmába belépő és csapdába eső embereket már csak felsorolja, ezzel azt a benyomást keltve, hogy a játék kezd megszokottá, monotonná válni. („Aztán egy szenesember, egy katona, egy réz óraláncos meg egy füles sipkás léptek a csapdába.") Itt tehát idősűrítés figyelhető meg.

A novellában nincs kibontva egyetlen személyiség sem, nem rajzol meg részletesen egyetlen jellemet sem, ahogy mi sem ismerünk meg senkit mélyrehatóan egyetlen találkozás alkalmával. A mű expozícióját olvasva kirajzolódik a főhős ruházata, a kocsma hangulata, de mivel nem mindentudó narrátorral van dolgunk, másról nem is kapunk információt, csak a látványról és a szavakról.

Minden novella egy határhelyzet köré épül, mely hősére, hőseire nagy hatással van, drámai változást indít el életükben. A Csapda című novella esetében a határhelyzet nem más, mint a fekete kő észrevétele, mely jelentéktelen egészen addig, míg főhősünk jelentékennyé nem teszi. A határhelyzetet követően kirajzolódik hősünk, Al Capone igazi jelleme, pontosabban jellemének fontos alkotói, a játékosság és a találékonyság. Ez a két meghatározó tulajdonság minden gyermekre jellemző, és hol máshol lehetne kontrasztosabb környezetben, mint egy kocsmában, ahová a felnőttek menekülni próbálnak a mindennapok monotonitása elől. A gyermeki képzelőerő segítségével ez a fekete kő csapdává válik, mellyel kíméletlenül csapdába ejti a kocsmába belépő embereket.

Lázár Ervint ez a képzelőerő ihlette meg a történet megírására, így művét egyfajta zsánernovellaként is értelmezhetjük, melyben a gyermeki fantázia gazdagságán van a hangsúly. A kiskölyök játékosságával felrázza a kocsma monoton életét, az „áldozatok" pedig örömmel válnak a játék részévé.

A novella elején főleg a narráció dominál, melyre a teljes objektivitás jellemző. A történet konfliktusának kibontakozásakor a dialógusok dominálnak, melyek drámaivá teszik a szöveget. A dialógusokban a szereplők mondatai egyes szám első személyben hangzanak el, a mondatok rövidsége, tömörsége is az élőbeszéd dinamikáját idézi. („Fáj?" „Figyeld!") Ezáltal a szöveg még realisztikusabbá válik.

Bár a történet kerek, a főhős kocsmába érkezésétől a kocsma elhagyásáig tart, mégsem teljesen lezárt, az utolsó mondat továbbgondolkodásra készteti az olvasót. Ahogy Al Capone elhagyta a kocsmát, vele együtt a játék és a képzelet világa is távozott, a kocsma vendégei visszasüllyedtek a hétköznapok szürkeségébe, elvesztették a bennük szunnyadó gyermeket. „Ni csak – mondta valaki -, úgy megy az a gyerek, mintha cipelne valamit." Erre reflektál a malaclopós, most már szomorúan: „Nem látja, egy csapda van nála."

A történetet olvasva a malaclopóssal együtt én is elszomorodtam, be kellett látnom, hogy a felnőttek többségéből kihalt a gyermeki játékosság és képzelőerő, melyet csak röpke pillanatokra lehet felélesztení. Így számomra ez egy felnőtt mese, pontosabban egy felnőtteknek való mese, mely tanulságul szolgál mindazoknak, akik elvesztették a bennük szunnyadó gyermeket.

Rács Lilla, Teleki Blanka Gimnázium, 13.E, 2009.

Értékelés: *Az elemzés érettségi írásbeli dolgozatnak készült. Jó felépítésű, a novellaelemzés minden fontos szempontját érvényesítő esszé, melynek szubjektív befejezése érzelmileg is gazdagítja a fogalmazást. Ügyesen elemzi az idősűrítés lázári eszközeit.*